

SLIKA TELA, SEKSUALNOST I PARTNERSKE VEZE
U ADOLESCENCIJI

SLIKA TELA, SEKSUALNOST I PARTNERSKE VEZE U ADOLESCENCIJI

Izdavač:

FILOZOFSKI FAKULTET
UNIVERZITET U NOVOM SADU
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača:

Prof.dr Ivana Živančević-Sekeruš, dekan

Recenzenti:

Prof. Dr Snežana Tovilović, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

Prof. Dr Jovana Milutinović, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

Zbornik je nastao kao deo projekta Efekti egzistencijalne nesigurnosti na pojedinca i porodicu u Srbiji (br. 179022), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Srbije

ISBN:

978-86-6065-395-8

Prepress i štampa:

21000 Novi Sad, Momčila Tapavice 2, Tel./faks: +381 21 499-461

Tiraž: 200

SLIKA TELA, SEKSUALNOST I PARTNERSKE VEZE U ADOLESCENCIJI

Urednik:

Jelica Petrović

Saradnici:

Marija Zotović

Jasmina Pekić

Jovana Trbojević

Ilija Milovanović

Marina Oros

Nina Brkić

Sanja Kantar

Jovana Vuković

Aleksandar Kozić

Jelena Branković

Novi Sad, 2016

SADRŽAJ

MOJE TELO I JA: SLIKA TELA U ADOLESCENCIJI	7
Kantar Sanja, Jelica Petrović	
POIMANJE VLASTITOG TELA: ULOGA PORODIČNIH PRILIKA I OSOBINA LIČNOSTI	21
Pekić Jasmina, Milovanović Ilija	
RODNE ULOGE U ADOLESCENCIJI	35
Marina Oros	
LJUBAV U ADOLESCENCIJI: RAZVOJNI ZNAČAJ PARTNERSKIH ODNOSA	51
Jelica Petrović	
SEKSUALNA INICIJACIJA I MOTIVACIJA ZA ULAZAK U SEKSUALNE ODNOS U ADOLESCENCIJI	65
Jelica Petrović, Jovana Vuković	
PARTNERSKO NASILJE U ADOLESCENTSKIM VEZAMA	77
Trbojević Jovana	
SEKSUALNA OBJEKTIVIZACIJA I SAMOOBJEKTIVIZACIJA	97
Kozic Aleksandar, Zotović Marija	

SEKSUALNOST I REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE ADOLESCENATA.	109
Zotović Marija	
HOMOSEKSUALNOST I ADOLESCENCIJA	119
Brkić Nina	
SAVETOVANJE MLADIH ZA FUNKCIONALNE PARTNERSKE ODNOSE: ZNAČAJ I PRIMERI PROGRAMA.	131
Branković Jelena	

MOJE TELO I JA: SLIKA TELA U ADOLESCENCIJI

Sanja Kantar, Jelica Petrović

Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

U nedavno sprovedenom istraživanju u kome je učestvovalo oko pedeset hiljada adolescenata (Rayner et al., 2013), briga o izgledu sopstvenog tela kod većine adolescenata pokazala se izraženijom od brige povodom porodičnih konflikata, suočavanja sa stresom ili problema sa učenjem (Mission Australia, 2010; prema: Rayner et al., 2013). Epidemiološka istraživanja pokazuju kako adolescenti često ulažu velike napore kako bi korigovali ili održali svoju težinu; drže dijetu, prate posebne režime ishrane, naporno vežbaju (Center for Disease Control, 2008; prema: Rayner et al., 2013). Iako je preokupiranost sopstvenim telom karakteristična za oba pola u adolescenciji (Allen et al, 2008; Brausch&Gutierrez, 2009), zabrinutost povodom izgleda naročito je zastupljena kod devojaka iz zapadnjačkih kultura, pri čemu autori ističu kako je ona toliko česta da je postala „normativ” (Cash, 2004; prema: Swami et al., 2011). Neka istraživanja pokazuju da je prevalenca nezadovoljstva telom kod devojaka čak preko 50%, od čega je značajan broj devojaka normalne težine koje svoje telo opažaju znatno debljim nego što ono jeste (Littleton & Ollendick, 2003; prema: Rayner et al., 2013).

Nezadovoljstvo telom u istraživanjima povezuje se niskim samopouzdanjem u socijalnim odnosima i generalno lošijim mentalnim zdravljem (Holsen et al., 2011). Osim toga, nezadovoljstvo telom i neuravnotežena ishrana povezivana su sa različitim neželjenim ishodima i mogu biti prediktori ozbiljne psihopatologije, uključujući poremećaje ishrane i depresiju (Johnson & Wardle, 2005; prema: Rayner et al., 2013).

Šta predstavlja slika tela?

Slika tela (body image) predstavlja jednu od komponenti pojma o sebi, i odražava percepciju, mišljenje i osećanja osobe u vezi sa sopstvenim telom i telesnim iskustvima (Shavelson et al., 1976; prema: Matić, 2008). Slika tela odnosi

se na predstavu osobe o obliku sopstvenog tela kao i o njegovim fizičkim karakteristikama (Matić, 2008).

Slika tela mogla bi se opisati i kao „slika koju imamo u našem umu o obliku, veličini i težini našeg tela; kao i naša osećanja koja se tiču veličine, oblika i težine našeg tela u celini, kao i njegovih delova” (Slade, 1988; prema: Aleong et al., 2007). Slika tela je, dakle, pretežno subjektivno iskustvo i u skladu sa tim ne mora nužno postojati korelacija između naše subjektivne predstave sopstvenog tela i onoga kakvo je naše telo u realnosti (Ambrosi - Randić, 2003).

Za uvođenje koncepta slike tela u društvene nauke zaslužan je Šilder (Schilder, 1935; prema: Ambrosi - Randić, 2003). Šilder navodi sledeće karakteristike slike tela: 1) ona se sastoji iz svesne i nesvesne komponente; 2) promenljiva je tokom vremena; 3) na nju utiču različita senzorna iskustva. Na dotada postojeći neurološki model slike tela, Šilder dodaje psihološku i socijalnu dimenziju (značaj socijalnih stavova, konflikata, verovanja, odbrana i emocija u vezi sa sopsvenim telom), čime je sliku tela načinio multidimenzionalnim konstruktom.

Drugi značajan istraživač ove oblasti, Fišer (Ambrosi - Randić, 2003), kroz svoja istraživanja izosi zaključke da su najvažnije dimenzije slike tela: 1) strategija svesti o sopstvenom telu 2) kvalitet granice 3) selektivna koncentracija svesti na pojedine telove slike tela. Fišer pored tri glavne dimenzije slike tela, ističe postojanje još nekoliko manje značajnih dimenzija koje naziva sekundarnim. Tu spadaju: percepcija veličine sopstvenog tela, dopadljivost (seksipil) i odnos prema idealnom muškom, odnosno ženskom telu (Ambrosi-Randić, 2003).

Markus (Markus et al., 1987; prema: Ambrosi - Randić, 2003), govori o slici tela uvodeći novi termin – šema; koja će nam omogućiti bolje razumevanje slike tela. Autor ističe da svaka osoba poseduje set šema o sebi, pomoću kojih je u mogućnosti da prati određene karakteristike svog ponašanja. Šeme se sastoje iz kognitivnih i afektivnih reprezentacija koje su vezane za telesne karakteristike, stavove, preferencije i pravilnosti ponašanja osobe (Ambrosi – Randić, 2003). Šeme se razvijaju tokom ponavljanih postupaka kategorizacije i evaluacije ponašanja sebe i drugih, a autor ih definiše kao: „Kognitivne generalizacije o sebi, koje proizilaze iz prethodnog iskustva, a organizuju i vode procesiranje informacija u vezi sa sobom, koje su sadržane u individualnim socijalnim iskustvima” (Markus, 1977; prema: Ambrosi - Randić, 2003). Slično tome, Mekre i saradnici (Mc Crea et al., 1982; prema: Ambrosi-Randić, 2003) sliku tela definišu kao psihološko iskustvo sa naglaskom na individualnim emocijama i stavovima vezanim za sopstveno telo. Po njima, slika tela se sastoji iz individualnih subjektivnih iskustava sa sopstvenim telom, a uključuje i način na koji je osoba organizovala ta iskustva.

I savremena istraživanja na temu slike tela, takođe potvrđuju pretpostavku da se radi o višedimenzionalnom konstruktu koji sadrži bar dve važne komponente. Prva je *perceptivna*, koja podrazumeva predstavu o veličini, obliku i teži-

ni sopstvenog tela. Tačnije, ona predstavlja perceptivnu tačnost procene veličine, oblika i težine sopstvenog tela u odnosu na njegove stvarne proporcije. Sa njom je povezana i kognitivna predstava o sopstvenom telu odnosi se na fokus pažnje na telo i sa tim povezane iskaze i mišljenje o sopstvenom telu i telesnim iskustvima. Druga važna komponenta je *subjektivna (evaluativna)* koja se može tretirati kao indeks zadovoljstva sopstvenim telom, a odnosi se na iskustva prijatnosti ili neprijatnosti, zadovoljstva ili nezadovoljstva povezanih sa izgledom, veličinom ili oblikom sopstvenog tela u celini, ili njegovih pojedinačnih delova.

Tako npr. Thompson i van den Berg predlažu sledeće komponente stava prema sopstvenom telu (Thompson & van den Berg, 2002; prema: Matić, 2008):

1) *Globalno subjektivno nezadovoljstvo*; odnosi se na opšte zadovoljstvo time kako izgleda naše telo.

2) *Afektivna uznemirenost u vezi sa telesnim izgledom*; odnosi se na emocije koje osoba doživljava u vezi sa sopstvenim izgledom. Uključuje emocije poput anksioznosti, disforije i neprijatnosti.

3) *Kognitivni aspekt slike tela*; odnosi se na ulaganje u sopstveni izgled, kognitivne distorzije o telu, atribucije i druge kognitivne elemente. Može uključivati i želju za mršavljenjem ili gojenjem, planove o načinu uzimanja hrane ili odluke o tome da se promeni izgled (Powell i Hendricks, 1999; prema: Pokrajac-Bulian, 2004).

4) *Ponašanje izbegavanja kao posledica nezadovoljstva izgledom*; radi se o izbegavanju situacija (poput npr. odlaska na plažu) i objekata (ogledanje, merenje i sl.) koje u nama podstiču zabrinutost time kako naše telo izgleda.

Razvoj slike tela

Razvoj slike tela je dinamičan, celoživotni proces podložen promenama, budući da se ljudsko telo tokom života konstantno menja (Tantleff-Dunn & Gokee, 2002; prema: Dinç & Alisinanoğlu, 2010).

Slika tela je socijalno determinisana; njen razvoj se zasniva na interakciji sa prvim starateljima (Krueger, 1989; prema: Ambrosi - Randić, 2003). Već od trenutka rođenja, pri kojem se proveravaju osnovne fizičke karakteristike novorođenčeta, telo postaje predmet opažanja i vrednovanja. Prve godine života provedene sa roditeljima odvijaju se gotovo isključivo u terminima telesnih funkcija, pa stoga način na koji su one zadovoljene može ostaviti pozitivan emotivni ton za naša buduća iskustva sa sopstvenim telom (Fisher, 1986; Ambrosi - Randić, 2003). Tako, roditelji puni razumevanja, empatični, koji adekvatno odgovaraju na naše telesne potrebe, omogućavaju lakše razvijanje dobro integrisanog osećaja sebe u celini (Krueger, 1989; prema: Ambrosi - Randić, 2003). Iz pomenutog sledi da se niko ne rađa sa negativnom slikom tela, već se detetovo iskustvo oblikuje različitim porukama koje dolaze iz njegove socijalne sredine (Davis, 1999; prema:

Dinç & Alisinanoğlu, 2010). Sa odrastanjem i širenjem kruga socijalne interakcije, sve izraženija postaje uloga šire socijalne okoline u razvoju slike tela (Matić, 2008).

U adolescenciji, drastične i nagle promene opšteg telesnog izgleda, kao i pojedinih delova tela dovodi do toga da izgled postaje jedna od najvažnih briga adolescenata. Ubrzane fizičke promene tokom puberteta, seksualno sazrevanje, formiranje identiteta i jačanje seksualne uloge imaju značajne efekte na razvoj slike tela kod adolescenata (Dinç and Alisinanoğlu, 2010; Matić, 2008). Adolescent se upoznaje sa novonastalim promenama i spoznaje da njegovo telo funkcioniše na drugačiji način, kao kod odraslih (da ima snagu, koordinaciju, reproduktivnu sposobnost...). Ove promene predstavljaju značajan izvor dilema i problema adolescenata, te utiču na to kako adolescent opaža samog sebe. Tako, slika tela može imati različite efekte koji mogu da variraju od osećanja sigurnosti u sebe, do gubitka samopouzdanja, nesigurnosti i straha (Miljković i Rijavec, 2001; prema: Laklija, 2007). Fizičke promene kod adolescenta mogu proizvoditi i reakcije poput ponosa, divljenja, osećanja moći ili uzbuđenja, jer se telo adolescenta približava telu odraslih, što se povezuje sa doživljajem dostizanja zrelosti i statusa odraslih (Ćurčić, 2008). U svakom slučaju, slika tela, kao i slika o sebi u adolescenciji doživljavaju značajne promene. Za adolescenta i njegov psihički aparat ovo je komplikovan proces koji zahteva dosta napora i rada na prihvatanju i psihološkoj elaboraciji promena kako bi se one integrisale u novu sliku, odnosno predstavu i funkcionisanje adolescenta (Ćurčić, 2008). Prihvatanje novonastalih telesnih promena nije sasvim jednostavan i kratak proces, već je u pitanju proces koji zahteva mobilizaciju psiholoških potencijala adolescenata, prvenstveno zbog činjenice da se telo adolescenta menja, nevezano za adolescentova očekivanja, njegovu spremnost ili pak želju za promenama. Psihički aparat adolescenta ovakve promene prati i prilagođava im se. Ipak, budući da se telesne promene odvijaju prilično brzo te nema mnogo vremena za prilagođavanje istim, adolescenti fizičke promene često doživljavaju kao neželjene. Upoznavanje sa promenama izgleda i prilagođavanje odnosno privikavanje na fizičke promene jesu i razlozi zbog kojih adolescenti često provode dosta vremena ispred ogledala (Ćurčić, 2008). Telo takođe postaje i neka vrsta poligona za eksperimentisanje; pri čemu adolescenti kroz promene boje kose, frizure, šminke, tetovaže, pirsinge i slično, nastoje da istaknu ono što na sebi smatraju lepim i prikriju nedostatke ili one delove na koje se nisu privikli (Ćurčić, 2008).

Ove turbulentne fizičke promene u adolescenciji često rezultiraju visokim stepenom nezadovoljstva telom, tj. diskrepancom između percipiranog i idealnog fizičkog izgleda (Gardner et al., 1999; prema: Pokrajac - Bulian et al., 2007). Nezadovoljstvo telom može se manifestovati od umerenog nezadovoljstva pojedinim delovima tela, do ekstremnog nezadovoljstva sopstvenim telom, pri čemu osoba svoje telo smatra odbojnim i ružnim (Novković, 2003).

Postoji nekoliko različitih teorijskih pristupa koji tumače razvoj i održavanje nezadovoljstva sopstvenim telom (Thompson, 1992; prema: Novković, 2003): *razvojni pristup, verbalni komentari, teprija socijalnog poređenja i sociokulturni pristup*.

U okviru *razvojnog pristupa*, istraživači su bili pre svega usmereni na pojavu prve menstruacije kao važnog faktora u razvoju nezadovoljstva telom. Naime, oni dolaze do zaključka da je rani fizički razvoj (ulazak u pubertet pre vršnjaka), povezan sa višim nezadovoljstvom sopstvenim telom (Thompson, 1990; prema: Novković, 2003). Iako je na početku ova hipoteza bila potvrđena, kasnija istraživanja dala su kontradiktorne rezultate, te ne postoji jednoglasno mišljenje na ovu temu (Novković, 2003).

Drugi pomenuti pristup - *verbalni komentari*- čini se da može da se podvede i pod sociokulturne faktore u užem smislu. Suštinski, on zagovara tezu da *verbalni komentari* koje nam upućuju drugi (u formi zabrinutosti ili kritike) u vezi sa našim izgledom ili telesnom težinom imaju snažan uticaj na razvoj nezadovoljstva telom (Brown, Cash & Lewis, 1989; prema: Novković, 2003). Naime, istraživanja su pokazala kako zadirkivanja ili bilo kakvi drugi negativni verbalni komentari od strane članova porodice imaju negativne efekte na sliku tela i opšte psihološko funkcionisanje, te da kritike i ruganja na račun izgleda predstavljaju značajan prediktor negativne slike tela bez obzira na indeks telesne mase (Ambrosi - Randić, 2004; prema: Pokrajac-Bulian et al., 2004; Brown, et al., 1989; prema: Matić, 2008).

Nezadovoljstvo sopstvenim telom kod adolescentkinja je povezano sa značenjem koje njegovi roditelji pridaju izgledu sopstvenog tela i mršavosti (Penkal et al., 2007; Gilliland et al., 2007; Pokrajac - Bulian et al., 2004; Holsen et al., 2012). Iako roditelji generalno telesni izgled svoje dece ocenjuju pozitivno, sa približavanjem adolescenciji povratne informacije roditelja o telesnom izgledu adolescenta postaju negativnije. Ovo je naročito uočeno kod ženskih adolescenata, gde istraživači primećuju da roditelji češće žensku decu preценjuju kada je u pitanju težina, što se pripisuje kulturnom standardu mršavosti, odnosno prisutnim idealima koji se mnogo češće nameću ženskom polu. S druge strane, podržavajuće poruke i pozitivan fidbek o telu pokazao se kao značajan prediktor zadovoljstva telom i kod momaka i kod devojaka (Holsen et al., 2012). Kada su u pitanju uzrasne razlike, istraživanja pokazuju da uticaj odnosa roditelj - adolescent na sliku tela postepeno opada u kasnoj adolescenciji (Holsen et al., 2012).

Drugi važan agens socijalizacije koji je nezaobilazan je i vršnjačka grupa. Adolescencija predstavlja period života koga, između ostalog, karakteriše preokupacija sopstvenim fizičkim izgledom, kao i naglašena potreba za socijalnim prihvatanjem (Holsen et al., 2012; Harter, 1999). Izgled i privlačnost naročito su značajni za devojke na prelazu iz detinjstva u adolescenciju, što adolescentkinje čini posebno vulnerabilnim za razvoj negativne slike tela (Cohn et al., 1987; pre-

ma: Gerner & Wilson, 2005) kao i držanje dijeta (Abraham & O'Dea, 2001; prema: Gerner & Wilson, 2005). Vršnjačka grupa predstavlja subkulturu, koja naglašava važnost mršavosti kroz zajedničko držanje dijeta, pritisak od strane prijatelja da se započne dijeta odnosno da se bude mršav, kao i kroz zadirkivanja vršnjaka u vezi sa težinom i oblikom tela. (Gerner & Wilson, 2005). Longitudinalna istraživanja uticaja vršnjačkih odnosa na sliku tela pokazuju da su kod adolescentkinja, opaženi pritisak da se bude mršav, deficit socijalne podrške, razgovor sa drugaricama na temu izgleda, kao i poređenje sa drugaricama po pitanju tela i telesne težine značajni prediktori nezadovoljstva telom tokom vremena (Jones, 2004; prema: Clark & Tiggemann, 2008).

Istraživanja uticaja vršnjačke grupe na sliku tela u adolescenciji najčešće su ispitivala tri aspekta vršnjačkih odnosa: osećaj prihvaćenosti, intimnost i popularnost unutar vršnjačke grupe. Socijalno prihvatanje od strane vršnjaka pozitivno utiče na zadovoljstvo telom (Richards et al., 1990). Percepcija prihvaćenosti od strane prijatelja i kvalitet tih prijateljstava pokazali su se kao značajno povezani sa slikom tela i u ranoj i u kasnoj adolescenciji (Gerner & Wilson, 2005). Longitudinalna istraživanja potvrdila su da je gubitak prijateljstava prediktor opadanja fizičkog samopouzdanja (dok ne utiče ni na jednu drugu dimenziju samopouzdanja). Ovakav rezultat ukazuje na značaj osećaja prihvaćenosti za razvoj pozitivne slike tela i kod momaka i kod devojaka (Holsen et al., 2012). Sledeći aspekt vršnjačkih odnosa koji je doveden u vezu sa slikom tela jeste intimnost, odnosno interpersonalna bliskost koju dve osobe osećaju jedna prema drugoj. Istraživanja su pokazala da devojke sa problemima u ishrani prijavljuju probleme u intimnosti u prijateljskim vezama, odnosno slabiju povezanost sa vršnjacima i više rezervisanosti u ostvarivanju bliskih prijateljskih odnosa (Gerner & Wilson, 2005).

Određeni autori (Oliver & Thelen, 1996; prema: Gerner & Wilson, 2005) iznose hipotezu o tome da adolescenti koji nisu prihvaćeni u društvu veruju da će postizanjem mršavosti konačno pridobiti naklonost vršnjaka, te tako ekstremni oblici pokušaja gubljenja na težini i zabrinutost povodom slike tela po njima reflektuju pokušaj adolescenta da se uklopi u svoju vršnjačku grupu. Ovakva hipoteza, da su devojke sa siromašnijim socijalnim odnosima sklonije nego druge devojke da veruju da će ako budu mršave to poboljšati njihove socijalne odnose, nije detaljnije ispitivana (Gerner & Wilson, 2005).

Kada su su pitanju partnerski odnosi, kao forma vršnjačkih odnosa, postoje tvrdnje o pozitivnom uticaju partnerske veze na zadovoljstvo telom kod adolescentenata, dok drugi istraživači ispituju pretpostavku o negativnom uticaju partnerske veze na sliku tela (Markey, 2010). S jedne strane, istraživanja ukazuju na to da su adolescenti koji su trenutno u partnerskoj vezi skloniji da budu nezadovoljni svojim telom i da češće drže dijete i žele da ga menjaju od onih adolescentata koji nisu u vezi (Halpern et al., 2005; prema: Markey, 2010), što se pripisuje

opaženom pritisku od strane partnera da dobro izgledaju (Shoemaker, 2009; prema: Markey, 2010).

Sa druge strane, ima autora koji ukazuju na pozitivne uticaje partnerske veze na sliku tela, pre svega ukazujući na značaj podrške partnera, odnosno postojanje osobe sa kojom mogu da dele sve svoje nedoumice i probleme u vezi sa svojim izgledom (Markey et al. 2004; prema: Markey, 2010). U vezi sa tim je i seksualno iskustvo koje podrazumeva specifičnu situaciju u kojoj je naše telo izloženo evaluaciji (Vasilenko et al, 2011). Istraživanja su pokazala da je zadovoljstvo telom povezano sa iskustvom seksualnog odnosa, različitim oblicima seksualnog ponašanja, kao i većim stepenom seksualnog iskustva (Vasilenko et al., 2011). I istraživanja na populaciji adolescenata u Srbiji govore da iskustvo partnerske veze i seksualnog odnosa pozitivno koreliraju sa slikom tela kod oba pola (Kantar, 2013). Autori ukazuju na mogućnost da seksualni odnos vodi do toga da se adolescent oseća pozitivnije u vezi sa svojim telom, usled osećanja da ih je partner izabrao jer su seksualno poželjni. Takođe postoji mišljenje da je osećanje da su poželjni, koje vodi do većeg zadovoljstva telom češće slučaj kod muških adolescenata nego kod ženskih (Wiederman, 2005; prema: Vasilenko et al., 2011). Naime, pretpostavka je da će se momci nakon prvog seksualnog odnosa osećati pozitivnije u vezi sa svojim telom; usled pozitivnijih osećanja povodom prvog seksualnog iskustva, usled percepcije da su seksualno poželjni od strane svojih partnerki i vrednosti naše kulture u kojoj se seksualna ponašanja kod muškaraca povezuju sa muškošću i samopoštovanjem (Marsiglio, 1998; prema: Vasilenko et al., 2011). Sa druge strane, devojke su u toku seksualnog odnosa usmerenije na izgled svog tela, što ih vodi ka višoj samosvesti i samokritičnosti u vezi sa izgledom, i manjem zadovoljstvu svojim telom nakon prvog seksualnog odnosa.

Teorija socijalnog poređenja polazi od pretpostavke da je za razvoj nezadovoljstva telom ključan faktor poređenje sopstvenog izgleda sa izgledom drugih ljudi koje smatramo atraktivnim (televizijske zvezde, modeli itd.), i kao takva, služi kao okvir za razumevanje uticaja koje poruke medija i vršnjaka imaju na percepciju sopstvenog tela u adolescenciji (Kraye & Ingledew, 2007).

Teoriju socijalnog poređenja predstavio je Festinger (Kraye & Ingledew, 2007), ističući ideju da pojedinci obrađuju socijalne informacije upoređujući druge sa sobom, i uviđajući prisutne sličnosti i razlike. U periodu adolescencije, kada adolescent treba da razvije osećaj ličnog i socijalnog identiteta, kao i da se prilagodi telesnim promenama socijalno poređenje obezbeđuje sredstva za prikupljanja značajnog broja informacija o spoljnom svetu (Kraye & Ingledew, 2007). U zavisnosti od konteksta, procene mogu biti u cilju otklanjanja pretnje, učenja od strane drugih ili evaluacije nečijeg položaja (Kraye & Ingledew, 2007). Istraživači u oblasti teorije socijalnog poređenja, smatraju da postoji više vrsta poređenja odnosno procena, u zavisnosti od specifičnog konteksta (Kraye & Ingledew,

2007). Tako su izdvojena tri osnovna oblika: samo-evaluacija (self-evaluation), samo-usavršavanje (self-improvement) i samo-poboljšanja (self-enhancement):

- Poređenja koja se tiču u svrhu samoevaluacije, koriste se za dobijanje informacija o sopstvenom položaju u odnosu na druge, u smislu veština i socijalnih očekivanja. (Npr. „Koliko sam mišićav kada se uporedim sa svojim vršnjacima?“).
- Samo-usavršavajuća (self-improvement) poređenja koriste se za učenje toga na koji način se možemo poboljšati u pogledu određene karakteristike ili na koji način možemo rešiti problem. (Npr. „Kako od drugarice mogu da naučim da budem atraktivnija?“).
- U trenucima pretnje ili nesigurnosti koristimo se samo-unapređujućim (self-enhancement) poređenjima koja nam pomažu da zaštitimo samopouzdanje i samopoštovanje, i zadržimo pozitivne stavove o sebi (Kramer & Ingledew, 2007). Ovakav način poređenja uglavnom se ne bazira prvenstveno na nama, već podrazumeva opisivanje drugih kao inferiornih ili u manjoj prednosti na osobini na kojoj se mi osećamo kao superiorniji (Npr. „Možda je mišićaviji od mene ali on nema smisla za humor“).

Istraživači u oblasti slike tela interesovali su se za poređenje u svrhu samoevaluacije, smatrajući da je evaluacija centralna komponenta slike tela. Brojna istraživanja ukazala su na postojanje veze između evaluativnog poređenja i negativnih ishoda kada je u pitanju slika tela (Kramer & Ingledew, 2007). Sa tim u vezi, pretpostavlja se kako će poređenje sa manje atraktivnim osobama, imati pozitivan uticaj na percepciju sopstvenog tela, dok se u suprotnom, očekuje negativan uticaj (Brennan et al., 2010).

Nalazi ukazuju da među ljudima postoji snažna tendencija korišćenja samo-evaluativnog poređenja, pri čemu se kroz stalno poređenje sa ljudima „idealnog“ tela, usvaja ideal mršavosti/savršeno mišićavog tela, što moguće posreduje efekat medija na nezadovoljstvo telom (Kramer & Ingledew, 2007). Ovakvi nalazi sugerišu da je bolje razumevanje procesa socijalnog poređenja veoma važno za razumevanje efekata medija na nezadovoljstvo telom, ali i davanja odgovora na pitanje zbog čega kod nekih adolescenata poruke iz medija uopšte nemaju efekat (Kramer & Ingledew, 2007).

Socio-kulturni pristup ističe da socijalni faktori igraju presudnu ulogu u kreiranju nezadovoljstva sopstvenim telom; a naročiti naglasak stavljaju na pritiske koji dolaze putem štampanih i vizuelnih medija, u vidu snažnih poruka u vezi sa onim šta je prihvatljivo a šta ne kada je u pitanju fizički izgled (Heinberg, Thompson & Stormer, 1995).

Sociokulturni pristupi naročito su korišćeni kao okvir za razumevanje razvoja nezadovoljstva telom kod žena odnosno devojaka (Clark & Tiggemann, 2008). Različiti sociokulturni modeli ukazuju na ključnu ulogu sociokulturnih pritisaka,

koji naglašavaju značaj fizičkog izgleda i atraktivnosti u polnoj ulozi žene, kao i naglašavanje značaja fizičkog izgleda za socijalni uspeh žene (Matić, 2008), doprinoseći time razvoju i održavanju nezadovoljstva telom.

Za razvoj slike tela od velikog značaja je i to kako na naš fizički izgled reaguje okolina, odnosno kakvi su standardi i očekivanja okoline u vezi sa našim fizičkim izgledom (Matić, 2008). Kada je u pitanju fizički izgled vrlo često dolazi do „halo efekta” (Thorndike, 1920; prema: Brennan et. al, 2010) pri čemu se osoba koja izgleda atraktivno u samom startu prikuplja simpatije kod ljudi, procenjena je kao pametnija, i kao osoba vredna pohvala. Ovakav fenomen povezan je sa stereotipom „ono što je lepo je dobro” (Solomon, Zaichkowsky & Polegato, 2005; prema: Brennan et al., 2010).

Svaka kultura poseduje određene standarde o tome šta je „lepo”, odnosno kakve bi trebalo da budu fizičke karakteristike tipičnog muškarca ili žene. Telesna visina i težina predstavljaju osnovne dimenzije na kome se ovi standardi temelje (Matić, 2008). Tako naprimer, do XX veka ideal ženske lepote bio je visoka, punija, i zaobljenija figura, koja je simbolizovala plodnost (Pokrajac - Bulian, 2000; prema: Matić, 2008). Mršava figura ulazi u modu početkom 20. veka, gde su dvadesetih godina žene nastojale da budu mršave u cilju prohodnosti na socijalnoj lestvici. U posleratnom razdoblju vraća se ideal punije figure, da bi se šezdesetih godina standardi drastično promenili. Ideal koji je 60tih godina predstavljala manekenka i model Twiggy (170cm/44kg) zadržao se sve do danas (Vidović, 1998; prema: Matić, 2008). Razvijene zemlje naročito promovišu mršavu, visoku ženu velikih grudi kao ideal lepote, a novija istraživanja pokazuju da i zemlje u razvoju sve više prihvataju vrednosti zapadne kulture (Pokrajac - Bulian et al, 2004.).

Kada je u pitanju ideal muškog tela, kao najvažnija karakteristika ističe se mišićavost. Na direktna pitanja kakvo telo muškarca je idealno, muškarci u istraživanjima izdvajaju tri ključna prideva: „mišićav, snažan, širokih ramena” (Steichen - Asch, 1990; prema: Guy & Thompson, 2004). Dokaz o propagiranju mišićavog izgleda, jeste i podatak da su se u poslednje dve decenije akcione igračke namenjene dečacima značajno promenile, u smislu da tela igračaka postaju znatno mišićavija (Guy & Thompson, 2004). Lamer i saradnici (Guy & Thompson, 2004), ispitujući prihvaćenost ideala mišićavog muškog tela u svojim istraživanjima, ukazuju na prisustvo „halo efekta”. Naime, muškarci figuri snažnog, mišićavog muškarca pridaju osobine ličnosti sa pozitivnom konotacijom (atraktivan, snažan i srećan) dok figuri mršavog muškarca daju osobine ličnosti sa negativnom konotacijom (lenj, prevrtljiv i podmukao).

Ideali koji se tiču fizičkog izgleda su vrlo često nedostižni prosečnom čoveku. Tako, razlika između percepcije sopstvenog tela i idealnog raste. Na ovakvu razliku osobe reaguju negativnim osećanjima povodom sopstvenog tela, koje vodi razvoju negativne slike tela (Brennan et al., 2010). Autori ukazuju na porast empirijske podrške kada je u pitanju ideja da ono što se u zapadnoj kulturi odnosno

medijima prezentuje kao telesni ideal, naročito ima negativan uticaj na to kako adolescentkinje i žene vide svoje telo (Clay et al., 2005). Takođe, brojna istraživanja (Pokrajac - Bulian et al., 2004) nalaze da su internalizacija ideala mršavosti, kao i percipirani pritisak ka tome da se bude mršav (od strane porodice, prijatelja, partnera i medija), prediktori porasta nezadovoljstva telom kod adolescentkinja. Istraživanja koja se usmeravaju na muški pol, pokazuju da je zastupljenost ideala muškog tela u medijima doprineo nestabilnosti slike tela i kod momaka (Pope et al., 1997; prema: Guy & Thompson, 2004).

S tim u vezi, sociokulturni modeli ukazuju na važnost masovnih medija kao najmoćnijih sredstava prenosa sociokulturnih ideala kada je izgled u pitanju (Pokrajac-Bulian et al., 2004). Sociokulturni pritisci koji dolaze putem masovnih medija ogledaju se u tome što pojedinac stiče predstavu o tome kakvo telo je idealno, te se svako telo koje odstupa od ideala počinje smatrati neprivlačnim (Morrison et al., 2003; prema: Brennan et al., 2010). Usled toga, svesnost o idealnom izgledu i internalizacija ideala može dovesti do nezadovoljstva slikom tela. Pretpostavka koja iz ovoga sledi jeste da što je osoba češće izložena medijima i njihovim porukama koje se odnose na važnost fizičkog izgleda i prezentovanje fizičkog ideala, imaće negativniju procenu sopstvenog tela (Brennan et al., 2010).

Masovni mediji prenose poruke o tome da je svačije telo promenljivo i shodno tome, da se putem sprovođenja dijeta i napornog vežbanja može dosegnuti estetski ideal (Matić, 2008). Druga poruka koju prenose je ta da kada je ideal jednom dosegnut, nastupaju nagrade i socijalna priznanja. Pomenute poruke nameću uverenja o važnosti dostizanja idealne težine, kao i to da je dostizanje željenog oblika tela samo pitanje volje (Matić, 2008). Podatak o propagiranju mršavog izgleda u medijima kada su devojke u pitanju dokazuje i rezultat istraživanja koji kaže da je u Americi među ženskim akterima televizijskih serija oko 76% devojaka ispodprosečne telesne težine (Fouts & Burggraf, 2000; prema: Clay et al., 2005). Modni magazini, takođe, kao ciljnu grupu često imaju devojke u pubertetu, koje se suočavaju sa promenama na nivou telesnog izgleda, među kojima je i dobitak na težini (Pokrajac - Bulian, et al., 2004). Kao glavni konzumenti časopisa i reklama, devojke često usvajaju informacije i savete koje se tiču održavanja idealnog tela ili držanja dijeta. Američka studija pokazala je da se od 500 ispitanih adolescentkinja, 70% njih izjasnilo kako mediji imaju uticaj na razvoj njihove ideje o tome kako bi trebalo da izgledaju, odnosno na izgradnju njihove predstave savršenog tela (Field et al., 1999; Prema: Clay et al., 2005). Takođe, utvrđeno je da su devojke do 19-e godine života najviše sklone internalizaciji propagiranih ideala vitke figure (Clay et al., 2005).

Polne i uzrasne razlike u razvoju slike tela

Razlike u slici tela između polova u adolescenciji svakako da postoje. One se najčešće pripisuju sociokulturnim faktorima, pri čemu istraživanja pokazuju da najveći doprinos slici tela daje vaspitanje (Feingold, 1998). Naime, istraživanja koja su se bavila polnim razlikama u slici tela tokom životnog ciklusa otkrila su određene razvojne trendove i neke kontzistentne obrasce (McCabe & Ricciardelli, 2004; prema: Dempsey, 2007).

Tokom detinjstva, odnosno periodu pre puberteta, dečaci i devojčice ispoljavaju sličan stepen nezadovoljstva telom (Dempsey, 2007). Devojčice obično izražavaju želju da budu mršavije, dok dečaci u podjednakom broju ili žele da smršaju ili da se ugoje. Longitudinalna istraživanja pokazuju da sprovođenje dijeta, pokušaji dobijanja na težini i preskakanje obroka kod oba pola počinju da rastu u predpubertetskom periodu, i na kraju puberteta, naročito kod devojaka (O' Dea & Caputi, 2001). Takođe, istraživanja su pokazala da je, bez obzira na polne razlike, negativna procena sopstvenog tela najniža na samom početku adolescencije, da bi kod dečaka postepeno dolazilo do opadanja nezadovoljstva telom (Holsen et al., 2012; Bearman et al., 2006). Tako, u periodu srednje i kasne adolescencije razlika u stepenu nezadovoljstva telom između momaka i devojaka se polako povećava - momci izražavaju niži stepen nezadovoljstva telom od devojaka (Dempsey, 2007). Ove razlike se povezuju sa time da se momci, sa fizičkim razvojem postepeno sve više približavaju idealu u pogledu fizičkog izgleda. Pri tome se naročito misli na širenje ramenog pojasa i dobijanje mišićne mase (Dempsey, 2007). Sa druge strane, pubertet kod devojaka donosi promene koje ih u pogledu fizičkog izgleda udaljavaju od fizičkog ideala (nakupljanjem masnih naslaga na struku, kukovima i zadnjici) te kod njih zadovoljstvo telom opada tokom srednje škole (Bearman et al., 2006; prema: Holsen et al., 2012). Studija koja je ispitivala razvoj slike tela kod devojaka od 12 do 18 godina, ukazala je upravo na to da nezadovoljstvo devojaka svojim kukovima, strukom i grudima raste sa godinama (Davies & Furnham, 1986; prema: Rosenblum & Lewis, 1999).

Istraživanja se slažu i u pogledu činjenice da muškarci, i nakon adolescencije (u ranom odraslom dobu) konstantno pokazuju veće zadovoljstvo telom od žena (Holsen et al., 2012). U većini ovih studija su korišćeni testovi koji sadrže siluete figura različite debljine, pri čemu su ispitanici označavali figure koje su najsličnije njihovom trenutnom izgledu, one koju bi želeli da imaju, kao i one za koje smatraju da su najprivlačnije suprotnom polu (videti: Kantar, 2013). Rezultati pokazuju da kod momaka ne postoje značajne razlike između figura koje odgovaraju njihovoj, onih koje bi želeli da imaju i onih koje smatraju naprivlačnijim ženama, dok su kod devojaka te razlike značajno izraženije. Devojke su, pak, kao figure koje odgovaraju njihovoj, ocenjivale kao značajno deblje od onih koje su smatrale najprivlačnijim suprotnom polu (Matić, 2008). Takođe, istraživanja na

populaciji naših adolescenata pokazuju da devojke najatraktivnijom figurom smatraju figura ispodprosečne telesne mase, dok momci pozitivnije ocenjuju atraktivnost normalno uhranjenih i iznadprosečno uhranjenih figura. (Kantar, 2013). U prilog pretpostavci o visokim kriterijumima atraktivnosti kod devojaka, kritičnosti u opažanju sopstvenog tela i težnji ka dostizanju usvojenog ideala mršavog izgleda, govore i rezultat koji pokazuju da devojke, bez obzira na uzrast, svoje telo procenjuju kao deblje od onog koje bi želele da poseduju (Kantar, 2013).

Polne razlike u slici tela postoje i u tom smislu što adolescentkinje poseduju diferenciraniju sliku tela (Pokrajac - Bulian et al., 2004). One češće razmišljaju o svom telu, procenjuju ga i ispoljavaju negativnije emocije o pojedinim delovima svog tela (Levine & Smolak, 2002; prema: Pokrajac - Bulian, et al., 2004). Interesantno je i to da muški adolescenti koji imaju pozitivniju sliku tela i koji izgled smatraju posebno značajnim češće učestvuju u seksualnim rizičnim ponašanjima. Suprotno tome, devojke koje imaju pozitivniju sliku tela manje su sklone rizičnim ponašanjima (Gillen et al., 2006).

Završna razmatranja

S obzirom na činjenicu da je briga o izgledu sopstvenog tela kod većine mladih adolescenata izraženija od svih ostalih stresora, te da je preokupiranost sopstvenim telom postala neka vrsta normativa, jasno je da slika tela u adolescenciji predstavlja kompleksnu ali i veoma korisnu psihološku temu. Uprkos tome što je ovaj fenomen često zanemarivan u psihološkim istraživanjima, današnja saznanja o tome da fizički razvoj (a time i slika tela u adolescenciji) predstavlja kamen temeljac svih ostalih promena, nameću potrebu za dodatnim pojašnjenjem na koji način je slika tela povezana sa razvojem identiteta kod adolescenata, kao osnovnim razvojnim zadatakom u ovom periodu. Osim toga, stepen nezadovoljstva telom se povezuje sa različitim nepovoljnim ishodima u ponašanju poput niskog samopouzdanja, lošijim mentalnim zdravljem, te poremećajima ishrane i depresijom, što nam dodatno svedoči o neophodnosti različitih programa prevencije na svim nivoima, a počev od promena na globalnom nivou koje bi podrazumevale sprečavanje sociokulturnih pritisaka koji ističu značaj fizičkog izgleda i atraktivnosti (naročito u polnoj ulozi žene) i time doprinose razvoju i održavanju nezadovoljstva telom kod mladih.

LITERATURA

- Aleong, R., Duchesne, S., Paust, T. (2007). Assessment of adolescent body perception: Development and characterization of a novel tool for morphing images of adolescent bodies. *Behav Res Methods*. Aug, 9(3), 651-66.

- Ambrosi - Randić, N. (2003). Novija istraživanja u području predodžbe o vlastitom tijelu. *Metodički ogledi*, 10. 1, 69 – 81.
- Brennan, M., Lalonde, C., Bain, J. (2010). Do Gender Differences Exist? *Psi Chi journal of undergraduate research*, Vol. 15, No. 3.
- Clark, L., Tiggemann, M. (2008). Sociocultural and Individual Psychological Predictors of Body Image in Young Girls: A Prospective Study. *Developmental Psychology*, Vol. 44, No. 4, 1124 – 1134.
- Clay, D., Vignoles, V., Dittmar, H. (2005). Body Image and Self-Esteem Among Adolescent Girls: Testing the Influence of Sociocultural Factors. *Journal of research on adolescence*, 15(4), 451–477.
- Ćurčić, V. (2011). Psihološki odnos prema telu i gojaznost adolescenata. *Medicinski glasnik*, vol 16, br. 39, 94-100.
- Dempsey, A. (2007). Body image. Iz Reynolds, C., Fletcher-Janzen, E. (2007). *Encyclopedia of Special Education: A Reference for the Education of Children, Adolescents, and Adults with Disabilities and Other Exceptional Individuals*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Dinç, B., Alisinanoğlu, F. (2010). Defining the Effects of Television on the Body Image on the Basis of Adolescents' Opinions. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, October, 1(2.)
- Elkind, D. (1967). Egocentrism in adolescence. *Child Development*. Vol. 38, No. 4. pp 1025 -1034.
- Feinglod, A., Mazzella, R. (1998). *Gender Differences in Body Image Are Increasing Psychological Science*, Vol. 9, No. 3. pp. 190 – 195.
- Guy, C., Thompson, K. (2004). Measuring Male Body Image: A Review of the Current Methodology. *Psychology of Men & Masculinity*, 5. 1, Jan, 18 - 29.
- Gerner, B., Wilson, P. (2005). The Relationship between Friendship Factors and Adolescent Girls' Body Image Concern, Body Dissatisfaction, and Restrained Eating. *Int J Eat Disord* 37: 4 313 – 320.
- Gilliland, J., Windle, M., Grunbaum, J., Yancey, A., Hoelscher, D., Tortolero, S., Schuster, M. (2007). Body Image and Children's Mental Health Related Behaviors: Results from the Healthy Passages Study. *Journal of Pediatric Psychology* 32(1), 30 – 41.
- Holsen, I., Jonesb, D., Birkelanda, M. (2012). Body image satisfaction among Norwegian adolescents and young adults: A longitudinal study of the influence of interpersonal relationships and BMI. *Body Image* 9, 201 – 208.
- Krayer, A., Ingledew, D., Iphofen, R. (2007). Social comparison and body image in adolescence: a grounded theory approach. *Health Education Research*. Volume 23, Issue 5. pp 892 - 903.
- Laklija, M., Urbanc, K. (2007). Doživljaj vlastitog tijela i seksualnost adolescenata s motoričkim oštećenjem. *Ljetopis socijalnog rada*., 14 (3), 579 - 596.
- Mäkinen, M., Puukko - Viertomies, L., Lindberg, N., Siimes, M., Aalberg, V. (2012). Body dissatisfaction and body mass in girls and boys transitioning from early to mid-adolescence: additional role of self-esteem and eating habits. *BMC Psychiatry* 2012, 12 : 35.

- Markey, C. (2010). Invited Commentary: Why Body Image is Important to Adolescent Development. *Journal of Youth and Adolescence*, Volume 39, issue 12, 1387 – 1391.
- Matić, V. (2008). *Sociokulturalni faktori i nezadovoljstvo vlastitim tijelom kod adolescentica*. Diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Novković, G. (2003). *Odrednice provođenja dijete kod adolescentica*. Diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
- O' Dea, J. Caputi, P. (2001). Sociation between socioeconomic status, weight, age and gender, and the body image and weight control practices of 6 to 19 – year - old children and adolescents. *Health education research - Theory and Practice*. Vol. 16 no 5. pg. 521 - 532.
- Penkal, J., Kurdek, L. (2007). Gender and race differences in young adults' body dissatisfaction. *Personality and Individual Differences* 43. 2270 – 2281.
- Pokrajac-Bulian, A., Mohorić, T., Đurović, D. (2007). Odstupajuće navike hranjenja, nezadovoljstvo tijelom i učestalost provođenja dijete kod hrvatskih srednjoškolaca. *Psihologijske teme* 16, 1, 27 - 46.
- Pokrajac-Bulian, A., Stubbs, L., Ambrosi-Randić, N. (2004). Različiti aspekti slike tijela i navike hranjenja u adolescenciji. *Psihologijske teme*, No 13: 91 - 104.
- Rayner, K., Schniering, C., Rapee, R., Taylor, A., Hutchinson, D., (2013). Adolescent Girls' Friendship Networks, Body Dissatisfaction, and Disordered Eating: Examining Selection and Socialization Processes. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 122, No. 1, 93 – 104.
- Richards, M., Albrecht, R., Boxer, A., Petersen, A. (1990). Relation of Weight to Body Image in Pubertal Girls and Boys From Two Communities. *Developmental Psychology*, Vol. 26, No. 2, 313 - 2,313 - 3231.
- Rosenblum, G., Lewis. M. (1999). The Relations among Body Image, Physical Attractiveness, and Body Mass in Adolescence. *Child Development*, Vol. 70, No. 1, Jan. – Feb, 50 - 64.
- Sweeting, H., WestSource, P. (2002). Gender Differences in Weight Related Concerns in Early to Late Adolescence. *Journal of Epidemiology and Community Health*, Vol. 56, No. 9 September, 700 - 701.
- Swami, V. Taylor, R. Carvalho, C. (2011). Body dissatisfaction assessed by the Photographic Figure Rating Scale is associated with sociocultural, personality, and media influences. *Scandinavian Journal of Psychology*, 2011, 52, 57 – 63.
- Swami, V., Salem, N., Furnham, A., Tove'e, M. (2008). Initial examination of the validity and reliability o the female photographic figure rating scale for body image assessment. *Personality and Individual Differences* 44 (2008) 1752 – 1761.
- Swami, V., Allum, L. (2012). Personality and Social Psychology Perceptions of the physical attractiveness of the self, current romantic partners, and former partners. *Scandinavian Journal of Psychology*, 53, 89 – 95.
- Vasilenko, S., Ram, N., Lefkowitz, E. (2011). Body image and first sexual intercourse in late adolescence. *Journal of Adolescence* 34. 327 – 335.

POIMANJE VLASTITOG TELA: ULOGA PORODIČNIH PRI- LIKA I OSOBINA LIČNOSTI

Jasmina Pekić i Ilija Milovanović
Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Period adolescencije se može okarakterisati kao period tranzicije od detinjstva ka odraslom, zreloom dobu, pri čemu koncept promene različitih psihofizičkih karakteristika pojedinca zauzima centralnu ulogu u adaptaciji osobe na novonastale promene. Promena odnosa sa članovima porodice, formiranje autonomne moralnosti, težnja ka intimnosti sa partnerom i, u perspektivi, osnivanje sopstvene porodice, neki su od glavnih aspekata odrastanja adolescenta. S obzirom na to da se tokom adolescencije menja izgled i funkcionisanje samog tela pojedinca u pubertetu, kao i na to da su te promene veoma brze i van svesne kontrole, može se zaključiti da percepcija promene sopstvenog izgleda predstavlja važan aspekt psihološkog funkcionisanja koji utiče na psihički život adolescenta (Offer, Ostrov, Hovard, & Atkinson, 2013). Iako su telesne promene u adolescenciji univerzalne za sve ljude, one ne utiču univerzalno i jednako na svakog pojedinca. Ono što vrši važnu moderatorsku ulogu između percepcije promene sopstvenog tela i drugih psiholoških konstrukata, poput samopoštovanja, jesu personološke i sredinske karakteristike pojedinca. Upravo zbog tendencije što temeljnijeg razumevanja načina na koji se slika tela odražava na psihički život adolescenata, ovaj rad stavlja akcenat na doprinos osobina ličnosti i porodičnih prilika u samopoimanju vlastitog tela, i konsekvantno vrednovanju vlastite ličnosti.

Slika tela: određenje značenja i mesta u sistemu srodnih pojmova

Na pojam slike tela najčešće se nailazi u radovima, odnosno poglavljima knjiga, koji za centralnu okosnicu imaju pojam self-koncepta. Kao i u slučaju ostalih psiholoških koncepata koji su intenzivno pobuđivali interes naučne javnosti, i self-koncept je tumačen pod okriljem mnogih teorijskih pozicija, što je rezultiralo širokim dijapazonom različitih pokušaja određenja ovog pojma. No, ono

što se u obilju definicija self-koncepta prepoznaje kao njihov zajednički imenitelj jeste shvatanje ovog pojma kao samopoimanja ili percepcije samoga sebe. Preciznije rečeno, self-koncept predstavlja organizovan i dosledan obrazac opažanja selfa - najbitnijeg i najsloženijeg dela svesne ličnosti, koji oseća, misli, planira i kontroliše ponašanje (Trebješanin, 2001). Dakle, self ima ulogu „aktera delatnosti“, ali je istovremeno i objekat (samo)posmatranja, što znači da self-koncept sa selfom, kao svojim ishodištem ili objektom, ostvaruje neku vrstu meta-odnosa (Rogers, 1982, prema Smederevac i Mitrović, 2006).

Pošto self podrazumeva različite procese unutar ličnosti, self-koncept, konsekvantno, uključuje različite aspekte samopoimanja. U terminima strukture, self-koncept predstavlja multidimenzionalan konstrukt, koji, prema široko prihvaćenoj koncepciji Šavelsona i saradnika (Shavelson, Hubner & Staton, 1976) obuhvata uverenja o vlastitoj uspešnosti u različitim akademskim domenima (akademski self-koncept), kao i samopoimanja u aspektu socijalnih, emocionalnih i fizičkih svojstava, koja se skupa podvode pod pojam neakademskog self-koncepta. Sada je već sasvim jasno da slika tela predstavlja konstitutivni element neakademskog self-koncepta u segmentu koji se odnosi na doživljaj vlastitih fizičkih sposobnosti i fizičkog izgleda (fizički self).

No, lociranjem slike tela unutar šireg konceptualnog okvira (self-koncept, odnosno self) nismo do kraja iscrpeli mogućnosti daljeg rasložnjavanja ovih konstrukata. Naime, u okvirima slike tela, takođe je moguće diferencirati barem tri kvalitativno različita aspekta ili facete: 1. perceptivno iskustvo izgleda tela; 2. stav prema vlastitom telesnom izgledu; 3. bihevioralna komponenta koja nalazi izraz kroz neprestano proveravanje fizičkog izgleda (Lacković-Grgin, 2006). Dakle, slika tela bi se mogla shvatiti kao kompozit koji obuhvata karakteristične obrasce opažanja i vrednovanja karakteristika sopstvenog tela, odnosno vlastitog fizičkog izgleda. No, slika tela, osim svoje višeslojne strukture, zavređuje posebnu pažnju u izučavanju barem iz dva razloga. Kao prvo, uobličavanje self-koncepta otpočinje upravo upoznavanjem sopstvenog tela. Otuda bismo mogli reći da self-koncept postupno uzrasta do stupnja samopoimanja svekolikih odrednica selfa, polazeći od detinjeg doživljaja različitosti sopstvenog tela od drugih tela u okruženju, koji je najizraženiji u drugoj godini života zbog brzog razvoja motorike (Hrnjica, 2005). Drugo, slika tela se pokazala tesno povezana sa samopoštovanjem, koje se smatra ključnim faktorom subjektivnog blagostanja, barem među pripadnicima zapadnih kultura (Baumeister, Campbell, Krueger, & Vohs, 2003; Oishi, Diener, Lucas, & Suh, 1999). S obzirom na to da samopoštovanje predstavlja procenu vlastite vrednosti (Nnaemeka & Solomon, 2014), odnosno pozitivan ili negativan stav prema samome sebi (Rosenberg, 1965), ne iznenađuje podatak da je veza između slike tela i samopoštovanja, te konsekvantno i subjektivnog blagostanja, najizraženija u periodu adolescencije. Štaviše, slika tela se smatra najvažnijim prediktorom samopoštovanja u adolescentoj dobi (Harter, 1999), na-

ročito kod devojaka. Iako na samopoštovanje adolescenata, nesumljivo, utiče veći broj različitih faktora, čini se sasvim logičnim zapažanje da upadljive promene u fizičkom izgledu adolescenata, u sadejstvu sa socijalnim pritiskom ka saobražavanju kulturološkim idealima lepote, u najvećoj meri doprinose uverenjima adolescenata da telesni izgled predstavlja najvažniji kriterijum samovrednovanja, kao i vrednovanja od strane drugih (Richins, 1991; Silverstein, Perdue, Peterson, & Kelly, 1986; Thompson, Heinberg, Altabe, & Tantleff-Dunn, 1999).

Relacije porodičnih uticaja i slike tela u adolescenciji

Iz prethodnog pasusa je sasvim jasno da sliku tela velikim delom “slikaju” osobe iz našeg neposrednog okruženja. S tim vezi, u literaturi često nailazimo na shvatanja slike o sebi kao “socijalnog produkta”, što znači da ljudi imaju tendenciju da sebe vide onako kako zamišljaju da ih vide druge osobe (Gecas & Schwalbe, 1986). Koreni ovih shvatanja susreću se kod predstavnika simboličkog interakcionizma, učenja po kojem ljudi ne reaguju direktno na fizičku stvarnost, već u skladu sa značenjima koja joj pridaju u procesu socijalnih interakcija (Mead, 2003). Prema tome, način na koji vidimo sebe, zapravo je naš zamišljeni odraz u očima drugih, koji služe kao neka vrsta “socijalnog ogledala” (Cooley, 1902, prema Gecas & Schwalbe, 1986), ili izvor “reflektovanih procena” (Rosenberg, 1979).

S obzirom na to da se najintimnije, najintenzivnije i najtrajnije interakcije uspostavljaju sa članovima porodice, za očekivati je da najveći uticaj na formiranje slike o sebi imaju reflektovane procene roditelja i ostalih članova porodice, što je empirijski potvrđeno još sredinom prošlog stoleća (Helper, 1958; Jourard & Remy, 1955; Manis, 1958, svi prema Gecas & Schwalbe, 1986).

Reflektovane procene roditelja se bliže pojašnjavaju kao stavovi roditelja prema detetu koji se odražavaju u njihovim postupcima prema njemu, a koje detetu služe kao svojevrsan referentni okvir za procenu i vrednovanje sebe samog. Za formiranje slike o sebi najrelevantniji su oni stavovi roditelja prema detetu koji se tiču podrške i kontrole. Naime, istraživanja relacija porodičnih prilika adolescenata i njihove slike o sebi nude nalaze koji sugerišu da roditeljska podrška, zainteresovanost za dete i učešće u njegovim važnim aktivnostima, nesumnjivo doprinose tendenciji deteta da sebe pozitivno percipira i vrednuje (Gecas, 1971; Rosenberg, 1965). Istraživanje sprovedeno na uzorku adolescenata muškog pola pokazalo je da će njihova slika o sebi biti utoliko pozitivnija što su porodični odnosi bolji, odnosno što je izraženija tendencija roditelja da otvoreno iskazuju ljubav prema detetu, da praktikuju zajedničke aktivnosti sa detetom, te da ga uključuju u aktivnosti donošenja odluka (Bachman, 1970, prema Gecas & Schwalbe, 1986)

Novija istraživanja, sa užim fokusom u proučavanju self-koncepta, ukazuju na važnost porodične podrške i u formiranju pozitivne slike vlastitog tela, naročito kod devojaka, dok se, sa druge strane, nepodržavajući roditelji, skloni ismevanju i vršenju pritisaka razne vrste, smatraju ključnim faktorom nesigurnosti devojaka u vezi sa vlastitim fizičkim izgledom (Ata, Ludden, & Lally, 2006). Postoji i popriličan korpus nalaza koji ključne negativne karakteristike roditeljskih vaspitnih postupaka demistifikuju odvojeno za majke i očeve. S tim u vezi se nailazi na zaključke da se negativna percepcija vlastitog fizičkog izgleda sreće kod adolescenata koji imaju zahtevne i nametljive majke, naglašenih perfekcionističkih tendencija (Brumberg, 1988; Kerr, Skok, & McLaughlin, 1991, svi prema Haworth-Hoepfner, 2000), ili koje su, sa druge strane, povučene, pasivno-zavisne u odnosu na druge i neresponsivne u odnosu na detetove potrebe (Brumberg, 1988; Frankenburg, 1984; Lerner, 1991; Selvini, 1974, svi prema Haworth-Hoepfner, 2000). Kada je reč o očevima i njihovoj ulozi u formiranju detetove nepovoljne slike tela, opet se nailazi na krajnosti, koje se opisuju u terminima autoritativnosti i preterane strogoće (Bruch, 1988; Gordon, 1990, svi prema Haworth-Hoepfner, 2000), odnosno distanciranosti i nezainteresovanosti za dete (Rabinor, 1994, prema Haworth-Hoepfner, 2000).

No, na vezu porodice i slike tela adolescenta, neretko se gleda i sa stanovišta koje porodicu opisuje u terminima ključnog agensa socijalizacije. Naime, autori priklonjeni ovoj liniji razmišljanja ističu da slika tela zauzima centralno mesto u doživljaju i vrednovanju celokupne ličnosti u adolescentom dobu, zbog sklonosti roditelja da decu socijalizuju u pravcu vrednosti koje visoko uvažavaju sasvim određena estetska merila fizičkog izgleda (Thompson, Heinberg, Altabe, & Tantleff-Dunn, 1999). Činjenica da i pored preovlađujućih estetskih merila fizičkog izgleda postoje velike varijacije u slici tela među pripadnicima iste kulture, velikom broju autora predstavlja osnovu za zaključak da je porodica najvažnija determinanta doživljaja i vrednovanja vlastitog telesnog izgleda (Bruch, 1978; Foulkes, 1996; Johnson et al., 1996; Keel, Heatherton, & Harnden, 1997; Leung, Schwartzman, & Steiger, 1996; Rieves & Cash, 1996; Root, Fallon, & Friedrich, 1986, svi prema Haworth-Hoepfner, 2000). Neki autori ulogu porodice bliže pojašnjavaju kao medijatorsku, ističući da se kroz interakcije sa članovima porodice definiše širi kulturološki kontekst, čime deca internalizuju određene norme vezano za telesni izgled (McGoldrick, 1993).

Osim postojanja razlika među porodicama u načinu definisanja kulturološkog konteksta i predominantnim "porodičnim paradigmama" vezano za fizički izgled (Walsh, 1993), razlike se javljaju i na nivou očekivanja koje se stavljaju pred dečake i devojčice. Naime, socijalizacija mladiće konfrontira sa zahtevom dostizanja zavidne fizičke snage i telesne razvijenosti, dok su devojke te koje su više na udaru zahteva za uklapanje u određene standarde fizičke lepote (Croll, 2005). Ono čime roditelji u ovakvim slučajevima dodatno otežavaju period adolescencije je

upućivanje oštih kritika na račun telesnog izgleda, kao i pritisaka da se on menja u pravcu naznačenih vrednosti (Croll, 2005). U literaturi je moguće naići na zapazanja da je adolescencija pozitivnije iskustvo za mladiće, nego za devojke, koje su skone da u značajno većoj meri internalizuju zahteve u vezi sa telesnim izgledom (Davidson & McCabe, 2006). U prilog ovome govori i istraživanje slike tela mladića i devojaka, u kojoj je porodična kohezivnost držana pod kontrolom. Dobijeni rezultati su pokazali trend progresivnog urušavanja samopoštovanja devojaka u periodu od 12. do 17. godine, što je interpretirano većom prijemčivošću devojaka za saobražavanje teško dostižnim idealima fizičke lepote, kao i shvatanjima vitkosti kao glavne odrednice ženskog polnog identiteta (Steiner-Adair, 1986; Striegel-Moore, 1993, svi prema Haworth-Hoepfner, 2000). Mladići, sa druge strane, pokazuju relativnu stabilnost vrednovanja vlastitog izgleda, sa vrlo malim kolebanjima u periodu između 14. i 16. godine (Baldwin & Hoffmann, 2002).

Relacije osobina ličnosti i slike tela u adolescenciji

Ono što vrši važnu moderatorsku ulogu između percepcije promene sopstvenog tela i drugih psiholoških konstrukata, poput samopoštovanja i self-koncepta, jesu i osobine ličnosti. Ekstenzivnim pregledom savremene psihološke literature (npr. Brummett et al., 2006; Skorek, Song, & Dunham, 2014; Sutin et al., 2015; Tiunova, 2015) zaključuje se da su osobine ličnosti u adolescenciji važan dispozicioni činioc koji je u vezi sa objektivnim promenama karakteristika tela (npr. indeks telesne mase), ali i sa subjektivnim doživljajem tih promena (samopoštovanje u vezi sa telom, samopouzdanje, potreba za vežbanjem i fizičkim aktivnostima i slično). U ovom radu, naglasak će biti stavljen na najčešće ispitivane dimenzije ličnosti u korpusu psiholoških istraživanja (ekstraverzija, neuroticizam, savesnost, priyatnost i otvorenost ka iskustvu).

Ekstraverzija

Ekstraverzija, kao osobina ličnosti, predstavlja dispoziciju koja je u vezi sa kvalitetom i kvantitetom socijalnih relacija, potrebom za stimulacijom, kapacitetom za radovanje i odnosi se prvenstveno na brojnost odnosa sa ljudima u kojima se osoba oseća lagodno. Ekstravertne osobe su socijabilne, vole ljude i preferiraju okupljanja ljudi u grupama i skupovima sa akcentom na interpersonalnu usmerenost. One vole uzbuđenje i konstantnu stimulaciju iz spoljašnje sredine, puni su energije i usmereni su ka uspostavljanju novih socijalnih relacija. Nasuprot njima, introverti su rezervisaniji u pogledu odnosa sa drugima, nezavisniji i usmereniji na manji broj aktivnosti (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010).

Kada se govori o relaciji ove dimenzije ličnosti sa slikom tela u adolescenciji, najčešće dobijen rezultat istraživanja jeste da kod mušog pola ova dimenzija

ličnosti snažnije povezana sa indeksom telesne mase, dok su kod adolescentkinja ove veze ili slabe ili se uopšte ne izdvajaju kao značajan rezultat istraživanja (Brummett et al., 2006; Jokela et al., 2013; Sutin et al., 2015; Sutin & Terracciano, 2015). Objašnjenje ovakvih relacija ispitivanih konstrukata kreće se u smeru da su adolescenti u društvu više usmereni na konzumiranje hrane i pića što se javlja kao odgovor na eksteralnu (tj. socijalnu) stimulaciju, dok su adolescentkinje više usmerene na same interpersonalne odnose (Keller & Siegrist, 2015).

Kada se govori o subjektivnom doživljaju sopstvenog tela, rezultati korpusa istraživanja ove teme upućuju na zaključak da otvorene socijalne relacije i težnja za prihvatanjem, koje su karakteristične za dimenziju ekstraverzije, utiču na povećanje samopoštovanja kod adolescenata i, posredno, na pozitivniju sliku o svom telu, kako kod adolescenata tako i kod adolescentkinja, s tim da su rezultati konzistentniji u slučaju muškog pola u ranoj adolescenciji (npr. Skorek et al., 2015). U istraživanju Đurovićeve i saradnika (Đurović, Pavličić, Mitrović i Sadiković, 2015) utvrđene su pozitivne relacije ekstraverzije sa zadovoljstvom telom i dote-rivanjem, ali samo na ženskom uzorku starijih adolescentkinja. U vezi sa prethodno navedenim rezultatima, viša ekstraverzija je povezana i sa aspektima vežbanja i rekreacije u cilju redukcije kilaže. Naime, ciljna orijentacija ka vežbanju i veća motivacija ka redukciji kilograma u negativnoj su vezi sa ekstraverzijom (Segatto & Lafreiniere, 2013). Moguće je da ekstraverti socijalnu stimulaciju doživljavaju kao dovoljnu nagradu za održavanje samopoštovanja koje projektuju i na samo zadovoljstvo sopstvenim izgledom, te ne vide potrebu za redovnim fizičkim aktivnostima u cilju postizanja atraktivnog izgleda.

Neuroticizam

Neuroticizam je osobina ličnosti po kojoj se ljudi razlikuju u pogledu prilagođenosti i emocionalne stabilnosti, s jedne strane, i neprilagođenosti i sklonosti doživljavanja negativnih emocija, s druge strane. Osnova ove dimenzije, koja je izučavana kako u kontekstu psiholeksičkih, tako i u kontekstu psihobioloških teorija, jeste generalna dispozicija za doživljavanje negativnih afektivnih stanja, poput tuge, straha, uznemirenosti i krivice.

Osobe koje postižu visoke skorove na ovoj dimenziji sklone su iracionalnim idejama, slabije kontrolišu svoje impulse i vulnerabilnije su na stres. Nasuprot njima, emocionalno stabilne osobe se bolje snalaze u stresnim situacijama, „hladnije“ su prilikom delovanja stresora, lakše kontrolišu svoje emocije i prilikom suočavanja sa stresnim okolnostima ne ispoljavaju paničnu uznemirenost (Smederevac i sar., 2010).

Kada se govori o relacijama ove osobine ličnosti i objektivnih mera tela, može se zaključiti da se kao najčešći nalaz istraživanja ne dobijaju značajne relacije sa indeksom telesne mase kod muškog pola u adolescenciji (Shim et al., 2014; Sutin

et al., 2015), dok se u slučaju adolescentkinja te relacije ostvaruju u pozitivnom smeru (Brummett et al., 2006). Međutim, korpus istraživanja povezanosti neuroticizma i indeksa telesne mase u adolescenciji nije opsežan, te se ovakvi rezultati moraju uzeti sa oprezom.

Relacije zadovoljstva sopstvenim izgledom i neuroticizma je tema koja je detaljnije istražena u psihološkoj nauci. U velikom broju slučajeva visok neuroticizam je povezan sa nezadovoljstvom izgleda sopstvenog tela u adolescenciji (Ferguson, Muñoz, Garza, & Galindo, 2014; Segatto & Lafreiniere, 2013; Skorek et al., 2014; Swami, Hadji-Michael, & Furnham, 2008), pri čemu su te veze snažnije kod adolescentkinja (npr. Offer et al., 2013). Relativno loša slika sopstvenog tela kod adolescentkinja sa izraženim neuroticizmom najverovatnije je u vezi sa niskim samopouzdanjem i važnošću dobrog izgleda u cilju postizanja uloge atraktivne žene u savremenom društvu (Offer et al., 2013). U skladu sa tim, kod adolescenata je visok neuroticizam u vezi sa usmerenošću ka postizanjem mišićavosti (Benford & Swami, 2014), a adolescenti i adolescentkinje su podjednako napaetiji u vezi sa izgledom sopstvenog tela čemu najviše doprinosi povišen neuroticizam (Đurović i sar., 2015). U slučaju oba pola viši neuroticizam se javlja kao komponenta niske samoevaluacije tela, preokupacije izgledom, višim stepenom samoobjektivizacije, pogrešne percepcije sopstvenog tela i većom diskrepancom između aktualnog i idealnog izgleda tela (Davis, Dionne, & Shuster, 2001; Davis, Shuster, Blackmore, & Fox, 2004; Hartmann & Siegrist, 2015; Miner-Rubino, Twenge, & Fredrickson, 2002; Swami, Taylor, & Carvalho, 2011). Postoje i nalazi koji govore u prilog tome da neuroticizam ostvaruje interakciju više sa idealima koji se prikazuju u medijima, nego direktno sa zabrinutošću u vezi sa sopstvenim izgledom (Ferguson et al., 2014), što govori o moderacijskoj ulozi neuroticizma, što nije redak nalaz u istraživanjima ove teme (Skorek et al., 2015; Tylka, 2004). Kada se govori o fizičkoj aktivnosti koja se sprovodi u cilju redukcije telesne težine ili promene izgleda kod adolescenata, u istraživanju Segata i Lafrejnera (Segatto & Lafreiniere, 2013) utvrđeno je da viši neuroticizam negativan prediktor zadovoljstva sopstvenim telom i učestalosti vežbanja, ali pozitivan prediktor ekstrinzičke motivacije za redukcijom telesne težine. Stoga se čini da je adolescentima sa izraženim neuroticizmom potrebno razviti dodatnu motivaciju intirzničkog tipa u kontekstu primarne, sekundarne i tercijarne prevencije javljanja psiholoških problema u vezi sa sopstvenim izgledom.

Prijatnost

Saradljivost, odnosno Prijatnost, odnosi se na važnost harmoničnih međuljudskih odnosa za određenog pojedinca. To je dimenzija interpersonalnih tendencija. Osoba koja postiže visoke skorove na ovoj dimenziji simpatiče i saoseća se sa drugima, poverljiva je i ostvaruje skladne odnose sa drugim ljudima. Osoba

niske prijatnosti je egocentrična, skeptična prema drugima i takmičarski nastrojena (Knežević, Radović i Opačić, 1997).

Veći indeks telesne težine je povezan sa većom prijatnošću kod adolescenata (Chapman, Fiscella, Duberstein, Coletta, & Kawachi, 2009; Sutin et al., 2015), i adolescentkinja (Firoozi, Azmoude, & Asgharipoor, 2016), ali rezultati istraživanja su često oprečni, te postoje i suprotni nalazi na odraslom uzorku (Magee & Heaven, 2011; Ferrucci, Sutin, Terracciano, & Zonderman, 2016). Verovatno veća prijatnost kod ljudi pretpostavlja i više vremena koje osoba provede u društvu drugih ljudi (što je u vezi i sa ekstraverzijom), pod čime se podrazumeva i veći vremenski period proveden u konzumiranju hrane i pića.

Manju zainteresovanost za sliku tela i veći stepen samopovređivanja delova tela prati i niži skor na dimenziji prijatnosti (Laukkanen, Rissanen, Tolmunen, Kylmä, & Hintikka, 2013) i to najverovatnije zbog toga što osobe niske prijatnosti ne mare kako će izgledati pred drugima, s obzirom na to da ne pridaju značaj prijatnim odnosima sa drugim ljudima. Čak i kada su u pitanju pojedini delovi tela (poput zuba), osobe sa nižom prijatnošću pokazuju manju zainteresovanost za njihov izgled (Spalj et al., 2015). Osobe visoke prijatnosti, nasuprot tome, pokazuju veću zainteresovanost za izgled sopstvenog tela (Costa et al., 1992, prema Firoozi et al., 2016). S obzirom na to da se u našoj kulturi prijatnost izdvaja kao suprotan pol, odnosno kao agresivnost (Smederevac i sar., 2010), potrebno je prokomentarisati relacije agresivnosti sa indikatorima slike o sebi. Najčešći nalaz jeste da percepcija sopstvenog tela kao mršavog ili veoma mršavog čini adolescenta potencijalnom žrtvom vršnjačkog nasilja, a percepcija svog tela kao krupnog i masivnog daje detetu veću šansu da postane nasilnik nego žrtva (npr. Reulbach et al., 2013), što je verovatno determinisano evolucijski, u vezi sa odmeravanjem snage i dominacijom većih i jačih organizama nad manjim i slabijim. U ovim istraživanjima konfundirajuću varijablu predstavlja upotreba steroida kod adolescenata u cilju poboljšanja fizičke snage i slike tela, čiji nusefekat može biti i pojava povećane agresivnosti (Rainer et al., 2014), te stoga veze između agresivnosti i slike tela mogu biti moderirane različitim varijablama o kojima se adolescenti ne izjašnjavaju kroz istraživanje, a koje su značajne za ostvarivanje prijatnih i adekvatnih odnosa sa drugim ljudima, u ovom slučaju, vršnjacima. U istraživanju na starijim adolescentima u našoj kulturi pokazano je da smanjena agresivnost kod muškog pola direktno povezana sa napetošću u vezi sa sopstvenim izgledom (Đurović i sar., 2015).

Savesnost

Interpersonalne razlike u procesima planiranja, organizacije i posvećenosti radu kao aspekta samokontrole čine osnovu dimenzije Savesnosti. Dakle, dimenzija savesnosti se, najpre, odnosi na stepen organizovanosti, istrajnosti i motiva-

cije u ponašanju usmerenom ka cilju. Osobe visoke savesnosti usmerene su na akademski i profesionalni uspeh, dok su osobe koje postižu nizak skor na ovoj dimenziji bezbrižnije i nonšalantnije kada je u pitanju rad koji vodi ka nekom cilju, a ujedno za njih su usvojeni moralni principi manje obavezujući (Smederevac i sar., 2010).

Savesnost predstavlja protektivni faktor za javljanje gojaznosti i natprosečan indeks telesne težine kod adolescenata (Möttus et al., 2013; Armon, Melamed, Shirom, Shapira, & Berliner, 2013). Ovakav zaključak je u skladu sa pretpostavkama da su savesne osobe više posvećene sebi i svom izgledu i usmerenije na cilj (zadovoljavajući izgled tela) te je njihov indeks telesne mase najčešće u skladu sa standardima za određen uzrast.

Iako se može pretpostaviti da će adolescentkinje biti posvećenije svom izgledu tela zbog društvenih standarda lepote i izgleda, ne sme se zanemariti činjenica da su i adolescenti savesni u vezi sa izgledom sopstvenog tela (Seidah & Bouffard, 2007), poštujući drugačije standarde od adolescentkinja. Tako se u istraživanjima najčešće savesnost pokazuje kao pozitivan prediktor zadovoljstva sopstvenim telom kod adolescenata, pri čemu nivo samopoštovanja moderira uticaj savesnosti u toj relaciji. U vezi sa tim, adolescenti koji sebe doživljavaju kao kompetentnije i koji imaju više samopoštovanje, izveštavaju o pozitivnijoj slici sopstvenog tela (Skorek et al., 2015).

Otvorenost ka iskustvu

Dimenzija Otvorenosti ka iskustvu odnosi se na aktivnu potrebu za iskustvima koja se ne nalaze u svakodnevnom životu, kao i na toleranciju osobe prema onome što joj nije blisko. Tako se osobe koje imaju izraženu dimenziju otvorenosti mogu opisati u terminima radoznalosti, nekonvencionalnosti, naglašenog doživljavanja emocija i eksperimentisanju sa različitim aspektima funkcionisanja. Osobe koje postižu nizak skor na dimenziji otvorenosti su konvencionalni u pogledu ponašanja i izgleda. Oni preferiraju poznato u odnosu na novo, a emocionalne reakcije su im često „prigušene“ (Smederevac i sar., 2010).

Istraživanja slike tela kod adolescenata koja uključuju otvorenost ka iskustvu kao osobinu ličnosti, upućuju na zaključak da otvorenost ostvaruje ili negativnu relaciju sa indeksom telesne težine (Brummett et al., 2006; Sutin et al., 2015), ili da ta relacija nije značajna (Chapman et al., 2009). Najverovatnije, osobe koje imaju izraženu otvorenost ka iskustvu nisu podređeni konvencionalnim vidovima lepote, te stoga ne posvećuju pažnju društveno prihvaćenim standardima lepote. Međutim, postoje izuzeci u rezultatima koji upućuju na zaključak da je kod adolescentkinja veza između zadovoljstva telom i otvorenosti pozitivna (Costa et al., 1992, prema Firoozi et al., 2016; Nourri et al., 2014, prema Firoozi et al., 2016; Skorek et al., 2014), što se može objasniti posredno, praćenjem novih modnih

trendova i inovativnih načina oblačenja, koji podrazumevaju vitku figuru i zadovoljstvo time kako odeća stoji na telu. Moguće je i da izražena otvorenost ka iskustvu predstavlja protektivni faktor za probleme koji se tiču interpersonalnog poređenja izgleda kod adolescenata. U istraživanju na našoj populaciji starijih adolescenata, niska otvorenost ka iskustvima u negativnoj je relaciji sa zadovoljstvom telom kod muškog pola, ali i u negativnoj relaciji sa napetošću u vezi sa izgledom kod ženskog (Đurović i sar., 2015). Moguće je da nekonvencionalnim načinom ponašanja i naglašavanjem nekonvencionalnog izgleda, adolescenti sebe „izoluju“ od standarda, te za njih lično prihvaćeni standardi izgleda ne važe, eliminišu mogućnost socijalnog poređenja i time čuvaju svoje samopoštovanje.

Završna razmatranja

Slika tela zavređuje posebnu pažnju u naučnim diskursima, otuda što se percepcija i doživljaj vlastitog tela smatraju začetkom celokupne slike o sebi. Osim što predstavlja koren našeg sveukupnog samopoimanja, slika tela zadobija centralno mesto u psihičkom funkcionisanju u periodu adolescencije, usled zaokupljenosti adolescenata vlastitim telesnim izgledom i nastojanjima da ga saobraze kulturološki determinisanim standardima lepote. Međutim, neosporno je da pripadnici jedne iste kulture različito reaguju na vrednosti koje se tiču fizičke lepote, što rezultira varijacijama u estetskom doživljaju i vrednovanju vlastitog i tuđeg fizičkog izgleda. Relevantna literatura ističe da su pomenute varijacije pre svega rezultat posredovanja porodice u tumačenju kulturoloških normi i vrednosti koje se tiču fizičke lepote. Otuda su se mnogi istraživači bavili utvrđivanjem karakteristika porodičnog funkcionisanja koje su u vezi sa formiranjem slike tela kod dece, na osnovu čega je ustanovljeno su vaspitni postupci roditelja sa predznakom visoke kontrole, perfekcionizma i kritiziranja tesno povezani sa nepovoljnom slikom tela, dok se porodična podrška pokazala izuzetno važnom u konstituisanju pozitivne slike tela. No, razumevanje razlika u slici tela adolescenata nije potpuno bez razmatranja važnih intrapsihičkih činilaca, u prvom redu osobina ličnosti. Ekstenzivan korpus nalaza o relacijama osobina ličnosti i slike tela adolescenata najviše barata Petofaktorskim modelom ličnosti, kao referentim okvirom izučavanja ove problematike. Shodno tome je utvrđeno da svih pet dimenzija ličnosti, sa izuzetkom Otvorenosti ka iskustvu gde su rezultati donekle neusaglašeni, ostvaruju dosledne relacije sa slikom tela. Ova, kao i saznanja o doprinosu porodičnih karakteristika, od posebnog su značaja za kreiranje preventivnih programa i psiholoških intervencija, kojima bi se delovalo na problematične obrasce porodičnog funkcionisanja koji imaju negativnog odraza na poimanje i vrednovanje vlastitog tela, kao i na osobine ličnosti koje pojedinca predisponiraju za razvoj negativne slike tela. Imajući u vidu saznanja o zabrinjavajućim posledicama negativne procene i vrednovanja tela na psihičko funkcionisanje adolescenata (poremećaji ishra-

ne, razni internalizovani problemi u ponašanju i sl.), moglo bi se reći da je bavljenje slikom tela, kako iz teorijske, tako i iz praktične pozicije, nezaobilazna aktivnost za svakog stručnjaka iz oblasti psihologije, koji se na ovaj ili onaj način dotiče nadasve delikatnog perioda adolescencije.

LITERATURA

- Armon, G., Melamed, S., Shirom, A., Shapira, I., & Berliner, S. (2013). Personality Traits and Body Weight Measures: Concurrent and Across-Time Associations. *European Journal of Personality*, 27(4), 398-408.
- Ata, R., Ludden, A. B., & Lally, M. M. (2006). The effects of gender and family, friend, and media influences on eating behaviors and body image during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(8), 1024-1037.
- Baldwin, S. A., & Hoffmann, J. P. (2002). The dynamics of self-esteem: A growth-curve analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 101-113.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 1-44.
- Benford, K., & Swami, V. (2014). Body image and personality among British men: Associations between the Big Five personality domains, drive for muscularity, and body appreciation. *Body image*, 11(4), 454-457.
- Brummett, B. H., Babyak, M. A., Williams, R. B., Barefoot, J. C., Costa, P. T., & Siegler, I. C. (2006). NEO personality domains and gender predict levels and trends in body mass index over 14 years during midlife. *Journal of research in personality*, 40(3), 222-236.
- Chapman, B. P., Fiscella, K., Duberstein, P., Coletta, M., & Kawachi, I. (2009). Can the influence of childhood socioeconomic status on men's and women's adult body mass be explained by adult socioeconomic status or personality? Findings from a national sample. *Health Psychology*, 28(4), 419-427.
- Clay, D., Vignoles, V. L., & Dittmar, H. (2005). Body image and self-esteem among adolescent girls: testing the influence. *Journal of Research on Adolescence*, 15(4), 451-477.
- Croll, J. (2005). Body image in adolescents. In Stang, J., & Story, M. (Eds). *Guidelines for adolescent nutrition services* (pp. 155-166). Minneapolis, MN: Center for leadership, education and training in maternal and child Nutrition, University of Minnesota.
- Davidson, T. E., & McCabe, M.P. (2006). Adolescent body image and psychosocial functioning. *The Journal of Social Psychology*, 146, 15-30.
- Davis, C., Dionne, M., & Shuster, B. (2001). Physical and psychological correlates of appearance orientation. *Personality and Individual Differences*, 30(1), 21-30.

- Davis, C., Shuster, B., Blackmore, E., & Fox, J. (2004). Looking good: Family focus on appearance and risk for eating disorders. *International Journal of Eating Disorders*, 35, 136–144.
- Đurović, D., Pavličić, T., Mitrović, D. i Sadiković, S. (2015). *Relacije osobina ličnosti iz prostora upitnika VP+2 i slike tela*. Savremeni trendovi u psihologiji 2015, Filozofski fakultet, Novi Sad. Knjiga apstrakata: 280-282.
- Ferguson, C. J., Muñoz, M. E., Garza, A., & Galindo, M. (2014). Concurrent and prospective analyses of peer, television and social media influences on body dissatisfaction, eating disorder symptoms and life satisfaction in adolescent girls. *Journal of youth and adolescence*, 43(1), 1-14.
- Ferrucci, L., Sutin, A., Terracciano, A., & Zonderman, A. (2016). Personality and Obesity Across the Adult Life Span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(3), 579-592.
- Firoozi, M., Azmoude, E., & Asgharipoor, N. (2016). The relationship between personality traits and sexual self-esteem and its components. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 21(3), 225–231.
- Gecas, V. (1971). Parental behavior and dimensions of adolescent self-evaluation. *Sociometry*, 34, 466-482.
- Gecas, V. & Schwalbe, M. L. (1986). Parental behavior and adolescents self-esteem. *Journal of Marriage and Family*, 48(1), 37-46.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: a developmental perspective*. New York: Guilford
- Hartmann, C., & Siegrist, M. (2015). A longitudinal study of the relationships between the Big Five personality traits and body size perception. *Body image*, 14, 67-71.
- Haworth-Hoepfner, S. (2000). The critical shapes of body image: the role of culture and family in the production of eating disorders. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 212-227.
- Hrnjica, S. (2005). *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*. Beograd: Naučna knjiga nova
- Jokela, M., Hintsanen, M., Hakulinen, C., Batty, G. D., Nabi, H., Singh-Manoux, A., & Kivimäki, M. (2013). Association of personality with the development and persistence of obesity: a meta-analysis based on individual-participant data. *Obesity reviews*, 14(4), 315-323.
- Keller, C., & Siegrist, M. (2015). Does personality influence eating styles and food choices? Direct and indirect effects. *Appetite*, 84, 128-138.
- Knežević, G. D., Radović, B. R., & Opačić, G. Đ. (1997). Evaluation of 'big five' personality model through analysis of personality inventories. *Psihologija*, 30(1-2), 7-40.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Laukkanen, E., Rissanen, M. L., Tolmunen, T., Kylmä, J., & Hintikka, J. (2013). Adolescent self-cutting elsewhere than on the arms reveals more serious psychiatric symptoms. *European child & adolescent psychiatry*, 22(8), 501-510.
- Magee, C. A., & Heaven, P. C. (2011). Big-Five personality factors, obesity and 2-year weight gain in Australian adults. *Journal of Research in Personality*, 45(3), 332-335.

- McGoldrick, M. (1993). Ethnicity, cultural diversity, and normality. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (pp. 235-259). New York: Guilford Press.
- Mead, G.H. (2003). *Um, osoba i društvo*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Miner-Rubino, K., Twenge, J. M., & Fredrickson, B. L. (2002). Trait self-objectification in women: Affective and personality correlates. *Journal of Research in Personality*, 36(2), 147-172.
- Möttus, R., McNeill, G., Jia, X., Craig, L. C., Starr, J. M., & Deary, I. J. (2013). The associations between personality, diet and body mass index in older people. *Health Psychology*, 32(4), 353-360.
- Nnaemeka, A. & Solomon, A. (2014). Relationship between Body Image and Self-Esteem among Female Undergraduate Students of Behavioural Sciences. *Journal Of Humanities And Social Science*, 19(1), 1-5.
- Offer, D., Ostrov, E., Howard, K. I., & Atkinson, R. (2013). *The teenage world: Adolescents' self-image in ten countries*. New York: Springer Science & Business Media.
- Oishi, S., Diener, E. F., Lucas, R. E., & Suh, E. M. (1999). Cross-cultural variations in predictors of life satisfaction: Perspectives from needs and values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 980-990.
- Rainer, Q., Speziali, S., Rubino, T., Dominguez-Lopez, S., Bambico, F. R., Gobbi, G., & Parolaro, D. (2014). Chronic nandrolone decanoate exposure during adolescence affects emotional behavior and monoaminergic neurotransmission in adulthood. *Neuropharmacology*, 83, 79-88.
- Reulbach, U., Ladewig, E. L., Nixon, E., O'Moore, M., Williams, J., & O'Dowd, T. (2013). Weight, body image and bullying in 9-year-old children. *Journal of paediatrics and child health*, 49(4), 288-293.
- Richins, M. L. (1991). Social comparison and the idealized images of advertising. *Journal of Consumer Research*, 18, 71-83.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University.
- Rosenberg, M. (1979). *Concieving the self*. New York: Basic Books.
- Segatto, B. L., & Lafreniere, K. (2013). Motivational and Personality Predictors of Body Esteem in High- and Low-Frequency Exercisers. *Journal of Motivation, Emotion, and Personality*, 1, 27-35.
- Seidah, A., & Bouffard, T. (2007). Being proud of oneself as a person or being proud of one's physical appearance: What matters for feeling well in adolescence? *Social Behavior and Personality*, 35, 255-268.
- Shavelson, R.J., Hubner, J.J., & Stanton, G.C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46, 407-441.
- Shim, U., Kim, H. N., Roh, S. J., Cho, N. H., Shin, C., Ryu, S. & Kim, H. L. (2014). Personality traits and body mass index in a Korean population. *PloS one*, 9(3), 1-6.
- Silverstein, B., Perdue, L., Peterson, B., & Kelly, E. (1986). The role of mass media in promoting a thin standard of bodily attractiveness for women. *Sex Roles*, 14, 519-532.

- Skorek, M., Song, A. V., & Dunham, Y. (2014). Self-Esteem as a Mediator between Personality Traits and Body Esteem: Path Analyses across Gender and Race/Ethnicity. *PloS one*, 9(11), 1-9.
- Smederevac, S., & Mitrović, D. (2006). *Ličnost: metodi i modeli*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Smederevac, S., Mitrović, D. i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva – primena i interpretacija*. Beograd: Društvo psihologa Srbije.
- Spalj, S., Novsak, A., Bilobrk, P., Katic, V., Zrinski, M. T., & Pavlic, A. (2015). Mediation and moderation effect of the big five personality traits on the relationship between self-perceived malocclusion and psychosocial impact of dental esthetics. *The Angle Orthodontist*, 86(3) 413-421.
- Sutin, A. R., & Terracciano, A. (2015). Five-Factor Model Personality Traits and the Objective and Subjective Experience of Body Weight. *Journal of personality*, 84(1), 102-112.
- Sutin, A. R., Stephan, Y., Wang, L., Gao, S., Wang, P., & Terracciano, A. (2015). Personality traits and body mass index in Asian populations. *Journal of research in personality*, 58, 137-142.
- Swami, V., Hadji-Michael, M., & Furnham, A. (2008). Personality and individual difference correlates of positive body image. *Body image*, 5(3), 322-325.
- Swami, V., Taylor, R., & Carvalho, C. (2011). Body dissatisfaction assessed by the Photographic Figure Rating Scale is associated with sociocultural, personality, and media influences. *Scandinavian journal of psychology*, 52(1), 57-63
- Tiunova, A. (2015). Relationship of body image and selfesteem in adolescents with different types of constitutional development: preliminary results. *Activitas Nervosa Superior*, 57(2), 81-86.
- Thompson, J. K., Heinberg, L. J., Altabe, M., & Tantleff-Dunn, S. (1999). *Exacting beauty: theory, assessment and treatment of body image disturbance*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Trebješanin, Ž. (2001). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.
- Tylka, T. (2004). The relation between body dissatisfaction and eating disorder symptomatology: An analysis of moderating variables. *Journal of Counseling Psychology*, 51, 178-191.
- Walsh, F. (1993). Conceptualization of normal family processes. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (pp. 33-42). New York: Guilford Press.

RODNE ULOGE U ADOLESCENCIJI

Marina Oros

Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Rodne uloge i srodni pojmovi

U literaturi postoji veliki broj konstrukata koji su u vezi sa rodnim ulogama, oko kojih često postoji terminološka konfuzija. Stoga većina radova počinje operacionalizacijom osnovnih pojmova. U skladu sa time prvo napravimo razliku između pola i roda.

Pol (*sex*) se odnosi na biološki status muškarca i žene, a indikatori pola su polni hromozomi, gonade, unutrašnji reproduktivni organi i spoljašnje genitalije. Rod (*gender*) odnosi se na stavove, osećanja i ponašanja koja data kultura povezuje sa određenim polom (APA, 2012). Termin pol podrazumeva biološki uslovljene razlike između muškaraca i žena, dok termin rod ukazuje na karakteristike za koje se veruje da su naučene i stečene od strane muškaraca i žena kao rezultat socijalnog iskustva (Galambos, 2004). U ranijoj literaturi vidimo paralelno korišćenje termina *sex roles* i *gender roles*, odnosno polne uloge i rodne uloge. U skladu sa prethodno nevednom diferencijacijom između pojmova *sex* i *gender*, pravilnije bi bilo koristiti termin **rodne uloge**, smatrajući rod psihološkom kategorijom. Pregledom teorijskih postavki, vidimo da se shvatanje ovih konstrukata razvijalo od pretežno bioloških (odnosno biološki urođene razlike imaju za posledicu psihološke razlike u rodu), ka shvatanju o rodnim ulogama kao naučenim i kontekstualno uslovljenim.

Polna uloga (tačnije rodna uloga) u Rečniku psihologije (Trebješanin, 2004) definiše se kao sistem propisanih i očekivanih stavova, vrednosti, uverenja i obrazaca ponašanja i mišljenja u određenoj kulturi vezani za žensku/mušku populaciju. U našoj kulturi od muškarca se na primer očekuje da bude racionalniji, borbeniji, više zainteresovan za sport, tehniku..., a od žene da bude osetljivija, nežnija, više zainteresovana za modu, kuhinju i sl.

Rodne uloge usko su povezane sa drugim pojmovima koje bi trebalo definirati. *Rodno tipiziranje (gender typing)* je proces kojim se razvijaju atributi koji su u skladu sa rodnim ulogom svog pola. Rodno tipizirani atributi su rezultat ovog procesa, a to su rodno tipizirana ponašanja, osobine ličnosti, uverenja, preferencije, stavovi (Galambos, 2004). Rodni identitet (*gender identity*) je lični doživljaj sebe kao muškarca ili kao žene. Prvobitnu definiciju rodnog identiteta dao je Kolberg (Kohlberg, 1966). Ovo je jedan od osnovnih koncepata njegove teorije o rodnim ulogama, a označava znanje ili svest deteta da li je muškog ili ženskog pola. Koncept rodnog identiteta kod odraslih je mnogo kompleksniji, i ondosi se na stepen u kom osoba sebe smatra maskulinom ili femininom (Bem, 1974, Spence & Helmreich, 1978). *Maskulnost* se odnosi na instrumentalne crte poput kompetitivnosti, autonomije, asertivnosti i sl., *femininost* na ekspresivne crte – empatičnost, prijatnost, osećajnost... Egan i Perry (2001) navode da se rodni identitet sastoji od većeg broja elemenata: percipirane kompatibilnost sa svojom rodnog grupom (doživljaj tipičnosti i zadovoljstva svojim rodom), percipiranog pritiska za konformiranjem rodnoj ulozi i stavovima prema rodnim grupama. *Stav prema rodnoj ulozi (gender role attitude)* odnosi se na uverenje osobe šta su adekvatna ponašanja za ženu, a šta za muškarca. *Fleksibilnost rodnih uloga (Gender role flexibility)* odnosi se na sposobnost promene svog ponašanja nezavisno od pola, kako bi se odgovorilo na zahteve situacije/konteksta. Prihvatanje ponašanja konzistentnih sa tradicionalnom rodnim ulogom svog pola mogu ograničiti lične životne izbore, ali fleksibilnost rodne uloge daje slobodu i veći repertoar ponašanja i izvora, te je stoga povezana sa optimalnijim psihičkim zdravljem (Bem, 1974, Galambos, 2004).

Teorije razvoja polnih uloga

Psihoanalitička teorija

Frojdova teorija prva daje objašnjenje formiranja maskulinih i femininih uloga kroz identifikaciju sa roditeljem istog pola kao rezultatom pravilnog razrešenja Edipalnog kompleksa. Za razliku od drugih konstrukata njegove teorije koji su instinktivistički determinisani, izgradnja rodnog identiteta je psihološki proces u kom deca rođena psihoseksualno neutralna uče da se identifikuju sa roditeljem istog pola. Prema Frojdovoj teoriji, polni razvoj odvija se na unapred definisan način kroz seriju faza, a svaki stadijum karakteriše koncentracija libidinalne (seksualne) energije na specifičnu telesnu zonu. Psihoseksualni razvoj dečaka i devojčica je sličan u prva dva stadijuma, a počinje da se razlikuje u trećoj, falusnoj fazi (Freud, 1924/1961; 1933/1964; 1934/1961, prema Juni, Rahamim & Brannon, 1985). Frojdova teorija dakle postulira različite procese u objašnjenju razvoja rodnih uloga kod dečaka i devojčica. Do četvrte, pete godine, prema Frojdovoj teoriji biseksualnosti, nema oštre granice između polova. Muške i ženske karakteristike

su izmešane, a deca oba pola se identifikuju sa majkom. Takvo stanje traje sve do početka falusne faze razvoja. Dete ulazi u ovaj stadijum ponog identiteta između treće i pete godine, kada libidinalna energija biva fokusirana na genitalije. Tada se kod dečaka javlja Edipov, a kod devojčica Elektrin kompleks. Razvoj rodних uloga po Frojdu teče na sledeći način: dečaci počinju od želje za majkom koja rezultira u strahu od očeve kazne, a razrešava se identifikacijom sa ocem (identifikacija sa agresorom); devojčice počinju od želje za ocem koja rezultira strahom od gubitka majčine ljubavi, a razrešava se identifikacijom sa majkom (anaklitička identifikacija) (Juni, Rahamim & Brannon, 1985). Fiksacija na ovoj fazi (kao posledica preterane anksioznosti u ovom periodu) očekujemo da pojača konflikt i pojača identifikaciju. Bez obzira na sveobuhvatnost psihoanalitičke teorije, kao i neosporni uticaj koji je imala na razvojnu psihologiju i shvatanje o rodnim ulogama, postoji vrlo mali broj empirijskih potvrda njenih postavki. Jasna veza između identifikacije sa istopolnim roditeljem i usvajanjem rodne uloge nije empirijski validirana (Hetherington, 1967; Kagan, 1964; Payne & Mussen, 1956, prema Bussey & Bandura, 1999). Bandura i saradnici pokazali su da će deca pre imitirati i učiti od modela koji je negujuć ili ima socijalnu moć, a ne od zastrašujućeg modela sa kojim ima rivalski odnos (Bandura, Ross & Ross, 1963, prema Bussey i Bandura, 1999). Istu sudbinu imaju i različite reformulacije klasične psihoanalitičke teorije (npr. Chodorow, 1979, prema Maccoby, 2002) – manjka im empirijskih potvrda.

Teorije socijalizacije

Ove teorije polaze od perspektive da se rodne uloge stiču kroz socijalizaciju. Različite teorije pretpostavljaju različite mehanizme (ili bar stavljaju akcenat na različite procese) kojim se odvija rodno tipiziranje. **S-R teorija** kao primarni princip rodnog tipiziranja i učenja rodnih uloga vidi potkrepljenje. Maccoby (2000) navodi da je ovo perspektiva direktne socijalizacije, odnosno agensi socijalizacije direktno utiču na formiranje rodne uloge putem nagrade i kazne. Rodno tipizirano ponašanje shvata se kao set navika. Devojčice i dečaci će razviti različita rodno tipizirana ponašanja (navike), tako što devojčice dobijaju pozitivno potkrepljenje za „feminino“ ponašanje, a negativno za ponašanje koje se u datoj sredini smatra „dečakim“, a kod dečaka obrnuto – pozitivno potkrepljivanje „maskulinog“ ponašanja, a negativno potkrepljivanje „femininog“. Ovakvo objašnjenje podrazumeva da se razlike između polova shvataju kao posledica istih procesa kao i individualne razlike unutar istog pola – oba su bazirana na potkrepljenju (Maccoby, 2000). Dečak koji je npr. češće kažnjavan za neko (tipično „žensko“) ponašanje manje će ispoljavati to ponašanje nego dečak koji je za to isto ponašanje manje kažnjavan – drugim rečima prvi će biti više „maskulin“ nego drugi. Različiti socijalni pritisci na dečake i na devojčice mogu biti ne samo nagrada/

kazna određenog ponašanja, već i različito tretiranje u zavisnosti od pola: davanje različitih igračaka, pokazivanja različitih igara, različito oblačenje i sl., što počinje od samog rođenja (Maccoby, 2000). Međutim, relativno veliki broj istraživanja nije emirijski potvrdio različite socijalne pritiske za devojčice i dečake, a tamo gde su razlike pokazane teško je reći da li roditelji kupuju dečaku autiće a devojčici lutke zato što žele da im deca budu odgovarajuće maskulina odnosno feminina, ili zato što su otkrili da su detetove preferencije takve. Ono što su istraživanja izdvojila kao razlike u postupcima prema muškoj i ženskoj deci je npr. to da se sa dečacima više rade teži poslovi u kući, devojčicama se više nude lutke nego dečacima i o osećanjima se češće priča sa devojčicama nego sa dečacima (Maccoby, 1998).

Teorija socijalnog učenja 60-ih godina prošlog veka na potkrepljenje dodaje učenje imitacijom odnosno modelovanje kao značajan mehanizam učenja rodni uloga. Pored direkne socijalizacije nagradom ili kaznom, pokazano je da deca mogu da uče vikarijski – posmatranjem kako drugi (prvenstveno odrasli) reaguju na tuđe rodno primereno/neprimereno ponašanje (Bandura, 1965, prema Maccoby, 2000). Posmatranjem drugih deca uče i šta je karakteristično ponašanje muškaraca/dečaka i žena/devojčica. U odnosu na skučenost S-R perspektive učenja rodni uloga, sada se akcenat sa roditelja kao primarnih socijalizatora i davaoca nagrade/kazne proširuje ne šire sisteme – škola, šira zajednica, vršnjaci, masovni mediji. Deca su konstansno izložena različitim modelima. Roditelji kroz akciju i primerom utiču na razvoj rodni uloga svoje dece. Tokom prelaska iz detinjstva u adolescenciju roditelji daju dečacima veću slobodu, a brige o devojčicino seksualnoj vulnerabilnosti mogu dovesti do toga da roditelji više nadgledaju devojčice nego dečake (Santrock, 2010). Bronstein (2006, prema Santrock, 2010) ukazuje na različite strategije socijalizacije majki i očeva prema deci različitog pola – majke uče ćerke da budu poslušnije i odgovornije od sinova, više ograničavaju autonomiju ćerki, dok očeви više pažnje posvećuju sinovima, više promovišu intelektualni razvoj sinova u odnosu na ćerke. Vršnjaci su pored roditelja važan model rodnog ponašanja (Leaper & Friedman, 2007, Rubin, Bukowski & Parker, 2006, prema Santrock, 2010). U adolescenciji vršnjačke grupe više nisu istopolne kao na ranijim uzrastima, već mešovite, a prihvaćenost od strane grupe može biti uslovljena rodno adekvatnim ponašanjem. Istraživanja medija pokazuju da je svet televizije visoko rodno stereoptipiziran (Calvert, 2008, prema Santrock, 2010). Glavna kritika teorija socijalnog učenja je nemogućnost da se objasni kako deca, iako su izložena i muškim i ženskim modelima, biraju istopolnog roditelja kao izvora informacija. Da bi objasnili kako dete shvata kog je pola, kog su pola drugi ljudi, kako generalizuju i zaključuju iz više modela i sl., bilo je neophodno uvesti kognitivne elemente.

Kognitivne teorije

Kognitivne teorije dete ne vide kao pasivog primaoca socijalnih uticaja. Dete aktivno vrši selekciju informacija koje odgovaraju njegovom razvojnom stadijumu, razvija svoje kapacitete da usvaja norme i standarde i reguliše svoje ponašanje u skladu sa tim standardima, doprinoseći time aktivno svojoj socijalizaciji (Maccoby, 2000). Dete dakle aktivno traga za značenjem i smislom socijalnog sveta koji ga okružuje, a to čini koristeći rodne signale koje pruža društvo kako bi im pomoglo da interpretiraju ono što vide i čuju (Martin & Ruble, 2004). Pristalice kognitivnih teorija samtraju da deca imaju sposobnosti da koriste ove signale kako bi razvili očekivanja (plejadu stereotipa) o drugim ljudima i kako bi razvila svoje lične standarde ponašanja, a uče to vrlo brzo i često uz vrlo malo direktnog podučavanja (Martin & Ruble, 2004).

Začetnik kognitivnog pravca u razmatranju razvoja rodni uloga je Kolberg (Kohlberg, 1966). On pretpostavlja da je dete motivisano da uči o polu i rodu prvenstveno unutrašnjim pokretačima, a ne socijalnom stimulacijom. On predlaže **kognitivno-razvojnu teoriju** prema kojoj razvoj teče kroz tri faze: dete prvo stiče polni identitet, zatim polnu stabilnost i konačno polnu konstantnost. Postojanje ovih faza potvrđeno je u različitim istraživanjima, uključujući i kroskulturalna (Ruble et al., 2007). Prateći Pijažeeve stadijume kognitivnog razvoja, Kolberg sugerise da dete sa tri do četiri godine uviđa da postoje dve vrste ljudi – muškarci i žene, i da ono pripada jednom od njih, odnosno stiče *polni identitet*. Dete je tada sposobno da kaže da li je dečak ili devojčica, ali te kategorije za dete i dalje nisu stabilne. Na primer, dečak veruje da može postati devojčica ukoliko to želi, tako što će se obući u haljinu ili pustiti kosu ili se igrati „ženskih“ igara. Između četvrte i šeste godine dete postiže *polnu stabilnost*, odnosno razumevanje da osoba ostaje istog pola čitavog života. Za procenu da li je dete usvojilo polnu stabilnost predloženo je jednostavno pitanje: „Kada si bio/bila mala beba, jesi li bila dečak ili devojčica?“. Ovo je doba kada deca najviše eksperimentišu pokušavajući da shvate polne koncepte. Faza dostizanja *polne konstantnosti* prema Kolbergu počinje oko šeste, sedme godine, i poklapa se sa Pijažeevim stadijumom konkretnih operacija. Dete konačno prihvata da je pol nepromenljiv u zavisnosti od situacije, ponašanja, oblačenja, izgleda i u vremenu.

Prema ovoj teoriji, tada kada dete sebe klasifikuje u muški ili ženski pol, rodno tipizirana ponašanja postaju više potkrepljujuća od rodno neprimerenih ponašanja. Kada shvate da je pol trajna i nepromenljiva kategorija, deca postaju motivisana da traže informacije o polovima i da se konformiraju normama za svoj pol. Jednom usvojene kategorije pola pokazale su se pogodnom „kukom“ na koju deca kače stereotipe o rodnim atributima (Gelman, Coleman & Maccoby, 1986, prema Maccoby, 2000). Stoga viši stadijumi polne konsantnosti treba da su povezani sa većim interesovanjem i responsivnošću na informacije i norme u vezi sa

polom (Ruble et al., 2007). Kolbergovo shvatanje je da polni/rodni stavovi postaju rigidniji kada dete shvati polnu konstantnost, odnosno shvati da će ostati istog pola, što motiviše na trajno usvajanje polno-vezanih rodničkih stavova i normi. Istraživanja međutim ne potvrđuju dosledno ovakvu povezanost. Nekonzistentnost rezultata pokušana je biti objašnjena pojmom pseudokonstantnosti (Emmerich, Goldman, Kirsh & Sharabany, 1977; Szkrybalo & Ruble, 1999, prema Ruble et al., 2007), koji podrazumeva da dete iako daje tačan odgovor o nepromenljivosti pola, kada se od njega traži objašnjenje vidimo da ustvari ne postoji stvarno razumevanje konstantnosti. Takođe, istraživanja su pokazala da se rodno tipiziranje javlja na ranijem uzrastu u odnosu na polnu konstantnost (Maccoby & Jacklin, 1974, Urberg, 1982, prema Freedman, 1993). Neki istraživači sugerišu da je potrebno reformulisati uzraste na kojima se javljaju stadijumi koje postulira Kolberg. Svakako znanje, odnosno razvoj znanja o karakteristikama oba pola i normama ponašanja za svaki od njih jeste neophodno da bi se rodno tipiziranje odvijalo, ali pitanje ostaje kako su to deca motivisana da usvoje odgovorajuću rodnu ulogu. Maccoby (2000) daje pregled tri hipoteze o tome kako to znanje o sopstvenom polnom identitetu i identitetu drugih ljudi pokreće motivacione procese. Prva hipoteza kaže da posmatranjem druge dece u različitim (novim, nepredviđenim) situacijama, dete bira iskustva dece svog pola kao najrelevantnije za donošenje zaključaka o tome šta bi se njima moglo desiti u takvim i sličnim situacijama. Ovo omogućava da učenje posmatranjem bude usmereno specifično na usvajanje ponašanja i standarda koji se vezuju za sopstveni pol. Druga hipoteza kaže da zbog potrebe za kognitivnom konzistentnošću deca sebe adaptiraju onome što veruju da je prikladno za njihov pol. Treća hipoteza usmerena je na procese identifikacije sa grupom – kada dete dostigne stabilan polni identitet, ono sebe klasifikuje kao pripadnika istopolne grupe, identifikuje se sa ovom grupom, želi da bude kao pripadnici svoje grupe, a osobe drugog pola vidi kao pripadnike druge grupe. Ove hipoteze nisu međusobno isključive i mogu delovati združeno u stvaranju motivacije za rodno tipiziranje.

Teorije rodne sheme oslanjaju se na ideju da deca formiraju kognitivne strukture, strukture organizovanog znanja – sheme - koje predstavljaju koncepcije pola njih samih i drugih ljudi, a te sheme utiču na njihov način mišljenja i ponašanja. Prema postavkama ove teorije rodno tipiziranje se javlja kako deca i adolescenti postepeno razvijaju rodne sheme o tome šta je primereno, a šta neprimereno za koji pol u njihovoj kulturi (Blakemore, Barenbaum & Liben, 2009, Zozuls, Lurye & Ruble, 2008, prema Santrock, 2010). Rodna shema organizuje svet u terminima maskulinog i femininog. Malo po malo, deca uviđaju šta je prihvatljivo/neprihvatljivo, primereno/neprikladno za koji pol u njihovoj kulturi i razvijaju rodne sheme koje oblikuju njihovo viđenje sveta, kao i pamćenje. Motivisani su da se ponašaju na način koji je u skladu i koji potvrđuje te sheme (Santrock, 2010). Iako slične Kolbergovoj kognitivnoj teoriji po pitanju shvatanja deteta kao aktivnog u proce-

su razvoja rodni uloga, teorije rodne sheme daje bazičnije objašnjenje načina sticanja rodne sheme (Martin & Ruble, 2004). Najznačajnija iz ove grupe teorije je teorija Sandre Bem (1981), koja sadrži elemente i socijalnog učenja i kognitivno-razvojne teorije. Rodna tipiziranost shvaćena je kao rezultat procesiranja informacija i iskustva u skladu sa rodnom shemom, podstaknutog opštom spremnošću deteta da prima i organizuje informacije u skladu sa kulturološki određenim standardima i definicijama pola odnosno roda. Rodno tipiziranje bazirano je na kognitivnim procesima, a uključuje različite rodno-vezane aktivnosti i uticaje sredine, i kao takvo smatra se naučenim fenomenom, stoga i podložnom modifikacijama (Bem, 1984). Iako polne uloge smatra naučenim fenomenom prihvatajući postavke teorije socijalnog učenja, Sandra Bem smatra da deca ne primaju pasivno informacije o polnim ulogama, već te informacije organizuju u veće celine – sheme. Kognitivnu teoriju kritikuje jer ne objašnjava zašto je baš pol taj prema kom deca kategorizuju ljude iz svog okruženja, a ne neka druga kategorija (npr. nacionalna pripadnost).

Prema teoriji rodne sheme, deca iz kulture uče koncepte rodno adekvatnog ponašanja i mrežu asocijacija u vezi sa polom i uče da koriste tu mrežu prilikom procene i usvajanja novih informacija (Bem, 1981). Shema je kognitivna struktura, mreža asocijacija koja organizuje i rukovodi percepciju. Funkcioniše kao anticipatorna struktura, spremnost da se traga za novim informacijama i da se one asimiluju, što omogućava strukturiranje i davanje značenja velikom broju novih stimulusa (Bem, 1981). Naisser (1976, prema Bem, 1981) percepciju vidi kao konstruktivan proces u kom je percipirano produkt interakcije između novih informacija i odgovarajuće već postojeće sheme. Osobe koje imaju generalizovanu spremnost da obrađuju informacije u skladu sa određenom shemom brže će uočiti informaciju koja je u skladu sa tom shemom, organizovaće informacije u kategorije relevantne za shemu, donosiće vrlo precizne sudove po pitanju dimenzije koja je deo sheme i ako im je omogućen izbor, spontano će birati diskriminacije po tim dimenzijama (Bem, 1981). Rodne uloge formiraju se procesiranjem kroz rodne sheme, a rodna tipiziranost posledica je toga da i self-koncept biva asimilovan sa tom shemom. Učeći sadržaj društvene rodne sheme, dete uči koje attribute treba povezati sa sopstvenim polom, odnosno sa sobom. Isključujući pojedine attribute iz sheme određenog pola, isključuje ih i iz sopstvenog self-koncepta, čineći ga polno tipiziranim (Bem, 1981).

Istovremeno dete uči da procenjuje svoju adekvatnost kao osobe u zavisnosti od polne sheme, da usklađuje svoje preferencije, stavove, ponašanja i lične osobine u skladu sa prototipovima koje nudi shema. Tako je javlja motivacija da se samoreguliše ponašanje kako bi se uklopilo u kulturno uslovljene definicije maskulnosti i femininosti, a polno tipizirano ponašanje povratno potkrepljuje polno tipiziran self-koncept tako što osoba percipira svoje ponašanje (Bem 1972, prema Bem, 1981).

Bemova (1981; 1984) naglašava da je teorija polne sheme teorija procesa, a ne sadržaja, odnosno da je za teoriju bitan proces razdvajanja sveta na feminine i maskuline kategorije, a ne sadržaj tih kategorija koji je kulturološki specifičan. Rodno tipizirane osobe razlikuju se od ostalih ne po tome koliko su maskuline odnosno feminine, već po tome što su njihovi self-koncepti i ponašanja organizovani prema polu/rodu. Mnoge rodno netipizirane osobe će sebe opisati kao npr. dominantne ili negujuće, bez korišćenja koncepta maskuliniteta ili femininosti (Bem & Allen, 1974, prema Bem, 1981).

Bemova je autor jednog od najčešće korišćenih instrumenata za procenu rodni uloga – BSRI (Bem Sex Role Inventory, Bem, 1974). Dugo su se maskulinitet i femininitet smatrali polovima iste dimenzije. Psihometrijske provere instrumenata kreiranih na ovakvoj pretpostavci pokazale su da je potrebna revizija koncepta. Tako nastaje koncept androginiteta. Androgina osoba se ne oslanja na pol kao princip kognitivne organizacije i stoga takva ličnost u sebi kombinuje i maskuline i feminine elemente (Bem, 1984). Dakle, maskulinitet i femininitet počinju da se posmatraju kao odvojene dimenzije, tako da svaka osoba poseduje i jedne i druge karakteristike. Bemova (1977) na osnovu rezultata istraživanja u kom je korišćen BSRI razlikuje četiri rodne uloge: maskulina (visok skor na skali maskuliniteta), feminina (visok skor na skali femininosti), androgina (visoki skorovi na obe skale) i nediferencirani (nizak skor na obe skale) (Bem, 1977). U zavisnosti od pola ispitanika, rodna tipiziranost uključuje stereotipno rodno tipizirane uloge (maskulini muškarci i feminine žene) i obrnuto rodno tipizirane uloge (feminini muškarci i maskuline žene). Konstrukcija BSRI upitnika bazirana na dve teorijske pretpostavke izvedene iz teorije polne sheme (Bem, 1984). Prva je da je kultura tokom istorijskog razvoja društva grupisala bazično heteroseksualne osobine ličnosti u dve međusobno isključive kategorije, tako da svaka sadrži atribut za koje se smatra da treba da pripadaju određenom polu. Te osobine i očekivanja koje društvo ima od oba pola poznata su svakom članu društva. Druga pretpostavka je da postoje individualne razlike u obimu u kom će osoba usvojiti te društvene definicije polne adekvatnosti kao idealizovane standarde maskuliniteta i femininosti prema kojima će procenjivati svoju ličnost i ponašanje. Polno tipizirane osobe se drže tih definicija i više su motivisane da svoje ponašanje usklađuju sa njima tako što će birati ponašanja i atribut konzistentne sa svojim polom, a izbegavati ponašanja i atribut koji su u suprotnosti sa očekivanjima za svoj pol. Suprotno, androgine osobe se manje drže društvenih definicija i standarda maskuliniteta i femininosti i manje je verovatno da će svoje ponašanje usklađivati sa njima. Istraživanja koja su imala za cilj da potvrde pretpostavke teorije polne sheme pokazala su da stereotipno polno tipizirane osobe imaju veću spremnost od obrnuto tipiziranih, androginih i nediferenciranih da obrađuju informacije, uključujući i informacije o selfu, pomoću polne sheme i time je doka-

zано да полна типизираност делом проистиће из полно шематизованог процесирања (Bem, 1981).

Socijalno-kognitivna teorija

Socijalno-kognitivna teorija Bussey i Bandure (1999) pretenduje da inkorporira sve do sada navođene faktore koji doprinose razvoju rodних uloga – biološke, kognitive, socijalne. Iako se prvenstveno oslanja na sredinske uticaje i socijalno učenje u objašnjenju formiranja i diferencijacije rodних uloga, a pre svega modelovanje, uključuje i bihevioralne i kognitivne elemente. Sredinski faktori više nisu jedini izvor učenja rodних uloga. Bandurin koncept trijadne recipročne kauzalnosti primenjen je na razvoj rodних uloga. Uključuje personalne faktore (kognitivne, afektivne i biološke), bihevioralne obrasce i sredinske događaje, koji su u međusobnoj interakciji i proizvode rodno tipizirana ponašanja. Personalni faktori uključuju koncepcije u vezi sa polo mi rodom, standarde ponašanja i prosuđivanja i samoregulatorne uticaje; bihevioralni faktori odnose se na obrasce akcije koji imaju tendenciju da budu povezani sa polom, a sredinski faktori uključuju široku mrežu socijalnih uticaja koje osoba sreće u svakodnevnom životu. Teorija postulira da faktori iz svakog domena variraju u snazi i kauzaciji u različitim periodima života (Bussey & Bandura, 2004). Spoljašnji faktori okoline više nemaju monolitnu ulogu u oblikovanju polno tipiziranih ponašanja kao u prethodnim Bandurinim teorijskim razmatranjima. Socijalno-kognitivna teorija naglašava da deca selektuju i kreiraju svoje okruženje, nisu puku primaoci sredinjskih uticaja. Na primer, deca doprinose svojoj socijalizaciji rodних uloga kroz odabir prijatelja ili aktivnosti. Dete koje primarno bira visoko rodno tipizirane prijatelje svog pola i aktivnosti koje su rodno tipizirane, konstruiše okruženje koje održava i produbljuje rigidno pridržavanje rodним normama. Nasuprot tome, dete koje bira egaliternije prijatelje, prijatelje i svog i suprotnog pola, i učestvuje u aktivnostima koje nisu isključivo rodno tipizirane, kreira okruženje koje olakšava fleksibilnost u pridržavanju rodним normama. (Martin, Ruble, & Skrybalo, 2002). Formiranje rodne uloge sprovodi se na tri glavna načina: modelovanjem – najvažniji modeli su prvo roditelji, i imitirajući roditeljsko ponašanje deca usvajaju obrasce “muškog” i “ženskog”. Drugi način je kroz sazajno iskustvo – rodno povezane informacije uče se iz ishoda detetovog ponašanja, a socijalna sredina potkrepljuje rodno adekvatno ponašanje. Treći način je direktno podučavanje koje uključuje davanje informacija o rodno adekvatnom i neadekvatnom ponašanju. Ova tri načina imaju interaktivni efekat, a brzina učenja zavisi od načina uticaja i uzrasta deteta (Bussey & Bandura, 1999). Budući da roditelji ne sprovode uvek u sopstvenom ponašanju ono čemu decu podučavaju, deca mogu biti zbunjena ovim razlikama, što doprinosi kompleksnosti rodних uloga (Bussey & Bandura, 2004).

Šta se dešava sa polnim ulogama tokom adolescencije?

Ako uzmemo u obzir biološke, kognitivne, emocionalne i socijalne promene koje se javljaju tokom perioda adolescencije, možemo adolescenciju smatrati primarnom prelaznom tačkom u kojoj se rodna ponašanja mogu usvojiti, razmatrati i dovoditi u pitanje, menjati ili učvrstiti (Galambos, 2004). Erikson adolescenciju vidi kao period preispitivanja identiteta i različitih uloga. Brojne fizičke, socijalne i kognitivne promene dovode do zahteva za modifikaciju self-koncepta, za novim odgovorom na pitanje "Ko sam ja?". Ova nesigurnost i neizvesnost može dodatno postaknuti konformiranje tradicionalnoj polnoj ulozi (Noppe, 2002). Pol postaje značajan faktor u oblikovanju slike o sebi, kao i svog mesta u socijalnom okruženju (Hill & Lynch, 1983, Barrett & White, 2002). Promene tokom puberteta dovode do ponovnog premišljanje po pitanju maskulinnosti i femininnosti, naročito u vezi sa seksualnošću (Santrock, 2010).

Hill i Lynch (1983) su razmatrajući polne razlike u adolescenciji izneli tezu da sa nastupanjem puberteta dečaci i devojčice, odnosno mladići i devojke, doživljavaju pojačavanje rodnnih očekivanja. Ova hipoteza naziva se **hipoteza o rodnom intenziviranju** (*gender intensification hypothesis*), a govori da se bihevioralne, psihološke i razlike u stavovima između mladića i devojaka pojačava, povećava sa uzrastom i da je rezultat pojačanih pritisaka socijalizacije da se konformira tradicionalnim maskulinim i femininim rodnnim ulogama. Ulogu puberteta u diferencijaciji maskulnnih i feminnnih karakteristika ovi autori vide u tome da pubertet služi kao signal agensima socijalizacije (roditeljima, nastavnicima, vršnjacima) da adolescent počinje da se približava odraslom dobu i stoga treba da se u skladu sa time i ponaša, odnosno da se ponaša na način koji odgovara stereotipu muškarca ili žene (Hill i Lynch, 1983). Pubertet takođe pojačava seksualne aspekte adolescentskih rodnnih stavova i ponašanja (Basow, 2006, Galambos, Barrenbaum i McHale, 2009, prema Santock, 2010). Hipoteza o rodnom intenziviranju dakle predviđa da rodne uloge postaju više diferencirane biološkim polom tokom adolescencije – devojke postaju više ekspresivne, a momci se više identifikuju sa instrumentalnim karakteristikama.

Galambos, Almeida i Petersen (1990) naglašavaju da empirijska potvrda ove hipoteze treba da sadrži sledeće: (a) pokaže postojanje obrasca povećane diferencijacije između mladića i devojaka u karakteristikama koje su pokazivale polne razlike i pre početka adolescencije i (b) intenziviranje rodnnih atributa je veće kod onih kod kojih je počeo pubertet. Ovi autori sproveli su longitudinalnu studiju na ispitanicima u ranoj adolescenciji (prosečne starosti 11,6 godina) posmatrajući promene u tri rodno povezana atributa – maskulnnost, feminnnost i stavovi o rodnnim ulogama. Rezultati su delimično potvrdili hipotezu o rodnom intenziviranju – inicijalne razlike u masklinosti (veća kod mladića) i stavovima o rodnnim ulogama (devojke egalitarnijih stavova) su se povećale, međutim ove razlike nisu bile

povezane sa vremenom početka puberteta (Galambos, Almeida i Petersen, 1990). Druge studije nisu dale potvdu hipoteze o rodnom intenziviranju (npr. Jacobs et al., 2002, prema Galambos, 2004, Priess et al., 2009). Prava provera ove hipoteze mora uključivati opsežne longitudinalne nacrte. Širina opsega rodno tipiziranih ponašanja takođe onemogućuje jedinstven zaključak o validnosti hipoteze. Takođe, treba imati u vidu da izraženost npr. maskulnosti kao osobine ne znači nužno i pokazivanje tipično maskulinog ponašanja u svakoj situaciji, pa je očekivano da se rezultati ispitivanja trajektorija promene npr. samoprocenjene izraženosti maskulnosti i npr. tipično maskulinog ponašanja u konkretnom kontekstu mogu značajno razlikovati.

Nasuprot hipotezi o rodnom intenziviranju, određeni broj studija ide u prilog povećanoj fleksibilnosti u rodnim ulogama tokom adolescencije (Worell 1989, prema Barrett & White, 2002). Prema kognitivno-razvojnoj perspektivi (Kohlberg, 1966), rodni stereotipi se tokom detinjstva pojačavaju, dostižući maksimum oko osme godine. Međutim, dalje kognitivno sazrevanje tokom kasnijeg detinjstva, a naročito adolescencije, omogućava složenije konceptualizacije roda i toleranciju šireg raspona ponašanja, kako sopstvenog, tako i drugih ljudi. Pleck (1975, prema Barrett & White, 2002) sugerise da rigidno pridržavanje rodnim ulogama biva zamenjeno većom fleksibilnošću, ali za raziku od Kolberga, smatra da se do dešava na drugačijem uzrastu. Prema shvatanju ovog autora, mlađi adolescenti pokušavaju da se konfomiraju opaženim normama o rodnim ulogama i pritisku drugih, a stariji adolescent su na stadijumu "psihološke androginosti", te se rodni koncepti prilagođavaju vlasitim potrebama i temperamentu. I druga istraživanja takođe ukazuju da se tradicionalna rodno povezana uverenja i ponašanja prevazilaze, a ne pojačavaju sa uzrastom (Rebecca, Hefner & Oleshansky, 1976, prema Berret & White, 2002).

Istraživanja koja se ne baziraju na razvojnim modelima i modelima stadijuma polaze od pretpostavke da je moguće da postoje višestruki obrasci promene maskulnosti i femininosti (Barrett & White, 2002). Ovakva istraživanja provaravaju promene maskulnosti i femininosti u zavisnosti od različitih socijalnih i kulturnih faktora, smatrajući da se rodne uloge u različitim periodima života menjaju kao odgovor na promene u očekivanjima o socijalnim ulogama i različite kulturološke zahteve. Veliki broj istraživanja pokazuju da se uključivanjem novih uloga tokom života menjaju i rodne uloge – npr. pomeranje ka tradicionalnijim rodnim ulogama nakon rođenja deteta (npr. Katz-Wise et al., 2010).

Barrett i White (2002) velikom longitudinalnom studijom konceptualizovali su rodne uloge u ranom, srednjem i kasnom adolescentnom periodu kao komponente trajektorija maskulnosti i femininosti koje oblikuju psihološko blagostanje u odraslom dobu. Za razliku od razvojnih modela koji podrazumevaju jedinstveni obrazac promene rodni uloga koji je uniforman tokom adolescencije, njihova

studija predlaže da postoji nekoliko različitih obrazaca promene maskulnosti i femininosti. Maskulnost se kod jednog broja ispitanika povećavao, kod drugih opadao. Većina subjekata kod kojih je došlo do porasta maskulnosti je muškog, a većina kod kojih je došlo do smanjivanja ženskog pola, ali smer promene maskulnosti ne zavisi isključivo od pola – porast maskulnosti javio se i kod ženskih ispitanika, a smanjivanje i kod muških. Kada je reč o femininosti, takođe je utvrđeno više trajektorija, ali sa manje varijacija nego kod maskulnosti. Ispitanici se razlikuju prema nivou femininosti na ulasku u adolescenciju, ali skoro svi ispitanici (i muški i ženski) pokazuju postepeni porast femininosti tokom godina. Dve od tri trajektorije femininosti, u koju spade preko 90% uzorka, pokazalo je porast nivoa femininosti. Obrasci koji se javljaju za maskulnost (i femininost, ali u manjoj meri) pokazuje naglašavanje individualnih razlika sa uzrastom. Rezultati pokazuju da na uzastu od 12 godina nema značajnih razlika u maskulnosti, a da se između 12 i 15 godine maskulnost povećava u grupi koja je imala veće skorove na početku adolescencije i smanjuje u grupi koja je imala niže inicijalne nivoe maskulnosti. Veća divergentnost maskulnosti u odnosu na femininost objašnjava se većim vrednovanjem tradicionalno maskulinih karakteristika. Takođe postoje pokazatelji o pozitivnoj povezanosti maskulnosti i feminosti – mladići i devojke koje pokazuju umeren ili visok stepen porast nivoa maskulnosti imaju tendenciju za porastom i nivoa femininosti. Većina adolescenata ima više nivoe maskulnosti i femininosti u kasnoj adolescenciji i ranom odraslom dobu u poređenju sa ranom adolescencijom, odnosno vremenom usvajaju andoginu orijentaciju.

Polne uloge i mentalno zdravlje tokom adolescencije

Nakon decenija istraživanja povezanosti rodni uloga i mentalnog zdravlja, fokus je pomeren sa kongruentnosti između biološkog pola i rodne uloge na razmatranje sadržaja i društvenog vrednovanja maskulnosti i femininosti (Barrett & White, 2002). Maskulnost i femininost su ranije smatrane suprotnim krajevima iste dimenzije, a društvena adaptiranost i blagostanje je posmatrano kao usvojenost očekivane polne uloge i ponašanje u skladu sa njom – feminine žene i maskulini muškarci kao prototip mentalno zdravih osoba. Kasnija empirijska istraživanja, kao i teorijski razvoj, uvodi koncept maskulnosti i femininosti kao posebnih, odvojenih dimenzija (Bem, 1974, Spence & Helmreich, 1979). Razdvajanjem sadržaja polnih uloga od biološkog pola i otkrivanjem varijacija u maskulnosti i femininosti kod muškaraca i žena, dovelo je do kritike modela mentalnog zdravlja kao kongruentnosti rodne uloge i pola, prema Barrett i White, 2002). Androginitet se smatra novim prototipom mentalnog zdravlja (Bem, 1974).

Kada posmatramo odnos između roda i mentalnog zdravlja, adolescencija se smatra kritičnim periodom. Tokom ovog perioda javljaju se polne razlike na va-

rijablama mentalnog zdravlja, a rod postaje značajan faktor u oblikovanju slike o sebi (Barrett & White, 2002). Odnos između roda i mentalnog zdravlja jača tokom godina adolescencije (Horowitz & White, 1987). Kada se posmatraju polne razlike, većina istraživanja pokazuje da devojke imaju više internalizovanih problema – depresivnost i anksioznost, dok mladići imaju više eksternalizujućih problema – agresivnost, zloupotreba psihoaktivnih supstanci (Horowitz & White, 1987, Nolen-Hoeksema & Girus, 1994, Barrett & White, 2002). Horowitz i White (1987) pokazuju da se polne razlike u reagovanju na stres mogu objasniti rodnim ulogama, te da je rodni identitet faktor koji utiče na to da li će osoba internalizovati ili eksternalizovati probleme. Rodne uloge koje se razvijaju tokom adolescencije mogu se posmatrati kao psihološki resursi koji moderiraju neke manifestacije distresa (Barrett & White, 2002). Percepcija sebe kao osobe koja ima crte uobičajeno vezane za muški pol (npr. kompetitivnost i autonomija) povezano je sa manjim rizikom za internalizovane i eksteranizovane poremećaje (npr. Horowitz & White, 1978). Visoki nivoi femininosti (percepcija sebe kao tople i empatične osobe) snižavaju rizik od nekih eksternalizujućih ekspresija stresa kod oba pola (Horowitz i White, 1987, Barrett & White, 2002).

Ono što ostaje nejasno na osnovu rezultata brojnih studija koje su se bavile odnosom rodnih uloga i mentalnog zdravlja je da li je androgina orijentacija ili specifičan odnos maskulinih, ali i femininih karakteristika doprinosi većem stepenu mentalnog zdravlja. S jedne strane, androgina uloga podrazumeva veću fleksibilnost, a fleksibilnost rodne uloge daje veću slobodu i veći repertoar ponašanja, i trebalo bi da je povezana sa optimalnijim psihičkim zdravljem (Galambos, 2004). Međutim, istraživanja pokazuju da maskulina komponenta, a ne združeni efekat maskuliniteta i femininosti doprinosi mentalnom zdravlju kod oba pola (Bassoff & Glass, 1982, Kopper & Epperson 1996, Taylor & Hall 1982, prema Barrett i White, 2002). Istraživanja koja su posredno ispitivala hipotezu o rodnom intenziviranju bavila su se odnosom rizika od depresije u adolescenciji. Hipoteza predviđa porast instrumentalnih karakteristika kod mladića i smanjivanje kod devojaka i upravo time objašnjava javljanje polnih razlika u depresiji kod adolescenata (Horowitz & White 1987, Nolen-Hoeksema & Girus 1994). Doprinos maskuliniteta mentalnom zdravlju ogleda u adaptivnoj vrednosti asertivnosti, kompetitivnosti i nezavisnosti, naročito u zapadnjačkoj kulturi u kojoj se ove vrednosti vrlo visoko kotiraju. Većina ovih rezultata fokusirano je na socijalno poželjne aspekte maskuliniteta (nezavisnost, samopouzdanje i sl.), a druga istraživanja su pokazala vezu između manje poželjnih elemenata maskuliniteta (npr. arogancija i hostilnost) i problematičnog korišćenja alkohola (Snell et al., 1987, prema Barrett & White, 2002). Kada sagledavamo doprinos femininih karakteristika mentalnom zdravlju, takođe treba praviti razliku između poželjnih ili pozitivno konotiranih atributa i onih koji doprinose vulnerabilnosti. Uopšteno posmatrajući, ekspresivne karakteristike povezane su sa manjom zloupotrebom alkohola (Horowitz &

White, 1987; Snell et al., 1987, prema Barrett & White, 2002). Pozitivno konotirane feminine osobine nisu značajno povezane sa internalizujućim poremećajima, ali neke manje poželjne osobine poput zavisnosti povezane su sa višim nivoima depresije (Baron i Peixoto, 1991, prema Barret i White, 2002), kao i emocionalne zavisnosti u interpersonalnim odnosima (Alonso-Arbiol, Shaver, & Yarnoz, 2002). Androginost podrazumeva ideju o slobodi, o prihvatanju sebe i svojih osobina nezavisno od biološkog pola. Daje mogućnost šireg dijapazona ponašanja. Fleksibilnost rodnih uloga, odnosno odsustvo rodne tipiziranosti trebalo bi da vodi ka optimalnijem mentalnom zdravlju. Ono što većina autora koja se bavi pitanjem odnosa rodnih uloga i mentalnog zdravlja izostavlja ili ne naglašava, jeste odnos sveukupnog identiteta i mentalnog zdravlja. Ako adolescenciju shvatamo kao period kada se identitet konsoliduje, učvršćuje, kada osoba daje odgovor sebi na pitanje "ko sam i kakav sam", važno je na koji način adolescent sebe definiše. Sve teorije rodnih uloga koje uključuju kognitivne elemente ukazuju na to da je pol, a shodno tome i rod, važna kategorija koja nam omogućava identifikaciju. Fleksibilnost u odnosu na ove kategorije, kao i samoprihvatanje nezavisno od istih, zahteva pre svega određeni stepen zrelosti. Stoga bismo pozitivne efekte androginosti mogli očekivati tek u odraslom dobu, kada uspešnost, ambicioznost ili agresivnost nisu nužno deo rodnog identiteta, već kontekstom, situacijom uslovljena ponašanja. Sa povećanjem broja uloga koje osoba usvaja u toku svog individualnog razvoja, rastu i zahtevi za različitim reagovanjima, ponašanjima, veštinama. Doživljaj kompetenosti u okviru različitih uloga će nekada uključivati više maskuline attribute (npr. ambicioznost u okviru profesionalne uloge), a nekada feminine (npr. brižnost u okviru roditeljske uloge). Androginost podrazumeva inkorporiranje i instrumentalnih i ekspresivnih karakteristika, tako da one zajedno postoje u okviru identiteta individue.

LITERATURA

- Alonso-Arbiol, I., Shaver, P. R. & Yáñez, S. (2002). Insecure Attachment, Gender Roles, and Interpersonal Dependency in the Basque Country. *Personal Relationships*, 9(4), 479-490.
- American Psychological Association. (2012). Guidelines for Psychological Practice with Lesbian, Gay, and Bisexual Clients. *American Psychologist*, 67(1), 10-42.
- Barrett, A. E., & White, H. R. (2002). Trajectories of Gender Role Orientations in Adolescence and Early Adulthood: A Prospective Study of the Mental Health Effects of Masculinity and Femininity. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(4), 451-468.
- Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155-162.
- Bem, S. L. (1977). On the utility of alternative procedures for assessing psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54, 196-205.

- Bem, S. L. (1981). Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing, *Psychological Review*, 88(4), 354-364.
- Bem, S. L. (1984). Androgyny and Gender Schema Theory: A Conceptual and Empirical Integration. In R.A. Dienstbier (Ed.), *Nebraska symposium on motivation* (179-226). Lincoln: Univeristy of Nebraska Press.
- Bussey, K. & Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation, *Psychological Review*, 106, 676-713.
- Bussey, K., & Bandura, A. (2004). Social cognitive theory of gender development and functioning. In A.H. Eagly, A.E., Beall, & R.J. Sternberg (Eds.), *The Psychology of Gender* (145-168). New York, NY: The Guilford Press.
- Egan, S. K. & Perry, D. G. (2001). Gender identity: a multidimensional analysis with implications for psychosocial adjustment. *Developmental psychology*, 37(4), 451-463.
- Freedman, S. A. (1993). *Speaking of Gender Identity Theoretical Approaches*. Washington, D.C.: Distributed by ERIC Clearinghouse. Preuzeto sa ERIC database (ED377422). <http://www.eric.ed.gov/contentdelivery/servlet/ERICServlet?accno=ED377422>
- Galambos, N. L. (2004). Gender and Gender Role Development in Adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of Adolescent Psychology* (233-262). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Galambos, N. L., Almeida, M. D., & Petersen, A. C. (1990). Masculinity, Femininity, and Sex Role Attitudes in Early Adolescence: Exploring Gender Intensification. *Child Development*, 61(6), 1905-1914.
- Hill, J. P., & Lynch, M.E. (1983). The intensification of gender-related role expectations during early adolescence. In J. Brooks-Gunn & A. Petersen (Eds.), *Girls at puberty: Biological and psychosocial perspectives* (201-228). New York: Plenum.
- Horowitz, A. V. & White, H. R. (1987). Gender Role Orientations and Styles of Pathology Among Adolescents. *Journal of Health and Social Behavior*, 28(2), 158-170.
- Juni, S., Rahamim, E. L., & Brannon, R. (1985). Sex Role Development as a Function of Parent Models and Oedipal Fixation. *The Journal of genetic psycholog, child behavior, animal behavior, and comparative psychology*, 146(1), 89-99.
- Katz-Wise, S. L., Priess, H. A., Hyde, J. S. (2010). Gender-role attitudes and behavior across the transition to parenthood. *Developmental Psychology*, Vol 46(1), 18-28.
- Kohlberg, L. (1966). A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes. In E. Maccoby (Ed.), *The development of sex differences*, London: Tavistock.
- Maccoby, E. E. (2000). Perspectives on gender development, *International Journal of Behavioral Development*, 24, 398-406.
- Maccoby, E.E. (1998). *The two sexes: Growing up apart, coming together*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Martin, C. L. & Ruble, D. (2004). Children's Search for Gender Cues, Cognitive Perspectives on Gender Development. *Current Directions in Psychological Science*, 13(2), 67-70.
- Martin, C. L., Ruble, D. N. & Szkrybalo, J. (2002). Cognitive theories of early gender development. *Psychological Bulletin*, 128, 903-33.

- Nolen-Hoeksema, S. & Girus, J. S. (1994). The emergence of gender differences in depression during adolescence. *Psychological Bulletin*, 115(3), 424-443.
- Noppe, I. C. (2002). Gender-Role Development. In N. J. Salkind (Ed.), *Child development* (161-165). New York: Macmillan Reference USA.
- Priess, H. A., Lindberg, S. M., & Hyde, J. S. (2009). Adolescent Gender-Role Identity and Mental Health: Gender Intenstification Revisited. *Child Development*, 80(5), 1531-1544.
- Ruble, D. N., Taylor, L. J., Cyphers, L., Greulich, F. K., Lurye, L. E., Shrout, P. E. (2007). The Role of Gender Constancy in Early Gender Development. *Child Development*, 78(4), 1121-1136.
- Santrock, J. W. (2010). *Adolescence*. New York : McGraw-Hill.
- Spence, J. T., & Helmreich, R. L. (1978). *Masculinity and femininity: Their psychological dimensions, correlates and antecedent*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Spence, J. T., & Helmreich, R. L. A. (1979). Comparison of masculine and feminine personality attitudes across age groups. *Developmental Psychology*, 15, 583–584.
- Trebješanin, Ž. (2004). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.

LJUBAV U ADOLESCENCIJI: RAZVOJNI ZNAČAJ PARTNERSKIH ODNOSA

Jelica Petrović

Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Od svih poznatih turbulentnih promena u periodu adolescencije, jedna od najizrazitijih dešava se unutar oblasti socijalnog života. Učestalost, kvalitet i priroda odnosa unutar socijalne mreže se vrtoglavo menjaju: odnos na relaciji roditelj – adolescent poprima neke potpuno nove karakteristike, sve više se približavajući idealu egalitarnog odnosa; vršnjaci postepeno zauzimaju mesto dominantnog izvora uticaja, a razvijaju se i prve intimne veze i odnosi koje predstavljaju centralni aspekt socijalnog života u adolescenciji. Tokom osnovnoškolskog doba, deca se druže prvenstveno unutar homogenih klika, često izbegavajući interakciju sa vršnjacima suprotnog pola. Ipak, do srednje adolescencije, većina adolescenata prođe kroz prvo partnersko iskustvo. Kontakti sa partnerom su u velikom broju slučajeva najfrekventiniji, mnogo češći od kontakata sa roditeljima, siblingom, ili čak sa prijateljima. (Laursen, Williams, 1997). Pored toga, partner (ili potencijalni partner) okupira pažnju adolescenata i kada ne postoji interakcija između njih – oni su najčešća tema konverzacija unutar prijateljskih dijada (Eder, 1993). Istraživanja pokazuju da srednjoškolci provode između 5 i 8 sati nedeljno razmišljajući o aktuelnom ili potencijalnom partneru (Richards et al, 1998). Uprkos tome, razvojna psihologija je dugo zaobilazila ovu tematiku, smatrajući partnerske veze u adolescenciji kratkotrajnima i površnim. Kolins (Collins, 2003) smatra da postoje tri ključna razloga zbog kojih je ovo normativno razvojno iskustvo bilo zapostavljano u okvirima psihološke teorijske i istraživačke misli. Hronološki posmatrano, jedan od prvih razloga bilo je uverenje da ovi intimni aspekti života ne treba da se nađu pod istraživačkom lupom. Sve do 70-ih godina prošlog veka u akademskoj zajednici postojao je strah da bi „proučavanje ljubavi na neki način uništilo njenu spontanost i magiju“ (Kelley, 2000, prema: Collins, 2003). Nešto kasnije, 90-ih godina, razlozi su, kako smatra Kolins, bili više ideološke prirode.

Naime, akademski strah od proučavanja ljubavi zamenila je briga da će ozbiljnija istraživanja partnerskih odnosa nenamerno poslati poruku mladima koja bi u osnovi bila kontraproduktivna, u smislu da bi ohrabivala eventualne promiskuitetne odnose. Ipak, kao najpogubniji razlog za nedostatak interesovanja za partnerske odnose u adolescenciji, Kolins izdvaja uverenje istraživača da je laboratorijski ekperiment jedini validni metod naučnog istraživanja, a da partnerski odnosi nisu podložni ovoj vrsti metodološkog ispitivanja. I upravo zbog toga, kao i različite druge teme iz oblasti razvojne psihologije, koje su previše životne, previše transparentne, partnerski odnosi su nezasluženo ostali na marginama kvazi akademske, elitne psihologije. S tim u vezi, ogroman broj važnih tema pripisuje se popularnoj psihologiji, brzim rešenjima „kako da“, i tako se ulazi u začarani krug: važne razvojne pojave se ne istražuju jer nisu dovoljno naučne, a nisu dovoljno naučne zato što ih nema u naučnim istraživanjima.

Ljubav ili prijateljstvo: partnerski odnosi kao deo vršnjačkih relacija

Partnerski odnosi pre svega jesu deo vršnjačkih odnosa, koji su u osnovi *egalitarni* po prirodi (Hartup, 1989), što podrazumeva da osobe u interakciji imaju *isti status i moć* (za razliku od odnosa sa roditeljima gde roditelji imaju veću moć i autoritet). I upravo zato jer nisu obavezujući, ovi simetrični odnosi zahtevaju više pregovaranja, prilagođavanja, merenja „uzetog i datog“ nego odnos sa roditeljima. Tako naprimer, Larson (Larson, 1983, prema: Furman & Shomaker, 2008) smatra da odnos sa roditeljima može biti konceptualizovan kao homeostatski sistem koji za prvi cilj ima održavanje ravnoteže u odnosu. To zapravo znači da, kada adolescent odstupa od pravila ili očekivanja, on dobija negativni fidbek od roditelja sa ciljem povratka na očekivano ponašanje. Za razliku od toga, u vršnjačkim odnosima nema te vrste očekivanja – *pripadanje, druženje i zajedničko provođenje vremena* su primarne funkcije prijateljstava i partnerskih relacija u adolescenciji (Furman & Wehner, 1994). Prema tome, ovi odnosi funkcionišu kao „pozitivni fidbek sistemi“, gde jedino očekivanje koje imamo jeste da nam „bude prijatno kada smo zajedno“ (Larson, 1983, prema: Furman & Shomaker, 2008). U ovakvim sistemima, ponašanje osobe je slobodnije, otvorenije, dok je fidbek komunikacija pozitivnija i manje ozbiljna. To je ujedno i razlog zbog koga adolescenti izveštavaju o većem stepenu pozitivnog afekta sa vršnjacima nego sa roditeljima (Larson & Richards, 1991, prema: Furman & Shomaker, 2008).

Istraživanja pokazuju da vršnjaci imaju veliki uticaj na oblikovanje i prirodu odnosa sa partnerom (Petrović, 2006). Furman i saradnici (1999) sugerišu da vršnjački odnosi mogu uticati na razvoj romantičnih odnosa putem tri različita mehanizma. Prvo, vršnjačka grupa obezbeđuje *kontekst za upoznavanje drugih osoba* različitog pola i socijalnu razmenu među njima. Interakcija sa osobama suprotnog pola je takođe lakša u grupi nego u dijadi. Drugo, izbor i priroda par-

tnerskih odnosa je pod *uticajem vrednosti vršnjačke kulture* (na primer, komunikacija i seksualne aktivnosti). Treće, reprezentacije prijateljstava utiču na razvoj reprezentacija partnerskih odnosa, jer i jedni i drugi odnosi počivaju na istim temeljima: *kolaboraciji, reciprocitetu i simetričnim razmenama*.

U čemu se razlikuju vršnjački (prijateljski odnosi) od partnerskih? Uprkos sličnostima sa prijateljstvima, partnerski odnosi reprezentuju visoko distinktivne, nove pojavne oblike socijalnog iskustva adolescenta (Giordano et al., 2006). Davis i Todd (1982) smatraju da suštinsku razliku čini strastvena komponenta, koja *uključuje fascinaciju partnerom, seksualnu želju i ekskluzivnost odnosa*. Ove karakteristike mogu biti uzrok povišene emocionalnosti u partnerskim odnosima jer prezentuju novo, drugačije interpersonalno polje koje nije jasno utvrđeno i komforno kao ono u prijateljstvu (Giordano et al., 2006). No ipak, savremene tendencije unutar partnerskih odnosa nam govore da ova razlika biva prenebregnuta pojavom specifične forme odnosa sa nekim od bliskih prijatelja, poznatu kao „*friends with benefits – FWB*“ ; pri čemu istraživanja pokazuju da je otprilike polovina mladih imala ili ima ovakvo iskustvo (prema: Owen&Fincham, 2012). Ova forma odnosa zapravo predstavlja prijateljski odnos uz dodatnu seksualnu komponentu, ali bez ekskluzivnosti partnerskog odnosa i posvećenosti partneru („bez obaveza“ - Glenn & Marquardt, 2001). Ovde se gubi jasna granica između prijateljstva i ljubavnog odnosa, tako da se može reći da FWB uživaju sve prednosti prijateljskog odnosa (npr. zajedničke aktivnosti, poverenje, podrška), i kao takve, predstavljaju pozitivan, poznat i siguran kontekst za seksualno eksperimentisanje i oslobađanje, neopterećeno ulogama koje se javljaju u zvaničnim vezama. S druge strane, ono što istraživanja navode kao negativnu konsekvencu ove vrste veze je ta da mogu da „zakomplikuju“ prijateljstvo (Bisson & Levine, 2009; prema: Owen&Fincham, 2012). Određeni procenat mladih ovaj odnos vidi kao zgodan način da istraže polje budućih partnerskih odnosa koji će podrazumevati obavezivanje. Ipak, približno 25% muškaraca i 40% mladih žena se nadaju da će ove forme odnosa prerasti u prave veze (Owen & Fincham, 2012). Upravo su ova očekivanja, uz duge faktore kao što su uzrast i nivo zrelosti, te okolnosti u kojima je započeo ovaj odnos, ono što definiše da li će potencijal ove forme odnosa biti adaptivan ili maladaptivan (Diamond et al., 2010).

Ovde nije zgoreg pomenuti i da smo „uvozom“ istraživanja o partnerskim odnosima uvezli i čitavu zbrku pojmova koji se odnose na ovu tematiku, a koji često nisu saglasni sa duhom našeg jezika. Termin „intimne relacije“ (*intimate relationships*), nasuprost drugim „bliskim odnosima“ (koji uključuju i odnos između roditelja i deteta, kao i prijateljski odnos) uključuje i emocionalnu i fizičku (seksualnu) bliskost. Termin „romantična ljubav“ ili prosto – „ljubavna veza“ (*romantic love*) se definiše kao „konstelacija ponašanja, kognicija i emocija povezanih sa željom da se kreira ili održi blizak odnos sa specifičnom drugom osobom“ (Aron & Aron, 1991, str 26, prema: Diamond et al., 2010). U ovom određenju iz-

dvajaju se tri ključne postavke: multifaktorska priroda ljubavi (ponašanja, misli, osećanja); njena motivaciona sila (želja da se uspostavi i održi odnos), kao i fokus na jednu, specifičnu osobu; pritom, ne mora uključivati seksualnu komponentu. Ranije je smatrano da je seksualna želja motivaciona sila ljubavi, ali savremena istraživanja pokazala su da se radi o dva funkcionalno nezavisna socio-bihevioralna sistema koji su se razvili iz različitih razloga, kao i da imaju različitu neurohemijску podlogu (Diamond et al., 2010).

Ono što zapravo obuhvata i seksualnu komponentu je posebna vrsta ljubavnog odnosa – strastvena ljubav ili zaljubljenost („passionate love“) koja je karakteristična po izrazito visokom stepenu seksualne želje i seksualne aktivnosti. Forma ljubavi koja nastavlja da traje i nakon ove početne eksplozije strasti karakteristična je po dubokim osećanjima obostrane privrženosti i brige naziva se „companionate love“ (mogli bismo je prevesti kao nežna, duboka ljubav). Ova vrsta ljubavi u osnovi ima isti socio-bihevioralni sistem koji leži i u temeljima vezivanja između roditelja i deteta (privrženost). Tačnije, vezivanje u adolescenciji i odrasлом dobu predstavlja sistem koji se originalno razvio zbog jednog razloga, a nastavlja da služi drugom (Gould&Vrba, 1982, prema: Diamond et al., 2010). Dakle, privrženost između roditelja i deteta, kao i vezivanje u kasnijem dobu, imaju istu emocionalnu i bihevioralnu dinamiku: želja za održavanjem fizičke blizine, rezistentnost na separaciju i biranje partnera kao preferirane sigurne baze. Naravno, ključna distinkcija između ovih vezivanja je prisutnost seksualne želje i seksualnih aktivnosti. Interesantna je tvrdnja da ti specifični mehanizmi kroz koje seksualnost postaje integrisana u kasnije vezivanje, potiču od intimnih fizičkih kontakata između dece i roditelja (ljubljenje, maženje, milovanje i sl), pri čemu autori smatraju da adolescenti preispituju i unapređuju ove poznate forme fizičke bliskosti u doba kada hormonski status budi erotske motive (Hazan&Zeifman, 1994, prema: Diamond et al., 2010).

U skladu sa objašnjenim terminološkim razlikama, tj. vrstama ljubavi, treba pomenuti još jednu važnu distinkciju između prijateljskih i partnerskih odnosa: veliki broj partnera postaje centralna figura privrženosti, dok samo mali broj prijatelja postaju atačment figure u pravom smislu (Ainsworth, 1989). S tim u vezi je i pojava koja se opisuje kao “hipoteza o dijadnom povlačenju”. Johnson and Leslie (1982) smatraju da, kako se odnos između partnera razvija, tako se njihova socijalna mreža sužava, naročito su kasnoj adolescenciji. Osoba počinje da provodi manje vremena sa članovima porodice i prijateljima, pri čemu je to izraženije kod devojaka. Naime, sa pojavom i učvršćivanjem partnerskog odnosa kod jedne od njih, druge se osećaju napuštene, što rezultira učestalim konfliktima na teme nelojalnosti, ljubomore i kompeticije, a to ih dodatno udaljava od prijateljske relacije (Douván and Adelson, 1966, prema. Johnson&Leslie, 1982).

Ljubav ili zaljubljenost?

Znamo da je za adolescenciju izuzetno karakteristična težnja da se dopadnu, budu prihvaćeni. Ovaj vid konfomizma nikada u razvoju nije snažniji. Novi kognitivni kapaciteti omogućavaju formalno operativno mišljenje, ovladavanje sopstvenim mišljenjem. Ali, uz to, adolescent je sada u stanju da uzme u obzir i tuđe mišljenje, da razmišlja o tuđem mišljenju, a to čini osnovu fenomena koji zovemo adolescentski egocentrizam. Elkind (1967) smatra da upravo ovaj novi kapacitet odvodi u grešku koja se ogleda u nemogućnosti razlikovanja da ono što predstavlja lični misaoni fokus nije istovremeno i fokus razmišljanja drugih osoba. Očigledan primer egocentrizma u partnerskim odnosima u adolescenciji je situacija kada devojka provodi par sati ispred ogledala spremajući se za izlazak sa mladićem koji isto to radi ispred svog ogledala. Oboje tako udubljeni i stvaranje sopstvene slike, oboje brinući samo o tome da će biti posmatrani, a ne da su ujedno i posmatrač, praktično se u realnosti i ne sreću; sreću se njihove slike, dva utiska; tačnije - dve mlade osobe, obe zabrinute oko toga kakav će utisak da ostave, prodajući jedno drugom neautentičnu sliku o sebi. Zato se smatra da je osnovna karakteristika adolescentskih veza (za razliku od onih u odraslom dobu) ta da smo usmereni na *zadobijanje divljenja od partnera*, pri čemu „prodajemo“ ono najbolje od sebe, ili ono što drugi smatra da je poželjno. S druge strane, zaljubljenost ne podrazumeva samo nerealnu sopstvenu sliku, već i nerealnu sliku partnera. Tako on postaje produkt naših idealizovanih predstava, želja, očekivanja, i kao takav, potpuno savršen, jer je potpuno oblikovan po sopstvenoj meri. Kada idealizovane fantazije počnu da blede, u sudaru sa realnim informacijama koje stičemo u odnosu sa partnerom kroz vreme, pojavljuje se prava, realna slika koja neretko donosi i razočarenje. Tada se obično adolescentske veze prekidaju jer zaljubljenost ne prerasta u ljubav, tj ne razvija se dublja bliskost među partnerima. Drugačije rečeno, partneri iz rane adolescencije ne postaju figure privrženosti – čim umine ekstatično stanje zaljubljenosti, prekida se i veza.

Tako npr. Fisher (Fisher et al, 2006) razlikuje tri tipa ljubavnih iskustava: *požudu*, *romantičnu privlačnost* i *romantičnu vezanost*. Požuda prezentuje žudnju za *seksualnom gratifikacijom*, a privlačnost se karakteriše *ushićenjem*, *euforijom*, *povišenom energijom* i *žudnjom za sjedinjavanjem sa voljenom osobom*, opsesivnim razmišljanjem o njoj (i to zapravo zovemo osećanjem zaljubljenosti). Za razliku od toga, vezanost se karakteriše *uspostavljanjem i održavanjem produbljene bliskosti*, *pripadnosti*, *osećanjem sigurnosti* i *dubljim nivoima brige i uzajamnosti*. Fišerova tvrdi da su ljudska bića programirana da grade i održavaju partnerske osnove radi opstanka. Tako smatra da i adolescenti, kao i odrasli, usmeravaju svoje kapacitete i investiraju u stvaranje i održavanje partnerske veze. Pritom, ona smatra da je privlačnost evoluirala da bi obezbedila pojedincima da

selektuju preferirane partnere i da bi ih motivisala da fokusiraju svoje udvaračke resurse u cilju očuvanja energije i vremena (Fisher, 1998).

Nešto slično ćemo sresti i u Sternbergovoj (1997) triangularnoj teroji ljubavi, po kojoj tri bazične komponente ljubavi predstavljaju: *intimnost tj. bliskost* (kao emocionalna komponenta); *strast* (ili požuda, kao konativna komponenta), i *odluka o obavezivanju* (kao kognitivna komponenta). Intimnost podrazumeva osećanja bliskosti, povezanosti i iskustvo topline u odnosu. Strastvena komponenta obuhvata fizičku privlačnost i seksualnu gratifikaciju, želju za sjedinjavanjem sa voljenom osobom. Odluka o obavezivanju, koja predstavlja kognitivnu komponentu trougla, predstavlja racionalnu, svesnu odluku da se voli jedna, određena osoba i da se odnos sa njom dugoročno održava. Sve tri komponente su međusobno isprepletane, tako da različite kombinacije onih komponenata koje su predominantne mogu definisati različite forme ljubavi. Tako Sternberg (1997) razlikuje: *ne-ljubav* (kao odsustvo sve tri komponente); *sviđanje, simpatisanje* („liking“ - kada je prisutna samo komponenta bliskosti); *zaslepljujuća ljubav* (kada je prisutna samo strastvena komponenta); *prazna ljubav* (odluka o obavezivanju bez prisustva bliskosti i strasti); *romantična ljubav* (kombinacija bliskosti i strasti); *nežna ljubav* („companionate love“ - kao kombinacija bliskosti i odluke o posvećenosti ovom odnosu); *budalasta (blesava) ljubav* („fatuous love“ - kao rezultat kombinacije strastvene komponente i odluke o obavezivanju, a bez bliskosti; i *kompletna ljubav*, kao kombinacija sve tri pristune komponente.

Shodno prethodno rečenom, možemo zaključiti da su u ranoj adolescenciji predominantna ekstatična stanja zaljubljenosti (ono što Fišerova naziva privlačnošću), da se uglavnom u srednjoj adolescenciji tome dodaje i seksualna komponenta, a da u kasnoj adolescenciji novi razvojni kapaciteti omogućavaju i trajnije obavezivanje. Zapravo, ono što razlikuje adolescentske veze od onih u ranom odraslom dobu je i promena načina razmišljanja o partnerstvu, i to od tačke „ovde i sada“ do razmišljanja koje uključuje i projekciju budućnosti. Kako primećuje Arnett (2000, prema: Diamond et al., 2010), za adolescente je fundamentalno pitanje „Sa kim je meni lepo, sada i ovde?“, dok bi ključno pitanje u ranom odraslom dobu bilo „S obzirom na to kakav sam ja, kakva bi trebala da bude osoba koju bih pozeleo kao partnera kroz ceo život?“ (Arnett, 2000, p.473, prema: Diamond et al, 2010)

Vrlo su česte tvrdnje da zajedništvo svih komponenata ljubavi nije održivo (videti u: Mičel, 2008). U najboljem slučaju, uzavrela osećanja i strast se smatraju kratkom predigrom stabilnije, poznate, sigurne, i nadasve trajne ljubavi. Bilo bi u najmanju ruku neumesno reći da ova ekstatična stanja potpuno izostaju kada odrastemo. Zaljubljenost u vezama u odraslom dobu je takođe prisutna, ali rekli smo da ono što ove veze čini različitim u odnosu na adolescentske jesu novi razvojni kapaciteti. Prvi od njih je jeste *kapacitet za bliskost* koji je ujedno i jedna od funkcija veza u adolescenciji, odnosno važan razvojni zadatak. Šta on podra-

zumeva? Pre svega, biti u vezi sa stvarnom, realnom osobom, a ne sa svojim idelizovanim predstavama. Biti u vezi sa stvarnim vrlinama i manama jedne osobe, ceniti ono što ona zaista jeste, ali i biti autentičan u odnosu. Razvoj psihološke bliskosti podrazumeva doživljaj pojedinca da u datom odnosu može biti „onakav kakav jeste“, da može otvoreno govoriti o svojim osećanjima i mislima a zauzvrat očekivati razumevanje, podršku i prihvatanje (Ćubela-Adorić, 2006). Tako se smatra da se u vezama pre braka osećamo prijatnije što nam se partner više „divi“, dok u bračnoj vezi raste potreba za otkrivanjem, autentičnošću u odnosima, tj. težnja da nas partner poznaje i prihvata baš takve kakvi jesmo. Tako naprimjer, Swann i Gill (1997, prema: Ćubela-Adorić, 2006) smatraju da adolescenti u svojim predbračnim vezama o kvalitetu odnosa zaključuju na osnovu partnerovih reakcija koje ga definišu kao poželjnog partnera, pa čak i onda kada su te reakcije u neskladu sa slikom o sebi. Kada neizvesnost odnosa nestane (formalnim obavezivanjem) prestaje i potreba testiranja partnerove predanosti vezi; počinje faza međusobnog usklađivanja za šta je neophodno da partneri jedno o drugom imaju realističnu sliku. Tako krajem adolescencije, u ranom odrasлом dobu raste i potreba za obavezivanjem, posvećenošću specifičnoj osobi i odnosu; kao i fizička intimnost koja je sada češća i sve važnija (prema Diamond et al, 2010).

Nedostatak kapaciteta za bliskost je, sa druge strane, delom i rezultat kognitivnih ograničenja. Prevazilaženje crno-belog pogleda na svet (konkretno-operacionalnog mišljenja), omogućuje i kritičko sagledavanje odnosa, te krucijalno shvatanje da ljubav nije stanje, nego proces, odnosno sposobnost koja zahteva stalno ulaganje; da se osobe menjaju, te da se zato menja i forma partnerske ljubavi.

Razvojni trend partnerskih odnosa u adolescenciji

Većina adolescenata do početka srednje adolescencije (oko 15 godine) ima iskustvo partnerske veze, a u seksualne odnose ulaze prosečno oko 16. godine (Kapor-Stanulović i Kapamadžija, 2000; Feiring, 1996; Lempers & Clark-Lempers, 1993). Kao opšti trend u razvoju partnerskih odnosa možemo reći da vremenom, partnerski odnosi gube kvalitet povremenosti, privremenosti i neobaveznosti; odnosi su ozbiljniji, uključuju jednog partnera i seksualne odnose (Diamond et al., 2010). Takođe, povećava se prosečno trajanje veze kao i promena u kvalitetu odnosa (Furman et al., 1999). Istraživanja potvrđuju da sa uzrastom, intimnost, podrška i dubina osećanja postaju sve važniji kvaliteti partnerskih odnosa (Connolly & Johnson, 1996; Furman et al., 1999), svedočeći na taj način o činjenici da postoji kvalitativna razlika između ovih odnosa u ranoj i kasnoj adolescenciji. Ovaj povišeni intenzitet intimnosti neminovno donosi i povišeni intenzitet konflikata (Chen et al. 2006; Furman & Buhrmester, 1992). Konflikti i neslaganja tada

nisu oni koji bi mogli ugroziti temelje odnosa, već doprinose boljem razumevanju i razjašnjavanju, kao i stvaranju još čvršćih veza (Laursen & Collins 1994). Idući ka kasnoj adolescenciji, konflikt sve češće ima konstruktivni potencijal.

Za ranu adolescenciju karakteristična je izuzetno povišena emocionalnost, uključujući tu i nametljive misli o pratneru i preokupaciju njegovim reakcijama (Tennov, 1979, prema: Brown et al., 1999). Emocionalne turbulencije su najjače unutar partnerskog odnosa, bilo realnog ili fantaziranog (prema: Furman & Shomaker, 2008). Istraživanja pokazuju da postoji čitav varijetet različitih emocionalnih stanja, od ljubomore, anksioznosti, ljubavi, ljutnje, očaja.. Kao takvi, partnerski odnosi u adolescenciji postaju važan izvor ne samo socijalne i emocionalne podrške i pozitivnih osećanja, već i izvor distresa i anksioznosti (Petrović, 2006)

Tokom rane adolescencije, partnerske relacije su neobavezne, manje intenzivne i kratkotrajne. Tokom srednje adolescencije i dalje, interesovanja i interakcije sa suprotnim polom rastu, dok u kasnoj adolescenciji raste važnost partnera kao izvora socijalne podrške i intimnosti.

Neki autori smatraju da postoje tri faze u razvoju partnerskih veza u adolescenciji:

- *privlačnost i pripadanje* (11 do 13 godina) – faza koja počinje pubertalnim promenama. Adolescenti postaju intenzivno zainteresovani za suprotni pol, počinju da se zaljubljuju, i to postaje dominantna tema razgovora sa istopolnim prijateljima. Zaljubljenost ne mora biti praćena interakcijom sa tom osobom, a ako se pojavi, dešava se u grupnom kontekstu (u okviru vršnjačke grupe)
- *istraživanje partnerskih odnosa* (14 do 16 godina) – ovde se pojavljuje neobavezno druženje i izlasci u grupama; i to su dve osnovne forme uključivanja u partnerske odnose. Neobavezno druženje („izlaženje“) se dešava među osobama koje se jedna drugoj dopadaju, i uglavnom je kratko, traje od par nedelja do nekoliko meseci. Prijatelji kao deo vršnjačke grupe tada služe kao „treća strana“, facilitatori potencijalnog zabavljanja tako što komuniciraju između zainteresovanih strana i potvrđuju obostrano privlačenje.
- *konsolidovanje dijadnih partnerskih odnosa* (17 do 19 godina) – na kraju srednje škole razvijaju se ozbiljniji partnerski odnosi, karakteristični po snažnom emocionalnom vezivanju sličnim onima u odraslom dobu. Ove veze su čvršće i stabilnije i traju od godinu dana pa više.

Slična ovome je i razvojno kontekstualna perspektiva autora Brown-a (1999), koji sugerise da razvoj partnerskih odnosa u adolescenciji prolazi kroz četiri faze, gde je svaka od njih karakteristična po specifičnoj prirodi partnerske aktivnosti i ključnim karakteristikama vršnjačkog konteksta:

- *faza inicijacije* (11-13 godina) – simbolizuje tačku preloma unutar socijalnih aktivnosti adolescenta. Tokom ove faze, on mora da se reorijentiše i

ponovo upozna sa suprotnim polom. Osnovni cilj u ovoj fazi je proširenje selfkoncepta i dobijanje samopouzdanja u sopstvenu sposobnost da uđe u odnos sa potencijanim partnerom, tako da možemo reći da je u ovoj fazi fokus na sebi, a ne na partneru ili na odnosu. Zabavljanje se odvija u vršnjačkom kontekstu, uz asistenciju istopolnih prijatelja.

- *Faza statusa* (14-16 godina) – adolescenti su izloženi pritisku od strane vršnjačke grupe u vezi zabavljanja sa “pravim osobama”. Viđanje i zabavljanje sa “pogrešnim osobama” može ozbiljno ugroziti socijalni status u grupi. Zato su u ovoj fazi česte partnerske relacije one koje imaju za cilj da podignu status u grupi vršnjaka. Kao takve, one često mogu ometati uspostavljanje uzajamno nagrađujućih partnerskih relacija.
- *Faza naklonosti* („affection“ – 17-20 godina). Ova faza je karakteristična po promeni fokusa od vršnjačkog konteksta ka samoj vezi sa partnerom. Uticaj vršnjačke grupe opada, a pojavljuju se dublja osećanja posvećenosti odnosu, uzajamna briga i obimnije seksualne aktivnosti. Vršnjačka grupa se od gomile smanjuje na male heterogene klike, koje nude savete o započinjanju veze i obezbeđuju emocionalnu podršku u slučaju njenog prekida.
- *Faza vezivanja* (oko 21 godine, tranzicija u odraslo doba). Održava se dubina onosa karakteristična za prethodnu fazu, ali se usvaja i pragmatičnija perspektiva. Centralne teme ove faze tiču se mogućnosti sa se uvek ostanu sa partnerom. Razmišljanja o „sebi u paru“ mogu da opet pokrenu pitanja ličnog identiteta.

Polazeći od Eriksona, tj. tvrdnje da su jedino individue sa sopstvenim identitetom u stanju da se zrelo spoje sa drugom osobom, Brown (1999) tvrdi da su aspekti selfa izuzetno bitni tokom dve faze, i to u prvoj, gde fokus i jeste na selfu, i u poslednjoj, gde partneri pregovaraju između individualnih i relacionih tema („ja i mi“). To je naravno i u vezi sa izgradnjom identiteta u adolescenciji, jer se tek u kasnoj adolescenciji kapacitet osobe da koordiniše i reši kontradiktorne attribute selfa pojačava (Damon & Hart, 1982; Harter, 1990). Nedostatak ove sposobnosti (integrativni kapacitet) ima štetno dejstvo po razvoj partnerskih odnosa (Marcia, 1993).

Još jednom: razvojni značaj partnerskih odnosa u adolescenciji

Paul i White (1990) govore o najmanje osam različitih funkcija partnerskih odnosa u adolescenciji:

- Izvor su *rekreacije i zabave* – funkcije koja doprinosi osećanju zadovoljstva u vezi

- Pokazatelji su *statusa i postignuća* - partner je na neki način „statusni simbol“, jer deo procesa socijalnog poređenja u adolescenciji uključuje evaluaciju statusa osoba koje su u vezi – da li su atraktivniji, da li su popularniji itd.
- Deo su *socijalizacijskog procesa* – partnerske relacije pomažu učenju kreiranja odnosa sa drugima i socijalnom ponašanju
- Pomažu razvoju *intimnosti* – partnerske relacije pomažu učenju intimnosti i predstavljaju mogućnost uspostavljanja jedinstvene smislene veze sa osobom suprotnog pola
- Partnerske relacije daju kontekst za *seksualno eksperimentisanje i istraživanje*
- Omogućavaju *druženje, prijateljstvo* kroz interakciju i deljenje zajedničkih aktivnosti sa osobom suprotnog pola
- Doprinose *razvoju identiteta*, podstičući separaciju od primarne porodice i jasniji osećaj ličnih granica
- Pomažu učenje procesa *sortiranja i selekcije partnera*, zadržavajući na taj način svoju originalnu funkciju udvaranja

Ipak, iz dosadašnjeg izlaganja postaje jasno da, razvjno gledano, uključenje u heteroseksualne odnose pre svega utiče na razvoj intimnosti i identiteta, što su dva krucijalna psihosocijalna zadatka u adolescenciji (prema: Petrović, 2007). Ovi razvojni zadaci su međusobno tesno povezani, jer se prvi put uspostavljaju veze izvan porodične sredine, te se kroz zabavljanje u adolescenciji povećava „kapacitet za bliskost“, što je takođe i deo procesa razvoja identiteta. Tačnije, formirani identitet je pretpostavka za uspostavljanje zadovoljavajuće, zrele bliskosti u odnosima sa drugima.

Naime, neki teoretičari sugerišu da prva heteroseksualna iskustva pomažu stvaranje autonomije u odnosu na roditelje (Furman & Shaffer, 2003; Gray & Steinberg, 1999), kao i da mogu uticati na kasnije bliske veze i odnose (Erikson, 1968; Furman & Flanagan, 1997). Kako porodični kontekst može uticati na kvalitet veze sa partnerom? Novija istraživanja ističu bliskost roditelja i deteta, roditeljski vaspitni stil i prirodu veze roditelj-dete (prema: Petrović, 2006). Naprimera, responsivno ponašanje od strane roditelja pojačava osećanje samopoštovanja kod adolescenta, što s druge strane povećava njegovu sigurnost u domenu heteroseksualnih odnosa (Collins&Sroufe, 1999). Tako adolescent koji je odrastao u porodici gde je primenjivan autoritativni vaspitni stil od strane roditelja lakše inicira ove odnose i uzima učešća u njima. Putem mehanizma socijalnog učenja, deca mogu imitirati neke ponašajne obrasce svojih roditelja, npr. njihov način komunikacije, rešavanje konflikata, itd. (Gray&Steinberg,1999).

Takođe, i formirana afektivna veza između roditelja i deteta utiče na kvalitet odnosa sa vršnjacima. Dete tokom interakcije sa roditeljima razvija mentalne

reprezentacije (“*unutrašnje radne modele*”) koje dalje upravljaju njegovim ponašanjem i služe kao osnov za predviđanje i interpretiranje ponašanja roditelja. Ove kognitivne reprezentacije ne utiču samo na odnos sa roditeljima, već takođe oblikuju i reprezentacije drugih bliskih odnosa, i na taj način čine temelj trajnih emocionalnih sklonosti. Ovi radni modeli su vremenski veoma postojani – oni se stvaraju u ranim odnosima sa roditeljima, prilično su otporni na promene i utiču na sve druge bliske odnose (Bowlby, 1973, prema: Furman et al, 2002). Tako će, naprimer, sigurno vezani adolescenti biti skloniji da u veze ulaze sa očekivanjima da će iskusiti bliskost, toplinu i intimnost. Osećaju se komotno u vezama i grade bliske partnerske odnose. Izbegavajuće vezani tipovi, usled očekivanja da će partner biti neresponsivan i nedostupan, pribegavaju distanciranju od partnera, dok su preokupirano vezani adolescenti konstantno razočarani i frustrirani percipiranim nedostatkom intimnosti i bliskosti u odnosima.

Period adolescencije je posebno važan jer pojava formalnih operacija u kognitivnom razvoju omogućava promenu ili modifikaciju ovako formiranih reprezentacija. (Furman et al, 2002). Već je naglašeno da partner u kasnoj adolescenciji može postati centralna figura privrženosti i tako preuzeti to mesto od roditelja. Prema teoriji razvoja partnerskih odnosa Furmana i Wehnera (1994), zreo partnerski odnos uključuje integraciju četiri biheviornalna sistema: privrženost, afilijativnost, brigu i seksualno reproduktivnu funkciju. Zrela privrženost partneru retko se pojavljuje u ranoj adolescenciji, jer su veze tada kratke i površne. Ove rane odnose više karakteriše prijateljstvo i druženje (afilijativnost). Tek u kasnijim fazama, od partnera se očekuje pružanje podrške i brige, kao i uteha u stresnim situacijama. Tek kada se zadovolje (odnosno integrišu) sve ove različite potrebe u odnosu sa partnerom, on tek tada *postaje dominantna figura u životu adolescenta*, a to je kasna adolescencija i rano odraslo doba. Kako se veza razvija, tako partner zauzima sve višu poziciju u okviru socijalnog sveta adolescenata i polako zamenjuje mesto roditeljima i vršnjacima. Kako su autori pretpostavili, partnerstvo „zauzimanje mesta“ centralne figure privrženosti rezultat je dva važna fenomena: prvi je taj da privrženost i briga postaju sve relevantniji kvalitet odnosa sa partnerom; a drugo, odnos sa roditeljima postaje egalitarniji po svojoj prirodi i kao takav služi kao model za partnerske odnose. Vidimo da je razvoj partnerskih odnosa usko povezan sa zadatkom separacije i individuacije od primarne porodice, tako da, pojava partnerskih odnosa može biti sagledavana kao deo šireg procesa razvoja emocionalne autonomije, pre svega iz porodičnog konteksta, a kasnije i iz vršnjačkih odnosa (kako se kvalitet odnosa menja iz neobaveznog ka više obavezujućem). Zapravo, separacija i individuacija su nužni koraci na putu ostvarivanja lične autonomije i nezavisnosti, dakle - izgrađenog, definisanog i zrelog selfa, koji je sa druge strane, osnova zrelog odnosa sa partnerom. Interesantno je da se smatra da sve ono o čemu Erikson govori u okviru formiranja identiteta (nezavisnost, autonomija) značajnije kod muškaraca, a da kod žena važniju ulogu

u oblikovanju identiteta imaju upravo bliski odnosi, tj. da su kod žena upravo bliski odnosi u funkciji formiranja identiteta. Drugim rečima, kod žena se osećaj identiteta razvija kasnije, (po nekim autorima tek u srednjem odraslom dobu), zavisno od njihovih relacijskih iskustava (Vander Zanden, 1993, prema: Ćubela Adorić, 2006). Istraživanja su pokazala da upravo zbog toga, snaga identiteta kod žena negativno korelira sa stabilnošću bračne veze (Schaie&Willis, 2001).

LITERATURA

- Ainsworth, M. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44,709-716
- Brown, B. (1999). "You are Going Out with Who?": Peer Group Influences on Adolescent Romantic Relationships. In: Furman, W., Brown, B.; Feiring, C.: *The Development of Romantic Relationships in Adolescence* (291-336). Cambridge: Cambridge University Press
- Brown, B.B., Feiring, C., & Furman, W. (1999). Missing the love boat: Why researchers have shied away from adolescent romance. In W. Furman, B.B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (1-16). NY: Cambridge University Press.
- Chen, H., Cohen, P., Kasen, S., Johnson, J. G., Ehrensaft, M., & Gordon, K. (2006). Predicting conflict with romantic relationships during the transition to adulthood. *Personal Relationships*, 13,411–42
- Collins, A. (2003). More than Myth: The Developmental Significance of Romantic Relationships During Adolescence. *Journal of Research on Adolescence* 13(1), 1–24
- Collins, W. A. & Sroufe, L. A. (1999). Capacity for intimate relationships: A developmental construction. In Furman, W., Brown, B. B., & Feiring, C. (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence*. New York: Cambridge University Press
- Ćubela-Adorić, V. (2006). Prisni odnosi u odrasloj i starijoj dobi. U: Lacković Grgin, K i Ćubela-Adorić, V.(Ur), *Odabrane teme iz psihologije odraslih* (161-215). Jastrebarsko: Naklada Slap
- Damon, W., & Hart, D. (1982). The development of self-understanding from infancy through adolescence. *Child Development*,53, 841–864.
- Davis, K.E. & Todd, M.J. (1982) 'Friendship and Love Relationships', in K. Davis (ed.) *Advances in Descriptive Psychology*, Vol. 2. Greenwich, CT: JAI Press.
- Diamond, L. M., Fagundes, C. P., & Butterworth, M. (2010). Intimate relationships across the lifespan. In M. E. Lamb, L. White & A. Freund (Eds.), *Handbook of lifespan development*, volume 2 (pp. 379-433). New York: Wiley.
- Eder D. (1993). "Go get ya a French!": Romantic and sexual teasing among adolescent girls. In: Tannen D, (Ed), *Gender and conversational interaction*. New York: Oxford University Press.
- Elkind, D.(1967). Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38, 1025-1034.
- Erikson, E. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company

- Feiring, C. (1996). Concepts of romance in 15-year-old adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 6, 181-200.
- Fisher, H. E. (1998). Lust, attraction and attachment in mammalian reproduction. *Human Nature*, 9, 23-52
- Fisher, H. E., Aron, A., and Brown, L. L. (2006). Romantic love: a mammalian brain system for mate choice. *Philos. Trans. R. Soc. Lond. B Biol. Sci.* 361, 2173-2186.
- Furman, W. & Shomaker, L. (2008). Patterns of interaction in adolescent romantic relationships: Distinct features and associations with other close relationships. *Journal of Adolescence*, 31, 771-778.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1992). Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development*, 63, 103-115
- Furman, W., & Flanagan, A. (1997). The influence of earlier relationships on marriage: An attachment perspective. In W.K. Halford & H.J. Markman (Eds.), *Clinical handbook of marriage and couples interventions* (pp. 179-202). Chichester: Wiley.
- Furman, W., & Shaffer, L. (2003). The role of romantic relationships in adolescent development. In P. Florsheim (Ed.), *Adolescent romantic relations and sexual behavior: Theory, research, and practical implications* (pp. 3-22). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Furman, W., & Wehner, E.A. (1994). Romantic views: Toward a theory of adolescent romantic relationships. In R. Montemayor, G.R. Adams, & G.P. Gullota (Eds.), *Advances in adolescent development: Vol. 6. Relationships during adolescence* (pp. 168-175). Thousand Oaks, CA: Sage
- Furman, W., Brown, B.B. & Feiring, C. (Eds.) (1999). *The development of romantic relationships in adolescence*. New York: Cambridge University Press.
- Furman, W., Simon, V.A., Shaffer, L., Bouche, H.A. (2002). Adolescents' Working Models and Styles for Relationships with Parents, Friends, and Romantic Partners. *Child Development*, 73 (1), 241-255
- Giordano, P.C., Manning W.D., Longmore, M.A. (2006). Adolescent Romantic Relationships: An Emerging Portrait of Their Nature and Developmental Significance." In Ann C. Crouter and Alan Booth (Eds), *Romance and Sex in Adolescence and Emerging Adulthood: Risks and Opportunities*. (127-150) Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Glenn, N., & Marquardt, E. (2001). *Hooking up, hanging out, and hoping for Mr.Right: College women on dating and mating today*. New York: Institute for American Values.
- Gray, M. R., & Steinberg, L. (1999). Unpacking authoritative parenting: Reassessing a multidimensional construct. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 574-587
- Harter, S. (1990). Self and identity development. In S. S. Feldman, G. R. Elliott, et al. (Eds.), *At the threshold: The developing adolescent* (pp. 352-387). Cambridge, MA: Harvard University Press
- Hartup, W. W. (1989). Behavioral manifestations of children's friendships. In T. J. Berndt & G. W. Ladd (Eds), *Peer relationships in child development*. New York: Wiley, 46-70.

- Johnson, M. P., & Leslie, L. (1982). Couple involvement and network structure: A test of the dyadic withdrawal process. *Social Psychology Quarterly*, 45, 34–43
- Kapor-Stanulovic, N., Kapamadzija, A. (2000). Follow-up studija o znanju i ponasanju mladih u regulaciji fertiliteta (1964-1980-2000). *Socijalna misao*: 149-154
- Laursen, B., & Collins, W. A. (1994). Interpersonal conflict during adolescence. *Psychological Bulletin*, 115, 197–209.
- Laursen, B., & Williams, V. (1997). Perceptions of interdependence and closeness in family and peer relationships among adolescents with and without romantic partners. In S. Shulman & W. A. Collins (Eds.), *Romantic relationships in adolescence. New Directions for Child Development* (No. 78, pp. 3-20). San Francisco: Jossey-Bass.
- Lempers, J.D., and Clark-Lempers, D.S. (1993). A functional comparison of same-sex and opposite-sex friendships during adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 8:89-108
- Marcia, J. E. (1993). The ego identity status approach to ego identity. In J. E. Marcia, D. R. Mattson, A. S. Waterman, S. A. Archer, & J. L. Orlofsky (Eds.), *Ego identity: A handbook for psychosocial research* (pp. 3-21). New York: Springer
- Mičel, S. (2008). *Može li ljubav da traje?* Beograd: Clio
- Owen, J., Fincham, F.D. (2012). Friends with benefits relationships as a start to exclusive romantic relationships. *Journal of Social and Personal Relationships* 29(7) 982–996
- Paul, E. L., & White, K. M. (1990). The development of intimate relationships in late adolescence. *Adolescence*, 25, 375–400
- Petrović, J. (2006). Percepcija kvaliteta socijalnih odnosa u adolescenciji, *Teme*, 2, 291-305
- Richards M, Crowe P, Larson R, Swarr A. Developmental patterns and gender differences in the experience of peer companionship during adolescence. *Child Development*, 69(1), 154–163
- Schaie, K.W. i Willis, S.L. (2001). *Psihologija odrasle dobi i starenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Sternberg, R. J. (1997) Construct validation of a triangular love scale. *European Journal of Social Psychology*, 27, 313-335

SEKSUALNA INICIJACIJA I MOTIVACIJA ZA ULAZAK U SEKSUALNE ODNOS U ADOLESCENCIJI

Jelica Petrović, Jovana Vuković

Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Glavni kontekst u kom adolescenti eksperimentišu sa zabavljanjem i romantičnim vezama jesu odnosi i veze sa vršnjacima (prema: Collins i Steinberg, 2008). To im omogućava klika, osnovna jedinica društvenog života adolescenta. Više klika, koje uglavnom imaju do 6 članova, neformalno se udružuje u društvo, širu grupu vršnjaka koja broji do 20 članova. Kako adolescenti odrastaju tako se i odnos između klike i društva menja. Dunphy (1963, prema Kapor-Stanulović, 1988) predlaže pet stadijuma razvoja vršnjačkih grupa. Na prvom stadijumu još uvek nije formirano društvo, već su adolescenti grupisani u *istopolne klike* koje postoje nezavisno jedna od druge. Na drugom stadijumu muške i ženske klike stupaju u međusobnu interakciju i tako formiraju *prve oblike društva*, a adolescenti su u intenzivnijim kontaktima sa drugim polom. Treća faza period je u kom pojedini članovi istopolnih klika počinju da formiraju *mešovite klike*, koje su na četvrtom stadijumu potpuno razvijene i usko povezane, te čine *formirano društvo*. Na poslednjem stadijumu društvo se raspada, a njegovi članovi formiraju *parove* koji su u emocionalnoj vezi, a međusobno su labavo povezani.

Zabavljanje je za mnoge adolescente rekreativnog karaktera, pruža im druženje, prva romantična i seksualna iskustva i traje nekoliko nedelja ili meseci (Feiring, 1996; prema Arnett, 2000). Početkom dvadesetih godina zabavljanje postaje intimnije i ozbiljnije (Arnett, 2000). U tinejdžerskim godinama ono se uglavnom odvija na žurkama i ostalim grupnim okupljanjima (Padgham i Blyth, 1991, prema Arnett, 2000), a ulaskom u 20-e reč je uglavnom o izdvojenim parovima koji su sada zainteresovani za istraživanje svojih potencijala za ostvarivanje emocionalne i fizičke intimnosti (Arnett, 2000).

Osoba se ulaskom u adolescenciju suočava sa brojnim zadacima koji se tiču seksualnosti, a obuhvataju prilagođavanje na seksualno sazrevanje tela, javljanje

seksualne želje, eksperimentisanje u pogledu seksualnog ponašanja, formiranje navika i vrednosti povezanih sa seksualnim ponašanjem, i na kraju sa integracijom svega navedenog u osećaj sebe (Crockett, Raffaelli i Moilanen, 2003; prema Collins i Steinberg, 2008). Buđenje pulzija i seksualizacija tela izazivaju fascinaciju - divljenje i ponos kod većine adolescenata, premda nije neobično da se jedan broj mladih oseća neudobno i nesigurno u svom novom telu, osećajući stid i inferiornost.

Ovaj, nimalo lak razvojni zadatak, usmeren je na razvoj zdravog osećanja seksualnosti koji bi trebao da uključuje: učenje o intimnosti kroz vršnjačku interakciju, razumevanje ličnih uloga i veza, reviziju sheme tela u pogledu promena veličine, oblika i sposobnosti, prilagođavanje na erotična osećanja i iskustva i njihovo integrisanje u sopstveni život, učenje o socijalnim standardima i vežbanje seksualnog izražavanja, kao i razumevanje i uvažavanje seksualnih procesa (Bukowski et al., 1993; prema Furman i Shaffer, 2003).

Ulaskom u pubertet kod adolescenata se javlja sve veće interesovanje za polnost koje se odnosi na promene kako na vlastitom telu tako i na promene kod drugih. Sa sazrevanjem tela i povećanjem reproduktivnih kapaciteta, raste i seksualna želja kod adolescenata. Oni počinju sa eksperimentisanjem u oblasti seksualnog ponašanja i postaju komforniji u pogledu svoje seksualnosti. Prema pojedinim autorima (prema Furman i Shaffer, 2003) blage forme seksualnog ponašanja često se događaju među prijateljima koji nisu u vezi. No, ipak su romantične veze osnovni kontekst u kom adolescenti ispoljavaju seksualno ponašanje i uče o seksualnosti (Furman i Shaffer, 2003). Naime, adolescenti počinju da eksperimentišu sa drugim vršnjacima, što se ogleda u učestalim romantičnim sastancima, vezama, različitim seksualnim aktivnostima, od ljubljenja do seksualnog odnosa. Istovremeno, dolazi do pubertetskog sazrevanja, povećanja seksualne motivacije i samog početka seksualne aktivnosti (James et al., 2012).

Vreme početka pubertetskih promena, prvog seksualnog odnosa, kao i seksualno ponašanje razlikuju se od osobe do osobe (James et al, 2012). Seksualni nagon je prisutan od čovekovog rođenja, ali je njegovo ispoljavanje različito u različitim uzrasnim periodima. Razvoj seksualnog nagona uglavnom se prikazuje kroz nekoliko faza razvoja koji je usmeren ka potpunom formiranju zrele ljudske seksualnosti (Brzev-Čurčić i Čurčić, 2004):

- Autoerotska – faza praćena željom za posmatranjem i ulepšavanjem sopstvenog tela, erotskim maštanjem, te većom prijemčivošću za dodir nego za vizuelne stimulacije. Zadovoljavanje seksualne potrebe u ovom periodu realizuje se najčešće kroz snove.
- Homoerotska faza nastaje kada predmet interesa nije samo sopstveno telo, već se slične erotske želje javljaju pri posmatranju ili dodirivanju osobe istog pola. Zadovoljavanje seksualne potrebe realizuje se putem posmatranja tuđeg tela, dodirom preko odeće, zajedničkom mastrubacijom i sl.

Premda se danas smatra da homoerotska faza nije homoseksualna (jer su njeni primarni kvaliteti širi erotski, a ne čisto seksualni), način zadovoljenja jeste sličan homoseksualnom. Upravo zbog toga, svi ovi kontakti se kriju, bliskost se ne izražava otvoreno, a svi akti međusobnog odnosa se predstavljaju kao vid prijateljske pažnje.

- Heteroerotska faza – karakteriše se prenosom interesa na osobu suprotnog pola. Najčešće se tada razvija prva čvršća veza sa osobom suprotnog pola, kada slabe emocionalne veze sa roditeljima i prijateljima.
- Heteroseksualna faza je faza konačnog polnog uobličavanja i usmeravanja polnog interesa prema osobama suprotnog pola

Postoji više teorija koje su se bavile seksualnim ponašanjem, ali za sada ne postoji jedna koja na adekvatan način organizuje razvoj i romantičnih i seksualnih veza (Furman, et al., 1999). Pomenućemo samo nekoliko modela koji se odnose na determinante seksualnog ponašanja u adolescenciji.

Prema *biosocijalnom modelu* na seksualno ponašanje u adolescenciji utiče fizičko sazrevanje i to direktnim i indirektnim putem, zajedno sa socijalnim kontekstom. Tako npr. povišenje androgena dovodi do promena u seksualnoj motivaciji i tako indirektno povećava verovatnoću seksualne aktivnosti (prema James et al, 2012).

Prema modelima *seksualne selekcije* među kojima je Teorija strateškog pluralizma (Gangestad i Simpson 2000; prema James et al, 2012) ono što dovodi do različitih reproduktivnih strategija jesu socijalno i seksualno takmičenje. Socijalno i fizički naprednije osobe teže seksualnim vezama na ranijem uzrastu usled toga što imaju više šansi za parenje jer su uspešnije u takmičenju za partnera drugog pola. Ulazak u pubertet na ranom uzrastu kod dečaka deluje povoljno, jer postaju viši i jači u odnosu na ostale vršnjake, pa postižu bolji grupni status (Weisfeld, 1999; prema James et al, 2012), dok je kod devojčica povezan sa depresivnim i anksioznim simptomima (Ge et al., 2003; Patton et al., 1996; prema James et al, 2012). Ovi podaci sugerišu da pubertet omogućava doživljavanje sebe kao vrednog partnera više kod muškaraca nego kod žena (James et al, 2012).

Prema teoriji *socijalnog učenja* (Hogben i Byrne, 1998) ljudi su socijalna bića koja obraćaju pažnju na ono što se oko njih dešava i reaguju na okruženje, što znači da seksualno ponašanje može biti naučeno. Izvor modela učenja za decu su roditelji, vršnjaci i mediji. Kao i sve druge elemente ponašanja, deca imitiraju i seksualne elemente na osnovu ponašanja modela. Teško je razdvojiti razvoj seksualnosti od razvoja seksualnih uloga, zbog toga što je identifikovanje sa jednim polom povezano sa specifičnim ponašanjem tog pola.

Prema teoriji *socijalne kontrole* (Hirschi, 1969; prema James et al, 2012) oslabljena društvena ograničenja vode do devijantnog ponašanja i kršenja pravila ponašanja. Istraživanja pokazuju da seksualnu aktivnost odlažu vezanost za po-

rodicu, školu i religiju (Crocket et al., 1996; B. C. Miller, et al., 1998; prema James et al, 2012).

Teorija *psihosocijalne akceleracije* (Belsky et al, 1991) povezuje somatski razvoj, iskustva iz detinjstva i reproduktivne strategije, a zasniva se na teoriji životne istorije. Prema teoriji PSA ekološki uslovi i dinamika porodice direktno oblikuju razvojne procese afektivne vezanosti i ponašanja, a preko ovih procesa indirektno oblikuju i strategije reprodukcije. Teorija dakle predviđa da rana iskustva nege utiču na reproduktivno sazrevanje. Prema ovoj teoriji, adolescenti koji su odrastali u maladaptivnom porodičnom okruženju imaju ubrzano fizičko sazrevanje i ranije postaju seksualno aktivni, što im povećava verovatnoću uspešne reprodukcije, i u tim uslovima preživljavanje bar jednog potomka. Osobe iz podržavajućih porodica kasnije sazrevaju reproduktivno, te koriste prednosti ovog dužeg razvoja kako bi stekle veštine koje će im obezbediti visoko kvalitetno ulaganje u potomstvo. Ispitivanje ove teorije (Belsky et al, 2010; prema James et al, 2012) pokazuje da oštra kontrola od strane majki predviđa pojavu menarhe na ranijim uzrastima, rizičnija seksualna ponašanja, ali ne i rizična ponašanja u drugim oblastima. Dalje, nalazi sugerišu da je muški reproduktivni sistem manje osetljiv na socijalna iskustva nego ženski (Belsky et al, 2007; prema James et al, 2012): nijedna proučavana varijabla koja se tiče nege (npr. prisustvo-odsustvo oca, bliskost deteta sa roditeljima, stroga roditeljska kontrola i sl) ne predviđa ulazak u pubertet kod dečaka.

Razmotrićemo i viđenje seksualnog ponašanja sa stanovišta teorije *afektivne vezanosti* (prema Schachner i Shaver, 2004). Model sebe, odnosno anksioznost, odnosi se na strah osobe da će je romantični partner odbiti ili napustiti. Model drugog, tj. izbegavanje, predstavlja stepen neudobnosti koju osoba oseća ukoliko se nalazi blizu druge osobe ili od nje zavisi.

Sigurno vezani adolescenti (unutrašnji radni model koji karakteriše pozitivan model sebe i pozitivan model drugog, tj. nisko izbegavanje i niska anksioznost) teže vezama koje su duge i stabilne, sa velikim poverenjem, ulaganjem i prijateljstvom (Collins i Read, 1990; Simpson, 1990; prema Schachner i Shaver, 2004). Ove osobe imaju otvoren stav prema seksualnom istraživanju, različitim seksualnim aktivnostima, uživaju u fizičkom kontaktu, ali uglavnom ako se radi o dugotrajnoj vezi (Hazan, Zeifman i Middleton, 1994, prema Schachner i Shaver, 2004). Oni se češće zabavljaju, češće ulaze u romantične veze i imaju češće seksualne odnose nego nesigurno vezani adolescenti. Sigurno vezani adolescenti se dobro osećaju u odnosu na sopstvenu seksualnost, i uživaju u različitim seksualnim aktivnostima sa drugima (Stefanović-Stanojević i Tošić, 2010).

Preokupirane osobe postaju opsednute svojim romantičnim partnerima (Hazan i Shaver, 1987, prema Schachner i Shaver, 2004): njihovo zadovoljstvo vezom jeste nisko i veze im se često završavaju raskidima (Carnelley et al., 1996; Collins, 1996; Collins i Read, 1990, prema Schachner i Shaver, 2004). Njihov stil ljubavi

je strastan, opsesivan i zavisian. S obzirom na to da je unutar ovog obrasca prisutna pozitivna slika o drugom, i negativna o sebi, seks se može koristiti u funkciji učvršćivanja afektivne veze sa partnerom. Deo ove strategije može biti spremnost da se ugađa partneru, manje vodeći računa o sopstenom zadovoljstvu i potrebama. Kako seks za preokupirano vezane adolescente ima funkciju izmamljivanja zaštitničkog ponašanja i naklonosti partnera, oni preferiraju romantično intimne aspekte seksualnosti (dodirivanje, maženje, ljubljenje) u odnosu na seksualni čin (više teže nežnosti i intimnosti nego genitalnim aspektima (Stefanović-Stanojević i Tošić, 2010).

Osobe koje su izbegavajuće vezane, manje su zainteresovane za romantične veze, i manje sklone zaljubljanju, a naročito razvijanju intimnosti. Kad je reč o seksualnosti, adolescenti mogu odgađati početak seksualne aktivnosti, izbegavajući sve vidove seksualnih veza, a neretko se kod izbegavajućih devojaka beleži i erotofobija (Tracy et al, 2003, prema Schachner i Shaver, 2004). Način zadovoljenja seksualnih potreba kod ove strategije je uglavnom masturbacija. S druge strane, mogu imati seksualne aktivnosti na način koji pogoduje izbegavanju prave intimnosti (promiskuitetne veze, veze na jednu noć, slučajni seksualni susreti i sl) (Stefanović-Stanojević i Tošić, 2010).

Bojažljivi obrazac vezanosti karakteriše negativna slika o sebi i negativna slika o drugima. Često bojažljivo vezani adolescenti čeznu za ulaskom u seksualnu vezu, ali i na najmanji nagoveštaj nedovoljnog prihvatanja prekidaju vezu, te su njihove veze haozične, nepromišljene i neretko seksualno rizične (Stefanović-Stanojević i Tošić, 2010).

Seksualna inicijacija: početak seksualne aktivnosti u adolescenciji

Većina adolescenata ima prvi seksualni odnos (što nije nužno isto što i prvo seksualno iskustvo) sa osobom sa kojom je u stabilnoj vezi, poznaje je dobro i gaji duboka osećanja prema njoj a poželjno je i da ta osoba bude već seksualno aktivna (prema Furman i Shaffer, 2003). Razvoj ide u pravcu shvatanja da je seksualno ujedinjenje u odnosu u kome postoji bliskost, iskustvo koje se razlikuje od ranijih seksualnih susreta.

Često se kao konvencionalni kriterijum za rano otpočinjanje seksualne aktivnosti uzima uzrast manji od 16 godina, a za kasno uzrast stariji od 18 godina (Zimmer-Gembeck & Helfand, 2008; prema Haase et al, 2012).

Najčešće je seksualnost u adolescenciji povezivana sa razvojnim poteškoćama i rizicima koje može da nosi sa sobom, što delimično ima temelje u zabrinutosti oko toga koji bi uticaj na regularni razvoj moglo da ima rano stupanje u seksualne odnose, naročito kada je reč o seksualnom iskorišćavanju, adolescent-skoj trudnoći i zdravstvenim rizicima (Brooks-Gunn i Paikoff, 1997; Savin-Williams i Diamond, 2004; prema Collins i Steinberg, 2008). Kao najčešći dis-

funkcionalni ishodi seksualnog ponašanja u ranoj adolescenciji pominju se različite forme problematičnog ponašanja: upotreba psihoaktivnih supstanci, narušeni porodični odnosi, te slabo školsko postignuće (prema Bingham i Crockett, 1996).

Faktori koji povećavaju verovatnoću započinjanja seksualnih aktivnosti u ranijem uzrastu mogu se grupisati na sledeći način:

- Individualni – ukoliko postoji istorija seksualnog zlostavljanja, depresije, zloupotrebe alkohola ili droga.
- Porodični – život sa jednim roditeljem ili u siromašnom domaćinstvu; permisivan stav roditelja prema seksualnoj aktivnosti, odsustvo kontrole od strane roditelja, postojanje seksualne aktivnosti siblinga; doživljaj nevoljenosti/ neželjenosti ili nedostatka poštovanja od strane roditelja
- Društveni – druženje sa seksualno aktivnim osobama, premalo pozitivnih iskustava vezanih za život, školu, ili bez bližih povezanosti sa osobama u susedstvu (prema: Dimitrijević, 2010)

Već je rečeno da je rana seksualna aktivnost povezana kratkoročno sa nižom motivacijom za učenje i postignuće, a dugoročno sa nižim obrazovanjem, pri čemu je ova povezanost veća kod muškaraca (Bingham i Crockett, 1996; Martin et al., 2005; prema Haase et al, 2012). Veće akademsko angažovanje povezano je sa kasnijim otpočinjanjem seksualne aktivnosti (Billy et al, 1988; Hayes, 1987; prema Bingham i Crockett, 1996) i manjom frekvencijom seksualnih aktivnosti (Ohannesian i Crockett, 1993; prema Bingham i Crockett, 1996).

Dalje, rana aktivnost povezana je sa višim kvalitetom veza sa vršnjacima i nižim kvalitetom veza sa roditeljima (prema Haase et al, 2012), zatim sa višim nivoom pesimizma i simptomima depresivnosti (Longmore, Manning, Giordano i Rudolph, 2004; Martin et al, 2005; prema Haase et al, 2012).

Mnoga istraživanja izveštavaju o povezanosti upotrebe alkohola i seksualnog ponašanja, kako kod odraslih, tako i kod adolescenata (prema Dogam et al, 2010). Upotreba alkohola dobar je prediktor otpočinjanja seksualne aktivnosti, ali i broja seksualnih partnera. Nalazi pokazuju povezanost traženja senzacija i impulsivnosti sa povećanom upotrebom alkohola i seksualnom aktivnošću. Takođe, sa upotrebom alkohola i seksualnim ponašanjem povezani su i hostilnost, antisocijalno i agresivno ponašanje (Biglan et al, 1990; Capaldi et al, 1996; Tubman et al, 1996; prema Dogam et al, 2010). Alkohol jeste prediktor broja seksualnih partnera, ali samo tokom adolescencije, tj. do 21-e godine života.

Adolescenti muškog pola koji su imali seksualne odnose pokazuju viši nivo samopoštovanja, za razliku od vršnjaka koji nisu imali odnose (prema Bingham i Crockett, 1996). Međutim, adolescentkinje koje su imale seksualno iskustvo pokazuju niži nivo samopoštovanja za razliku od onih koje nisu imale iskustvo (Day, 1992; prema Bingham i Crockett, 1996). Istraživanja na odraslima pokazuju povezanost negativnog afekta i depresije sa manjom seksualnom aktivnošću (Lief, 1986, prema Bingham i Crockett, 1996).

U jednoj longitudinalnoj studiji Bingham i Crocketta (1996) pokazano je da je ranije stupanje u seksualne aktivnosti povezano sa slabijim psihosocijalnim razvojem, ali ne i sa štetnim psihosocijalnim ishodima. Adolescenti koji su kasnije iskusili prvi odnos imali su siromašniji kvalitet vršnjačkih odnosa, pozitivnije odnose sa porodicom, privrženiji su školi i najmanje su uključeni u problematična ponašanja. Osobe koje su imale prvi odnos na ranom uzrastu pokazuju slabiju psihosocijalnu prilagođenost sa 14-15 godina, kao i sa 17-18 godina. No, čini se da ova povezanost ranog započinjanja seksualne aktivnosti i lošijeg psihosocijalnog prilagođavanja ne zavisi od samog vremena dešavanja prvog odnosa, nego da je više nastavak postojećih razvojnih obrazaca koji osobu čine osetljivom na razvojne rizike.

Motivi za ulazak u seksualne odnose

Uopšteno govoreći, motivacija predstavlja stanje u kojem je povećano interesovanje osobe za postizanje određenog cilja. Što se tiče seksualnog ponašanja, cilj na koji je usmerena seksualna motivacija jeste doživljaj zadovoljstva (Hill i Preston, 1996). Pretpostavlja se da, pored podsticaja na seksualnu aktivnost kao što su zadovoljstvo i reprodukcija, postoji i nekoliko podsticaja koji su socijalno orijentisani. To su međusobna privrženost i moć (Murray, 1938; prema Hill i Preston, 1996). U skladu sa tim, predložen je heuristički model identifikovanja *glavnih domena seksualne motivacije* (Cooper, Shapiro i Powers, 1998), u kojem su ukrštene dve dimenzije motiva koje su zajedničke brojnim teorijama motivacije. Prva dimenzija je određena ponašanjem koje je motivisano ili *izbegavanjem negativnih ili traženjem pozitivnih ishoda*, a druga dimenzija je ili interna, *fokusirana na self*, određena i kontrolisana selfom, ili je eksterna, *socijalno fokusirana* i kontrolisana. Ove dve dimenzije daju četiri kategorije motiva za ulazak u seksualne odnose:

- *Motivi podsticanja*: podstičući, self-fokusirani motivi, usmereni na zadovoljenje telesnih i emotivnih potreba;
- *Motivi kopinga (prevladavanja)*: averzivni self-fokusirani motivi, usmereni na izlaženje na kraj sa pretnjama samopouzdanju ili izbegavanju negativnih emocija; (npr. seksualni odnos ima svrhu „ventilacije“ - izlaženja na kraj sa negativnim emocijama, potvrđivanje sopstvene privlačnosti i težnjom da se osoba oseća bolje)
- *Motivi intimnosti*: podstičući socijalni motivi, usmereni na postizanje intimnosti sa drugom osobom i
- *Motivi odobravanja*: averzivni socijalni motivi, usmereni na izbegavanje socijalnog osuđivanja ili postizanje socijalnog odobravanja (npr. zadobiti odobravanje ili izbeći osudu od strane vršnjaka i/ili partnera kao osnovni motiv za ulazak u seksualni odnos)

Cooper, Shapiro i Powers (1998) sprovedi su tri studije u kojima su razvijali multidimenzionalni instrument za ispitivanje motiva za ulazak u seksualne odnose, na osnovu predloženog modela.

Na osnovu faktorske analize podataka, ovi autori predlažu šestofaktorsku strukturu koja je dobro fitovala sa podacima, bolje i od modela sa četiri faktora. Izdvojeni faktori bili su: 1) Podsticanje; 2) Intimnost; 3) Koping; 4) Samodokazivanje; 5) Dokazivanje partneru i 6) Dokazivanje vršnjacima.

Pomenuti autori govore da su status veze, seksualni motivi i rizična seksualna ponašanja neraskidivo povezani. Osobe se razlikuju po tome koji motivi kod njih prevladavaju te se shodno tome razlikuju i po statusu veze. Ljudi biraju situacije za koje veruju da će najpre zadovoljiti njihove potrebe. Selekcija unutar različitih tipova veza može da objasni uticaj motiva na rizična seksualna ponašanja. Status veze modulira to kako će se motivi bihejvioralno izraziti, što znači da potrebe mogu biti različito izražene u zavisnosti od intrapersonalne situacije. Da bi se u potpunosti razumeo uticaj seksualnih motiva na rizična seksualna ponašanja mora se uzeti u obzir interpersonalno okruženje, odnosno kontekst veze kao i snaga i smer ovih motiva.

U okviru ove studije, dobijeni su sledeći rezultati: mlađe žene pokazivale su niže nivoe svih motiva od mladih muškaraca, što ukazuje na to da seks muškarcima više nego ženama služi za zadovoljenje šireg opsega potreba i za njih ima raznolika značenja.

U drugoj studiji (Woody, D'Souza i Russel, 2003) nađeno je da su mladići više od devojaka ulazili u seksualne odnose iz znatiželje, seksualne uzbuđenosti, zadovoljstva, da bi se dokazali vršnjacima, da bi unapredili svoje osećanje muškosti i zato što su se osećali zrelo. Oba pola podjednako su ulazila u odnose zbog uzbuđenja, dejstva alkohola ili droga, da bi se osećali odraslo i da bi pobjegli od problema ili loših osećanja (motivi prevladavanja).

Devojke češće ulaze u odnose zato što se kraj partnera osećaju sigurno. Oba pola su podjednako ulazila u prvi seksualni odnos iz ljubavi, da bi se osećali voljeno, da bi zadržali partnera, zato što ih je partner privlačio, zato što ih je ubedio, da bi partneru udovoljili i zato što su osećali obavezu. Takođe, devojke su prvi seksualni odnos imale sa starijim partnerima, za razliku od momaka. Dečaci su izveštavali da su oboje podjednako želeli odnos, dok su devojčice izveštavale da su odnos više želeli partneri.

U istraživanju koje su sprovedi Ott i saradnici (2006) nađeno je da je ženskim ispitanicama više bitna intimnost u vezi, a manje bitno zadovoljstvo, dok je obrnut slučaj kod muških ispitanika (očekuju da će seksualno iskustvo dovesti više do zadovoljstva nego do produbljivanja intimnosti). Kako raste seksualno iskustvo, tako produbljivanje intimnosti kao motiv ulaska u seksualne odnose postaje sve značajniji (osobe sa prethodnim seksualnim iskustvom više očekuju da će seksualni odnos povećati intimnost u vezi, za razliku od osoba bez iskustva).

Razlike u nivoima različitih motiva pojavljuju se i kad je u pitanju uzrast. *Motivi intimnosti* bili su zastupljeniji kod osoba u kasnoj adolescenciji, a motivi koji se odnose *na pritisak od strane partnera* bili su izraženiji kod mlađih adolescenata. Sa uzrastom je opadao nivo motiva vezanih za *odobravanje od strane vršnjaka*, ali samo kod muških ispitanika, dok ženski ispitanici nisu podložni uticaju vršnjaka nezavisno od uzrasta. Slično tome, Kinsman i saradnici (1998; prema Ott et al., 2006) nalaze da je mlađim adolescentima dokazivanje vršnjaci-ma važan motivator za seksualne odnose, kao i to da je ovaj motiv povezan sa ranijim seksualnim odnosima.

Motivi podsticanja izraženiji su kod starijih adolescenata. Pretpostavlja se da je ovaj motiv povezan sa seksualnim iskustvom i to nezavisno od uzrasta.

Na koji način su ovi motivi povezani sa rizičnim seksualnim ponašanjem? Motivi podsticanja predviđaju i mnoga rizična ponašanja: učestalije seksualne odnose, povećanu frekvenciju polno prenosivih bolesti, te povećanim broj partnera.

Motivi intimnosti predviđaju niži nivo rizičnih ponašanja, iako predviđaju učestalije odnose. Ovi motivi povezani su sa traženjem jednog seksualnog partnera s kojim će se održavati veza duži vremenski period, a povezani su i sa manje dobitaka od seksualnih odnosa i manje učestalim rizičnim ponašanjem.

Motivi prevladavanja najjače su povezani sa rizičnim ponašanjima. Ovo se odnosi na takozvani „promiskuitentni“ seks, ali se ne odnosi i na propuste u predostrožnosti, verovatno zbog toga što se kod ove motivisanosti radi o planiranom seksualnom odnosu (Morrison, 1985, prema Cooper, Shapiro i Powers, 1998). Motivi prevladavanja povezani su sa učestalijim seksualnim odnosima, kratko-ročnim seksualnim vezama i specifičnim rizičnim ponašanjima, ali takođe i sa nižom verovatnoćom neželjene trudnoće.

Motivi koji su povezani sa težnjom da se udovolji partneru bili su povezani sa neuspehom u preduzimanju mera opreza i njegovih posledica. Dakle, povezani su sa smanjenim preuzimanjem rizika kod osoba koje su bile u ozbiljnoj vezi, dok to nije bio slučaj sa osobama koje nisu bile u vezi.

Motivi dokazivanja povezani su sa nižim nivoima rizičnog ponašanja i pretpostavlja se da su ovi motivi, zajedno sa motivima odobravanja od strane vršnjaka povezani sa manjkom seksualnog iskustva, dok su motivi samo-potvrđivanja povezani su sa manjom učestalošću seksualnih odnosa i predviđaju povećanu verovatnoću neplanirane trudnoće.

LITERATURA

Arnett, J.J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55 (5), 469-480

- Belsky, J., Steinberg, L., & Draper, P. (1991). Childhood experience, interpersonal development and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child Development*, 62, 647–670
- Bingham, C. R., Crockett, L.J. (1996) Longitudinal Adjustment Patterns of Boys and Girls Experiencing Early, Middle, and Late Sexual Intercourse. *Developmental Psychology* 32 (4), 647-658
- Brzev – Čučić, V., Čurčić, V. (2004). Seksualnost adolescenata. U: Štajner Popović, T. (Ur.) *Seks, seksulanost i psihoanaliza*. Beograd: Žarko Arbulj
- Collins, W. A., Steinberg, L. (2008) Adolescent Development in Interpesonal Context. U: Damon, W, Lerner, R. M. (Ur.) *Child and Adolescent Development: An Advanced Course*. John Wiley & Sons, Inc, New Jersey.
- Cooper, L. M, Shapiro, C. M, Powers, A. M. (1998) Motivations for Sex and Risky Sexual Behavior Among Adolescents and Young Adults: A Functional Perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 75, No. 6, str. 1528-1558.
- Dimitrijević, B. (2010). Seksualnost adolescenata. U: Stefanović Stanojević, T. (Ur): *Ljubav, seks, mladi*. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu. (19-39)
- Dogam, S. J, Stock, G. D, Widaman, K. F, Conger, R. D. (2010) Developmental Relations and Patterns of Change Between Alcohol Use and Number of Sexual Partners From Adolescence Through Adulthood. *Developmental Psychology*. Vol. 46, No. 6, str. 1747–1759
- Furman, W, Brown, B. B, Feiring, C, (1999). Missing the love boat: Why researchers have shied away from adolescent romance. In W. Furman, B.B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (pp. 1-16). NY: Cambridge University Press. Preuzeto sa <http://www.du.edu/psychology/relationshipcenter/publications.html>
- Furman, W, Shaffer, L. (2003) The role of romantic relationships in adolescent development. U Florsheim, P. *Adolescent romantic relations and sexual behavior: Theory, research, and practical implications*. (str. 3-22) Lawrence Erlbaum Associates. Mahwah, New Jersey. Preuzeto sa <http://www.du.edu/psychology/relationshipcenter/publications.html>
- Haase, C. M, Landberg, M, Schmidt, C, Ludke, K, Silbereisen, R. K. (2012) The Later, the Better? Early, Average, and Late Timing of Sexual Experiences in Adolescence and Psychosocial Adjustment in Young Adulthood. *European Psychologist*. Vol. 17, No. 3, str. 199-212.
- Hill, C. A, Preston, L. K. (1996) Individual Differences in the Experience of Sexual Motivation: Theory and Measurement of Dispositional Sexual Motives. *The Journal of Sex Research*. Vol. 33, No. 1, str. 27-45.
- Hogben, M, Byrne, D. (1998) Using Social Learning Theory to Explain Individual Differences in Human Sexuality. *The Journal of Sex Research*. vol. 35, no. 1 p. 58-71
- James, J, Ellis, B.J, Schlomer, G.L, Garber, J. (2012) Sex-Specific Pathways to Early Puberty, Sexual Debut, and Sexual Risk Taking: Tests of an Integrated Evolutionary–Developmental Model. *Developmental Psychology*. Vol. 48, No. 3, str. 687–702.

- Ott, M.A, Millstein, S.G, Ofner, S, Halpern-Felsher, B.L. (2006) Greater Expectations: Adolescents' Positive Motivations for Sex. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*. Vol. 38, No. 2, str. 84–89.
- Schachner, D. A., & Shaver, P. R. (2004). Attachment dimensions and motives for sex. *Personal Relationships*, 11, 179–195
- Stefanović-Stanojević, T. Tošić, M (2010). seksualno ponašanje u odnosu na obrasce afektivnog vezivanja: da li postoji obrazac skloniji rizičnom ponašanju? U: Stefanović Stanojević, T. (Ur): *Ljubav, seks, mladi*. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu. (123-143)
- Woody, J, D, D'Souza, H, J, Russel, R. (2003) Emotions and Motivations in First Adolescent Intercourse: An Exploratory Study Based on Object Relations Theory. *The Canadian Journal of Human Sexuality*. Vol. 12, No. 1, str. 35-51.

PARTNERSKO NASILJE U ADOLESCENTSKIM VEZAMA

Jovana Trbojević

Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Tokom perioda adolescencije dolazi do postepenog pomeranja pažnje ka osobama suprotnog pola, čime se formira novi razvojni cilj – uspostavljanje intimnog odnosa i vezanosti za partnera. Uspešno realizovan razvojni cilj u adolescenciji vodi ka sledećem razvojnem cilju koji podrazumeva ulazak u odraslu dob i formiranje sopstvene porodice (Glass et al., 2003; Landis, 1952), tako da se adolescent nalazi u prostoru između detinjstva i odraslog doba sa novim razvojnim zadatkom koji sa sobom nosi i razvojne krize i izazove.

Romantične veze i adolescencija

Za adolescenta, izlaženje, izbor partnera i seksualni odnosi, predstavljaju neku vrstu obaveze i pritiska, sa kojom se nije lako nositi (Landis, 1952). Tokom već zahtevnog razvojnog perioda kada adolescent pokušava da uspostavi nezavisnost od roditelja i formira identitet, pruža mu se prvi put prilika da uspostavi intimne romantične odnose. Adolescent treba da balansira trima dimenzijama partnerskog odnosa: sa privrženošću, intimnošću i strašću (Sternberg, 1988), što predstavlja dodatni stres s obzirom da su iskustva sa datim dimenzijama neznatna ili nepostojeća kada su u pitanju partnerski odnosi tj. prvi put se sa njima susreće upravo tokom perioda adolescencije. Ovi izazovi sa kojima se adolescent susreće zahtevaju adaptivne strategije prevladavanja stresa kako ne bi došlo do razvoja rizičnih oblika ponašanja u partnerskim odnosima i emocionalne nesigurnosti.

Interpersonalni odnosi imaju značajnu ulogu u razvoju adolescenta, tako i romantične veze u adolescenciji utiču na formiranje polnog identiteta, na socijalne kompetencije, empatiju i intimnost, na samopouzdanje (Furman, Brown, & Feiring, 1998; Collins & Sroufe, 1998, prema: Lichter & McCloskey, 2004), formiranje sigurnog obrasca afektivne vezanosti, izbor partnera (Collins, 2003; Fur-

man & Shaffer, 2003, prema: Foshee et al., 2009). Stoga, pritisak pod kojim se adolescent nalazi kao i problematične, disharmonične romantične veze mogu uticati na njegov individualni razvoj, sliku o sebi i na uspostavljanje i održavanje partnerskih odnosa kasnije u životu. Shvatanje partnerskih odnosa u adolescenciji je uslovljeno iskustvom u porodičnom sistemu, percepcijom i očekivanjem mladića i devojaka i shvatanjem seksualnosti koje definišu društveni i kulturološki konteksti.

Kada se govori o adolescentskim vezama, najviše pažnje se poklanja seksualnim aktivnostima i ponašanjima. Kako je ovo period eksperimentisanja i stupanja u prve seksualne odnose mogu se javiti rizična seksualna ponašanja. Pod rizičnim seksualnim ponašanjem u adolescenciji smatraju se trudnoća, polno prenosive bolesti i seksualna viktimizacija (Lacković-Grgin, 2005). Kada je u pitanju seksualna viktimizacija, ona podrazumeva seksualna iskustva pod nasiljem ili ucenom, a u polovini slučajeva ili dve trećine slučajeva, romantični partneri su počinitelji seksualnog nasilja u adolescenciji (Lacković-Grgin, 2005). Poslednjih dvadeset godina istraživači su uočili sve veću zastupljenost nasilja u adolescent-skim partnerskim odnosima, kao i da se upravo u periodu adolescencije najčešće javljaju prvi oblici partnerskog nasilja (Malik, Sorenson, & Aneshensel, 1997; Rapoza & Baker, 2008) čime se pobudilo interesovanje naučne javnosti, ali i šire javnosti, za razumevanje adolescentskih partnerskih odnosa i nasilja unutar njih.

Oblici nasilja u adolescentskim partnerskim vezama

Nasilje u adolescentskim partnerskim vezama (*adolescent dating violence* ili *intimate partner violence*) se definiše kao vrsta nasilja između intimnih partnera, na uzrastu od 10 do 24 godine, koji se trenutno zabavljaju ili su se zabavljali (Vagi et al., 2012) tj. kao fizičko, emocionalno, psihološko, seksualno nasilje koje za cilj ima da kontroliše partnera i kod agresora izazove osećaj moći (Ajduković i Ručević, 2009). Nasilje od strane partnera se definiše pored navedenog, i kao negativan uticaj na dobrobit, fizički ili psihički integritet, slobodu ili potpun razvoj osobe (Autonomni ženski centar, 2005). Vreme adolescencije je vreme kada dolazi do porasta i visokog intenziteta partnerskog nasilja (Brooks-Russell, Foshee, & Ennett, 2013; Orpinas et al., 2013; Sabina, Cuevas, & Cotignola-Pickens, 2016)

Partnersko nasilje u adolescenciji se javlja već na uzrastu od 15 – 16 godina, gde se guranje, udaranje i pretnje pogrešno tumače kao znaci ljubavi, pogotovo kod adolescentkinja koje se viđaju sa starijim partnerima (Wekerle & Wolfe, 1999, prema: Glass et al., 2003). Jedan od oblika partnerskog nasilja jeste fizičko nasilje koje podrazumeva: namerno grebanje, udaranje, šutiranje, guranje, davljenje partnera, čupanje kose, šamaranje, upotreba snage sopstvenog tela protiv druge osobe, upotreba oružja (Autonomni ženski centar, 2005; Saltzman et al., 2002, prema: Vagi et al., 2012). Emocionalno i psihološko nasilje podrazumeva: vređanje, na-

merno postidiivanje, narušavanje njenog/njegovog samopouzdanja i osećaja vrednosti, pretnje partneru, izolovanje od porodice i prijatelja, a seksualno nasilje podrazumeva primoravanje partnera na seksualne odnose kada on/ona to ne želi (Saltzman et al., 2002, prema: Vagi et al., 2012). Pored ovih oblika nasilja, postoji još jedan oblik nasilja koji je učestao kod adolescenata, a to je proganjanje i praćenje partnera konstantnim porukama, postavljanjem ponižavajućih slika ili poruka na socijalnim mrežama (Vagi et al., 2012). Ovakav oblik nasilja se često zanemaruje jer se takva ponašanja tumače kao način ispoljavanja ljubavi, pažnje i brige od strane partnera, a pritom je često nevidljiv za odrasle osobe koje nisu toliko aktivne na socijalnim mrežama. S obzirom na intenzivni razvoj tehnologije, ovakav oblik nasilja u adolescentskim vezama postaje rasprostranjeniji usled mogućnosti agresora da neizlazeći iz svoje sobe manipuliše i ponižava žrtvu uz potpunu kontrolu nad njenim socijalnim životom.

Oblik nasilja koji se retko spominje, a koji je prisutan u adolescentskim vezama jeste relaciona agresija. Ona se definiše kao korišćenje veze za manipulisanje ili psihološko zlostavljanje partnera. Karakteristična ponašanja su: pretnje raskidom, činjenje partnera ljubomornim ili flertovanje pred partnerom (Schad et al., 2008). Ovakvi oblici ponašanja se često koriste kako bi se partner „testirao“ i kako bi se utvrdio stepen njegove ljubavi. Međutim, ovakva ponašanja dovode do razvoja negativne slike o sebi, gde žrtva dobija poruku od partnera da ne vredi i da samostalno snosi krivicu za partnerovo neadekvatno ponašanje. Iako zvuče bezazleno, ovi oblici nasilja dovode do razvoja nesigurnog obrasca afektivne vezanosti koji se prenosi dalje, na druge interpersonalne odnose i doprinosi većem nezadovoljstvu sobom, zbog čega osoba ostaje duže u disfunkcionalnoj vezi. Ovaj oblik nasilja je usko povezan sa psihološkim nasiljem koji je najteže uočiti u partnerskim adolescentskim vezama jer podrazumeva ponašanja koja nisu vidljiva golim okom, a koja se često mogu prikriti dvostrukim porukama i značenjem.

Psihološko nasilje se najčešće javlja na uzrastu od 13 godina, i njegova učestalost raste sa uzrastom, dok je fizičko i seksualno nasilje najučestalije na uzrastu od 17 godina, nakon čega njihova učestalost počinje da opada (Foshee et al., 2009). Ovakav trend u učestalosti nasilja se objašnjava ograničenim adolescentnim obrascem antisocijalnog ponašanja. Naime, antisocijalno ponašanje ima u početku tendenciju rasta, nakon čega tokom perioda adolescencije dolazi do postepenog pada u ispoljavanju vidljivih oblika antisocijalnog ponašanja (Moffitt, 1993, prema: Foshee et al., 2009). Na početku adolescencije, adolescenti čine više antisocijalnih oblika ponašanja jer ih povezuju sa odraslošću i moći, dok kasnije u adolescenciji dolazi do razvoja i usvajanja ponašanja koja su prosocijalna i koja se nagrađuju od strane društva. Kao što je slučaj sa antisocijalnim ponašanjem, moguće je da se nasilje u partnerskim adolescentskim vezama do 17 godine ne vidi kao štetno ili pogrešno, ali da nakon 17 godine dolazi do uviđanja neadekvatnih oblika ponašanja i opadanja fizičkog i seksualnog nasilja, a da se psihološko

nasilje i dalje ne percipira kao štetno jer direktne posledice takvog ponašanja nisu vidljive golim okom (Foshee et al., 2009). Upravo zbog nerazumevanja posledica psihološkog nasilja, ali i nerazumevanja šta ono podrazumeva, statistke govore o upotrebi psihološkog nasilja kao najčešćeg oblika nasilja u adolescentskim vezama. Psihološko nasilje je prvi stepen nasilja u vezi i ruši samopouzdanje osobe, sa namernim ponižavanjem partnera kako bi se počinitelj nasilja osećao moćno (Ajduković i Ručević, 2009).

Partnersko nasilje u adolescenciji i u odraslom dobu se dešava svim individua nezavisno od socioekonomskog statusa, rase ili kulture; ono se ponavlja i eskalira; intenzitet nasilja raste sa dužinom veze; ima periode medenog meseca kada nasilje prestaje i kada partner obećava da se ono neće ponoviti; postoji pretnja i opasnost ukoliko žrtva želi da izađe iz nasilne veze; i ono se dešava u heteroseksualnim i homoseksualnim vezama (Soua, 1999). Razlika između nasilja u odraslom dobu i adolescenciji jeste što je adolescencija razvojni period gde se individua intelektualno, moralno i socio-emocionalno razvija, gde partnersko nasilje u velikoj meri narušava razvoj koji je tek u povoju (Soua, 1999). Adolescentske nasilne veze u tom smislu imaju veći stepen razaranja postignutog i budućeg razvoja osobe. Istraživanja su pokazala da nasilne partnerske veze u adolescenciji za razliku od odraslih, imaju veći stepen uzajamnog fizičkog nasilja (Gree & Foshee, 1997, prema: Ajduković i sar., 2011), da žrtva odgovara na fizičko nasilje svog partnera istom merom, ali da i u tim slučajevima, postoji jedna osoba koja je počinitelj nasilja i druga osoba koja je žrtva (Soua, 1999). Problem identifikovanja i intervencije u slučaju partnerskog nasilja u adolescenciji predstavlja shvatanje da su ovi oblici ponašanja deo razvojnog perioda u kojem se nalaze adolescenti i ne shvataju se kao destruktivni po mentalno i fizičko zdravlje i identitet adolescenta. Nasilno ponašnje u partnerskim odnosima u adolescenciji se tumači kao adolescentska agresija (Soua, 1999) koja će sa uzrastom prestati da se ispoljava, dok istraživanja pokazuju da upravo sa uzrastom intenzitet agresije u partnerskim odnosima raste, ali da se način njegovog ispoljavanja menja (Cui et al., 2013; Soua, 1999).

Teorijski modeli partnerskog nasilja u adolescenciji

Većina modela koji se bave proučavanjem procesa nasilja u partnerskim odnosima se oslanjaju na rana iskustva deteta unutar porodice kao osnove za razvoj agresivnog ponašanja, koje se kasnije ispoljava u partnerskim vezama. U ispoljavanju nasilja u partnerskim odnosima primećuje se cirkularnost. U detinjstvu se agresivni oblici rešavanja konflikta uče i na dalje prenose u adolescenciju i odraslu dob, gde se iznova prikazuju kao adekvatan način komunikacije novim naraštajima čime se stvara začarani krug nasilja. Na taj način nasilje kao i stavovi prema nasilju se transgeneracijski prenose.

Jedan od modela koji objašnjava partnersko nasilje jeste situacioni background model (*back ground situational model*) (Riggs & O'Leary 1989, prema: Vagi et al., 2012). Model se zasniva na teoriji socijalnog učenja i teoriji konflikta sa pretpostavkom da socijalizacija doprinosi razvoju potencijalne agresivnosti. Pretpostavlja se da su glavni faktori rizika za partnersko nasilje upravo u prošlim iskustvima osobe. Veći rizik za razvijanje partnerskog nasilja imaju osobe koje su i same imale iskustvo fizičkog zlostavljanja, probleme sa mentalnim zdravljem i pozitivan stav prema nasilju ka partneru. Osobe koje su sklone konzumiranju alkohola i konfliktima sa trenutnim partnerom su pod rizikom da počine nasilje nad partnerom i po ovom modelu ti oblici ponašanja zapravo mogu se koristiti kao vremenski prediktori kada će se nasilje dogoditi (Vagi et al., 2012). Neće svaka individua koja ima iskustvo nasilja počiniti nasilje u interpersonalnim odnosima tokom svog života (Latzman et al., 2015). U skladu sa ovim modelom, partnersko nasilje se javlja kada se agresivni potencijal individue nađe u interakciji sa situacionalnim faktorima unutar veze tj. osoba koja je potencijalno nasilna neće se nasilno ponašati sve dok ne dođe do problema i stresa unutar veze (Cleveland et al., 2003).

Razvojno – interakcionalni model partnerskog nasilja (Capaldi et al., 2002, prema: Makin-Byrd & Bierman, 2012) polazi od toga da su hladan i ograničavajući vaspitni stil kao i socijalno učenje agresivnih strategija, osnove za razvoj nasilja u partnerskim vezama. Razvoj partnerskog nasilja predstavlja kaskadu između individualnih i socijalnih faktora (Capaldi & Gorman-Smith, 2003, prema: Makin-Byrd & Bierman, 2012). Dete koje je trenutno vulnerabilno, se suočava sa roditeljima koji su strogi, grubo, ne iskazuju osećanja i u takvom okruženju ono razvija repertoar agresivnih taktika koje koristi u odnosima i generalizuje ih izvan porodice na školsku sredinu, gde takve taktike utvrđuju vršnjaci sa antisocijalnim oblicima ponašanja (Makin-Byrd & Bierman, 2012). Sa tako internalizujućim agresivnim strategijama, dete, sada već adolescent ulazi u romantične dijade u kojima ispoljava agresivno ponašanja usled prethodnog iskustva koje je stekao unutar porodice i usled svojih internalizovanih šema. Takođe, ovaj model ima elemente teorije socijalnog učenja, kao objašnjenje nastanka agresivnih strategija koje dete uči posmatrajući ljude oko sebe kako reaguju na bes (Bandura, 1973, prema: Wolf & Foshee, 2003).

Faktori rizika i protektivni faktori partnerskog nasilja

Interakcija socijalnih normi, polnih uloga, iskustva iz porodičnog sistema i kulture nasilja utiče na ispoljavanje nasilja u partnerskim adolescentskim odnosima. Porodica se u velikom broju istraživanja posmatra kao glavni socijalni faktor rizika za partnersko nasilje u adolescenciji. Porodica predstavlja osnovu za socijalni i emocionalni razvoj osobe. Prisustvo ili lično iskustvo nasilja u porodi-

ci predstavlja faktor rizika za partnersko nasilje (Dahlberg, 1998, prema: Glass et al., 2003; Latzman et al., 2015; Stocker & Richmond, 2007; Tschann et al., 2009; Vagi et al., 2012). Oko 51% studenata koji su iskusili partnersko nasilje, bili su svedoci partnerskog nasilja između roditelja tokom detinjstva (O'Keefe et al., 1986, prema: Glass et al., 2003), dok u proseku 33% adolescenata izveštava da su bili svedoci partnerskog nasilja unutar porodice (Latzman et al., 2015). Porodično nasilje predstavlja najkonzistentniji prediktor nasilja u partnerskim vezama (Lichter & McCloskey, 2004). Doživljeno ili opaženo porodično nasilje utiče na stvaranje pozitivnog i odobravajućeg stava prema nasilju kod adolescenata (Lichter & McCloskey, 2004). Hostilni odnosi sa jednim ili oba roditelja tokom odrastanja, takođe igraju veliku ulogu u razvijanju hostilnosti kod adolescenata (Latzman et al., 2015; Lohman et al., 2013), kao i stres u porodici usled lošijih socioekonomskih prilika (Cunradi et al., 2002; O'Donnell et al., 2002, prema: Lohman et al., 2013). Generalno, neadekvatni odnosi i poteškoće u porodičnom funkcionisanju predstavljaju rizik za razvoj nasilnog ponašanja adolescenata u partnerskim odnosima. Objašnjenje je slično kao i kada je u pitanju prethodno iskustvo nasilja u partnerskim odnosima, adolescent posmatrajući neadekvatne, nasilne oblike ponašanja ili doživljavanjem istih, usvaja takav oblik ponašanja i prenosi ga na odnose izvan porodice. Porodični kontekst ne samo što može da nauči adolescenata da su nasilni oblici ponašanja adekvatni u interpersonalnim odnosima, već isto tako može da ga nauči da je uloga žrtve i trpljenje nasilja deo partnerskog odnosa. S obzirom da porodica ima direktan socijalizacijski uticaj i predstavlja model ponašanja na osnovu kojeg dete uči strategije za rešavanje konflikata kao i načine komunikacije i izražavanje ljubavi, uloga porodice na interpersonalne odnose deteta je izuzetno relevantna i stoga se ne sme zanemariti.

Period adolescencije je obojen vršnjačkim odnosima, i uticaj vršnjaka je u određenim situacijama važniji od uticaja roditelja, pogotovo kada su u pitanju partnerski odnosi. Vršnjačke grupe i prijateljstva predstavljaju kontekst za razmenu informacija kao što su pitanja vezana za romantične veze i seksualne aktivnosti (Fine, 1981). Stoga vršnjačka grupa igra veliku ulogu u formiranju slike o partnerskim vezama u adolescenciji, pogotovo na formiranje stavova i upotrebe agresivnog ponašanja u partnerskim odnosima (Ellis, Chung-Hall, & Dumas, 2013). Adolescenti koji imaju nizak kvalitet prijateljskih dijada, su češće pod rizikom da koriste nasilne oblike ponašanja u partnerskim vezama, nego oni adolescenti koji imaju kvalitetna i recipročna prijateljstva (Foshee et al., 2013), usled socijalnog učenja koje se odvija unutar prijateljskih dijada. Takođe, ukoliko se adolescent druži sa vršnjacima koji vrše nasilje u vezama ili ga odobranju, on je pod rizikom da i sam počne da koristi nasilne oblike ponašanja (Foshee et al. 2010, prema: Vagi et al., 2012). Upotreba relacije agresije u adolescentskim vezama je povezana sa otuđenošću od vršnjaka i roditelja usled koje adolescenti ne uče adekvatne socijalne veštine već pribegavaju neadekvatnim oblicima pona-

šanja (Schad et al., 2008) koja štete partneru i njima samima. Pritisak od strane vršnjaka i prijatelja u adolescenciji ima ulogu prediktora u razvoju relacione agresivnosti i viktimizacije u partnerskim vezama adolescenata (Ellis, Chung-Hall, & Dumas, 2013). Adolescenti koji trpe potcenjivanje od svojih vršnjaka, zbog nagomilane frustracije i oduzete autonomije, ispoljavaju relacionu agresiju ka svojim partnerima (Schad et al., 2008). Isto tako, prethodno učestvovanje u vršnjačkom nasilju predstavlja fktor rizika za nasilje u partnerskim vezama (Foshee et al. 2010; Ozer et al. 2004, prema: Vagi et al., 2012), što je povezano i sa opštim agresivnim ponašanjem na ranijem uzrastu. Adolescenti koji su bili žrtve vršnjačkog nasilja su pod rizikom da imaju ulogu žrtve u partnerskom odnosu (Brooks-Russell et al., 2013; Cuevas, Sabina, & Bell, 2014).

Prethodno iskustvo nasilja u partnerskim odnosima je takođe faktor rizika za upotrebu nasilnih oblika ponašanja u novoj vezi (Ajduković i sar., 2011; Cui et al., 2013; Tschann et al. 2009). Adolescent unutar nasilne partnerske veze, uči agresivne strategije ponašanja, koje usvaja kao adekvatne za odnos sa partnerom usled čega takvo ponašanje prenosi na svoju sledeću vezu (Cui et al., 2013), gde ovaj put biva agresor, a ne žrtva, čime doprinosi cirkularnosti i daljem prenošenju agresivnih oblika ponašanja. Takođe, prethodno iskustvo u nasilja u vršnjačkoj grupi, porodici i partnerskom odnosu dovodi do toga da adolescent internalizuje da su nasilni oblici ponašanja pokazatelji ljubavi i funkcionalne veze, i do internalizacije negativne slike o sebi, zbog čega sledeći put ulazi u nasilnu vezu i u njoj i ostaje (Brooks-Russell et al., 2013; Orpinas et al., 2013).

Period adolescencije je period eksperimentisanja i istraživanja, stoga je učestalost rizičnih oblika ponašanja u ovom periodu na vrhuncu (Lacković-Grgin, 2005). Kada je u pitanju rizično ponašanje u partnerskim odnosima u adolescenciji, istraživanja su pokazala da je ono u korelaciji sa drugim oblicima rizičnog ponašanja u adolescenciji. Adolescenti koji su skloniji zloupotrebi psihoaktivnih supstanci i ulaženju u rizične oblike ponašanja poseduju određene individualne determinante (Latzman et al., 2015) poput povišenog nivoa agresivnosti, niske inhibicije, nesigurnog obrasca afektivne vezanosti koji su predispozicija za ispoljavanje agresivnosti u partnerskim odnosima.

Naime, rizična ponašanja kao što su zloupotreba psihoaktivnih supstanci (Eaton et al., 2007; Feingold et al., 2008; Lohman et al., 2013; Schluter et al., 2008; Schnurr & Lohman 2008; Temple & Freeman 2011) ran ulazak u seksualne aktivnosti (Maxwell et al., 2003; Roberts & Klein, 2003) koji utiče na psihosocijalni razvoj osobe i dalje razvijanje rizičnih ponašanja (Lacković-Grgin, 2005) i antisocijalno ponašanje koje uključuje hostilnost, delikvenciju, eksternalizujuće ponašanje i probleme u ponašanju (Huesmann et al., 2009; Kim & Capaldi, 2004; Lohman et al., 2013; Lussier et al., 2009) su povezana sa nasiljem u adolescentskim vezama. Samo eksperimentisanje sa psihoaktivnim substancama ne mora dovesti do upotrebe nasilja u partnerskim odnosima. Socijalni kontekst u kojem adolescent

odrasta (porodični kontekst, vršnjački kontekst i okolina u kojoj živi) je moderator između upotrebe psihoaktivnih supstanci i ispoljavanja agresivnih oblika ponašanja u adolescentskim partnerskim odnosima (McNaughton Reyes et al., 2015). Ukoliko socijalni kontekst ispoljava manji stepen socijalne kontrole u kojem je adolescent svedok partnerskog nasilja, upotreba psihoaktivnih supstanci će biti faktor rizika za nasilje u partnerskim odnosima (McNaughton Reyes et al., 2015).

Pod rizičnim seksualnim ponašanjem, pored većeg broja partnera, u adolescenciji smatra se i nezaštićen seksualni odnos. Čak 70% mladih nije koristilo nikakvu kontracepciju prilikom prvog odnosa (Lacković-Grgin, 2005). Razlozi za nekorišćenje kontracepcije su uverenje da se njima ne može desiti trudnoća ili da se zaraze polno prenosivom bolešću, da je ljubav zaštita od svega, kao i nedostatak informacija o kontracepciji i posledicama nezaštićenog seksualnog odnosa (Lacković-Grgin, 2005), što je u skladu sa razvojnim egocentričnim uverenjem u adolescenciji, adolescentskom idejom o jedinstvenosti i posebnosti. Rizična seksualna ponašanja mogu dovesti do konflikta unutar partnerske veze i doprineti razvoju stresa koji se zatim manifestuje nasiljem unutar partnerske veze.

Tokom adolescencije, prilikom ulaska u partnerske odnose, adolescent ima zadatak da formira novi obrazac afektivne vezanosti, ka partneru. Nesigurni obrasci afektivne vezanosti su u korelaciji sa rizičnim seksualnim ponašanjem (Stefanović-Stanojević i Tošić, 2011), koje je opet u korelaciji sa nasiljem u partnerskim vezama. Pokazalo se da su u najvećem riziku za rizična seksualna ponašanja i samim tim za počinjavanje i doživljavanje nasilja u vezi, osobe sa bojažljivim obrascem afektivne vezanosti. Bojažljivi obrazac afektivne vezanosti podrazumeva da osoba ima negativnu sliku o sebi i negativnu sliku o drugima, da ima potrebu da bude validirana od strane drugih i da ima izraziti stepen zavisti od drugih. Osobe sa ovakom afektivnom vezanošću su sklonije upražnjavanju paralelnih veza, nezaštićenih i neplaniranih seksualnih odnosa i seksualnih odnosa sa nepoznatim ljudima (Stefanović-Stanojević i Tošić, 2011). Takođe, ove osobe su sklonije zloupotrebi psihoaktivnih supstanci i alkohola (Stefanović-Stanojević i Tošić, 2011) čime su opet pod rizikom za ispoljavanje i doživljavanje partnerskog nasilja (Caetano et al., 2005; Eaton et al., 2007; Feingold et al., 2008; Herrenkohl et al., 2007; Schluter et al., 2008; Schnurr & Lohman, 2008; Temple & Freeman 2011).

Dvosmislenost veze iliti nedefinisanje veze se pokazalo kao faktor rizika za razvoj partnerskog nasilja kod adolescenata (Burke-Draucker et al., 2012). Iz nedefinisanje veze proizilaze problemi poput varanja, nekonstruktivni oblici komunikacije, nemogućnost uspostavljanja intimnosti, itd. (Sullivan et al., 2010, prema: Burke-Draucker et al., 2012) koji doprinose razvoju konflikata i agresivnih oblika rešavanja istih. Nesigurni obrasci afektivne vezanosti - preokupirani i izbegavajući- nisu u direktnoj vezi sa rizičnim seksualnim ponašanjem i partnerskim nasiljem, ali utiču na samu vezu i odnose među partnerima obzirom da oba

obrasca imaju poteškoća u intimnosti i privrženosti u partnerskim odnosima, pogotovo kada je u pitanju definisanje veze i očekivanja od partnera. S obzirom da adolescenti u ovom periodu prvi put ulaze u romantične veze, sa minimalnim iskustvom o njima, nedefinisanje veze i neusklađivanje očekivanja od partnera i same veze, su izuzetno česti i pored toga što se pokazalo da dovode do nasilja unutar veze, ona dovode i do većeg stepena nezadovoljstva kod adolescenata i stvaraju negativnu sliku o tome kako veza treba da izgleda.

Kao faktor rizika za ulazak i ostanak u nasilnoj partnerskoj vezi jeste depresivni poremećaj (Cleveland et al. 2003; Foshee et al. 2010, prema: Vagi et al., 2012). Osobe sa povišenim skorom na skali depresije imaju negativnu sliku o sebi i sopstvenoj efikasnosti, usled čega ulaze u zlostavljачke veze i ostaju u njima, jer im takav stil ponašanja od strane partnera potvrđuje uverenja koja imaju o sebi. Takođe, osobe sa niskim samopouzdanjem imaju veći rizik da budu viktimizirane, dok su osobe koje imaju stereotipna shvatanja muško-ženskih uloga, pozitivan stav prema nasilju, ispoljavaju visoke stepen ljubomore (Ajduković i Ručević, 2009), imaju niže akademsko postignuće i nekonstruktivna uverenja o tome šta je kvalitetna veza - pod rizikom da vrše viktimizaciju (Ajduković i sar., 2011).

Deca koja su na ranijem uzrastu ispoljavala opšte agresivno ponašanje, ulaskom u adolescenciju prilikom formiranja partnerskih veza i dalje ispoljavaju agresivne oblike ponašanja prema partneru, usled nedostatka adekvatnih bihejvioralnih strategija (Kerr & Capaldi, 2011, prema: Vagi et al., 2012; O'Donnell et al. 2006). Samim tim, opšte agresivno ponašanje na mlađem uzrastu predstavlja prediktor i faktor rizika za nasilno ponašanje u adolescentskim vezama. Takođe, pokazalo se da postoji povezanost između vršnjačkog nasilja, seksualnog uznemiravanja i kasnijeg nasilnog ponašanja u vezama u adolescenciji (Pepler et al., 2006, prema: Miller et al., 2013). Ulaskom u adolescenciju, socijalna mreža se širi, ukoliko adolescent u široj socijalnoj mreži ispoljava antisocijalna, nasilna ponašanja, on ista ta ponašanja nosi sa sobom u intimnije odnose, kao što je partnerska veza (Miller et al., 2013). Seksualna uznemiravanja se pojavljuju kao oblik agresivnog ponašanja usled buđenja seksualnosti u adolescenciji i nemogućnosti osobe da na adekvatan način reaguje na nju (Miller et al., 2013). Stoga, agresivno ponašanje i seksualno uznemiravanje igraju veliku ulogu u nasilnim partnerskim vezama, gde se ti oblici ponašanja nastavljaju, ali u drugačijem obliku.

Nasuprot velikom broju faktora rizika, istraživanja su pronašla mali broj protektivnih faktora. Na individualnom nivou to su kognitivna disonanca gde adolescent koji je bio nasilan u vezi uviđa disfunkcionalnost takvog ponašanja (Schumacher & Smith Slep, 2004, prema: Vagi et al., 2012) i u stanju je da ga promeni; visok stepen empatije (McCloskey & Lichter, 2003, prema: Vagi et al., 2012) koji smanjuje verovatnoću nasilnog ponašanja usled mogućnosti stavljanja na tuđe mesto i proživljavanja emocija žrtve. Tokom adolescencije dolazi do kognitivnih promena, razvijanja kompleksnijih kognitivnih procesa koji su u vezi i

sa stepenom empatije, gde adolescenti sa višim kognitivnim sposobnostima imaju viši stepen empatije (Lacković-Grgin, 2005), koji predstavlja protektivni faktor za partnersko nasilje. Sa tim je povezano i visoko akademsko postignuće i visok verbalni IQ (Cleveland et al. 2003) koji dovode do većeg samopouzdanja i kvalitetnije komunikacije, samim tim i do manje verovatnoće za razvoj nasilnog ponašanja u vezi.

Na socijalnom nivou, protektivni faktori su sigurni obazac afektivne vezanosti sa roditeljima (Latzman et al., 2015) i osećaj pripadnosti u školi (Cleveland et al. 2003) gde topli odnosi sa roditeljima dovode do razvoja emocionalne stabilnosti koja je ujedno protektivni faktor za ulazak u nasilnu vezu i za upotrebu nasilja u vezi. Školsko okruženje je od velikog značaja za adolescenta u okviru kojeg razvija stavove i identitet, u kojem provodi najveći deo svog vremena, samim tim ukoliko adolescent oseća da tu pripada, neće podleći nekonstruktivnim i agresivnim oblicima komunikacije. Ukoliko socijalni konteskt u kojem adolescent odrasta ispoljava viši stepen socijalne kontrole on će imati protektivni faktor u upotrebi nasilja u partnerskim odnosima. Svi protektivni faktori imaju ulogu u razvijanju osećaja kompetentnosti i samovrednovanja individue, da li putem akademskog uspeha ili toplog i punog poverenja odnosa sa majkom, čime se omogućava individui da izbegne ili izađe iz nasilne veze.

Istraživanja o partnerskim nasilnim vezama u adolescenciji

Istraživanja o nasilju u partnerskim vezama su se prvi put pojavila tokom osamdesetih godina dvadesetog veka (Vagi et al., 2012). S obzirom na učestalost nasilja u vezama i efekta koji imaju na razvoj i život osobe, istraživanja se sve više bave ovom temom i programima prevencije (Vagi et al., 2012). Međutim, dugi niz godina su se adolescentske veze zanemarivale kao nedovoljno ozbiljne i trivijalne, a samim tim su se zanemarivali problemi koji se dešavaju unutar adolescentskih veza. Nasilje unutar adolescentskih veza se vremenom povećavalo do te mere da je javnost morala da obrati pažnju. Danas se navodi da je nasilje u adolescentskim vezama glavni i javni problem mentalnog zdravlja (Makin-Byrd & Bierman, 2012). Fokus ranijih istraživanja je bio na otkrivanju faktora koji doprinose pojavi nasilja u adolescentskim vezama, gde se primarno bavilo porodičnim faktorima (nasiljem među roditeljima, lošim odnosom sa roditeljem, iskustvom zlostavljanja u detinjstvu) iz ugla teorije socijalnog učenja (Glass et al., 2003; Lichter & McCloskey, 2004; Vagi et al., 2012), zatim i vršnjačkim odnosima i njihovim uticajem na razvoj nasilnog ponašanja unutar partnerskih odnosa, sa aspekta socijalnog učenja i činjenice da je tokom adolescencije vršnjački uticaj sve veći (Vagi et al., 2012). Manji broj istraživanja se bavio individualnim faktorima rizika, kao što su osobine ličnosti i prethodna iskustva osobe (Cleveland et al., 2003; Cui et al., 2013; Foshee et al., 2010; Kerr & Capaldi, 2011 prema: Vagi et al., 2012).

Statistika učestalosti partnerskog nasilja u adolescenciji

Istraživanja su pokazala da se nasilje u adolescentskoj vezi iskusi bar jednom u 12% - 20% veza (Henton et al., 1983; Foshee, 1996; Lichter & McCloskey, 2004) i da veliki procenat mladih, oko 50%, izjavljuje da je ili činilo nasilje u vezama ili iskusilo nasilje od strane intimnog partnera (O'Keefe, 1997; Avery-Leaf et al., 1997, prema: Lichter & McCloskey, 2004). Svake godine 25% adolescenata budu žrtve partnerskog nasilja (fizičkog, emotivnog, psihološkog i seksualnog) (Center for Disease Control and Prevention, 2008, prema: Makin-Byrd & Bierman, 2012). Tokom 2012. godine, 10% srednjoškolaca je doživelo fizičko nasilje od strane partnera (Center for Disease Control 2012, prema: Makin-Byrd & Bierman, 2012). Iako se veruje da su prve romantične veze uglavnom kratke i lepe, pokazalo se da je jedna četvrtina do jedna polovina kanadskih adolescentkinja iskusila fizičko, psihološko ili seksualno nasilje u svojim prvim romantičnim vezama (Lavoie & Vezina, 2002; Halpern, et al., 2004, prema: Colline-Vezina et al., 2006). U poslednjih deset godina, veliki broj devojaka prijavljuje nasilno ponašanje partnera i to u obliku guranja, šamaranja i drugih oblika fizičkog nasilja (Feiring et al., 2002; Foshee 1996; Munoz-Rivas et al., 2007; O'Leary et al., 2008; Sears et al., 2007, prema: Orpinas et al., 2013). Stopa partnerskog nasilja u adolescenciji je svakom godinom sve veća, dok je uzrast na kojem se prvi put ispoljava partnersko nasilje sve manji.

Na prostoru bivše Jugoslavije, istraživanja nasilja u adolescentskim vezama su slabo zastupljena. Najzastupljenija su istraživanja u Hrvatskoj koja pokazuju da devojke u većoj meri koriste i bivaju podvrgnute psihološkom nasilju, a da mladići više koriste seksualno nasilje i različite oblike pritiska, kao i da su najvećoj meri zastupljena ponašanja koja za cilj imaju kontrolisanje partnera – ljubomora, posesivnost, emocionalno ucenjivanje (Hodžić, 2007, prema: Ajduković i sar., 2011) tj. oblici relacije agresije.

U tabeli 1 je dat uporedni pregled istraživanja partnerskog nasilja u Srbiji sprovedeno na mladima od 16 do 19 godina u razmaku od dve godine:

Istraživanje Udruženja građana „Crvena linija“ – 2014. godina			Istraživanje Udruženja građana „Novosadska asocijacija za razvoj i unapređenje društva“ – 2012. godina		
14% mladića	14.7% devojaka	Doživelo je redovno psihološko nasilje - ljubomora od strane partnera	16.1% mladića	22.6% devojaka	Doživelo je psihološko nasilje u vezi
3.8% mladića	4.5% devojaka	Doživelo je nekoliko puta psihološko nasilje - pretnje strane partnera	3.2% mladića	5.2% devojaka	Doživelo je fizičko nasilje u vezi
14% mladića	9.8% devojaka	Doživelo je nekoliko puta psihološko nasilje – uvreda i omalovažavanje od strane partnera	14% mladića	18% devojaka	Koristilo je psihološko nasilje u vezi
oko 46% mladića i devojaka		Doživelo je psihološko nasilje - kontrola i socijalno ograničavanje od strane partnera	3.3% mladića	1.9% devojaka	Koristilo je fizičko nasilje u vezi
19.8% mladića	13.3% devojaka	Doživelo je guranje od strane partnera	22.6% mladića	9.4% devojaka	Smatra da je u redu da dečko udari devojku ukoliko ga je prevarila
19.5% mladića	5.3% devojaka	Doživelo je udaranje od strane partnera	21.5% mladića	3.8% devojaka	Ne smatra šamaranje nasilnim ponašanjem
Oko 10% mladića i devojaka		Doživelo je seksualno nasilje u vezi – prisila na seksualni odnos, neželjeni dodiri i milovanja	81.5% mladića	69.8% devojaka	Smatra da žena treba da pazi da svojim postupcima ne izazove partnera
			10% mladića i devojaka		Pristalo bi da urade nešto što i ne žele samo da bi ostali uz partnera

Tabela 1. Rezultati istraživanja o nasilju u partnerskim vezama mladih u Srbiji

Mladi vide seksualno nasilje kao najteži oblik nasilja, nakon čega slede emocionalna uslovljavanja, fizičko nasilje i na kraju psihološko nasilje (Batić, 2015).

Istraživanje Ajduković i saradnici - 2011. godina	
86.4%	Mladih je u poslednjih šest meseci imalo iskustvo nasilja
93.1%	Izjavljuje da je počinilo neki oblik nasilja u vezi
46.9%	Mladih je počinilo barem jedan oblik fizičkog nasilja u poslednjih šest meseci
27.2%	Mladih je počinilo neku vrstu seksualnog nasilja
93.3%	Mladih je počinilo psihološko nasilje
37.2%	Mladih je iskusilo neki oblik fizičkog nasilja
26.6%	Mladih je iskusilo neki oblik seksualnog nasilja
86.2%	Mladih je iskusilo neki oblik psihološkog nasilja

Tabela 2. Rezultati istraživanja u Hrvatskoj o učestalosti nasilja u adolescentskim partnerskim vezama

Istraživanje sprovedeno u Beogradu, zabeležilo je da je najveći broj devojaka, uzrasta od 15 do 19 godina, iskusilo fizičko i/ili seksualno nasilje u vezi tokom perioda od 12 meseci, a da je 14.3% nasilje prijavilo (Autonomni ženski centar, 2005).

Gore navedena statistika nam ukazuje da je nasilje u partnerskim vezama mladih i kod nas u zabrinjavajućoj meri zastupljeno, kao i da među mladima postoje zablude o tome šta je kvalitetna veza. Mladi imaju poteškoće u upostavljanju granica između svađe i nasilja (Batić, 2015). Često im se predstavljaju oblici nasilja u partnerskim odnosima, ali im se retko drže predavanja o kompetencijama za kvalitetnu vezu. Kao i u istraživanjima u svetu i kod nas je psihološko nasilje najčešći oblik nasilja u vezama mladih, podjednako zastupljeno i kod mladića i devojaka. Ono što zabrinjava jeste da je 10% mladih izjavilo da bi pristalo da uradi stvari koje ne želi kako ne bi ostali bez partnera, kao i da je isti toliki procenat mladih imalo iskustvo seksualnog nasilja u vezi. Podaci nam govore da, pored toga što mladi ne znaju kako bi trebalo da izgleda kvalitetna veza, da isto tako ne znaju da prepoznaju različite oblike nasilja, gde vidimo da veliki procenat mladih smatra da šamaranje nije nasilno ponašanje. Ono što je karakteristično za naše područje kada je u pitanju nasilje, jesu predrasude da su žene same krive za nasilje u vezama i braku, međutim vidimo da iste predrasude važe i na adolescentnom uzrastu.

Posledice partnerskog nasilja u adolescenciji

Disfunkcionalni interpersonalni odnosi utiču na razvoj individue. Pored toga što partnersko nasilje u adolescenciji - kada adolescent razvija svoj identitet i

sliku o svetu; izrazito utiče na celokupni razvoj, ono takođe ima i uticaj na mentalno zdravlje osobe i ima životne implikacije za adolescentne žrtve kao što su zloupotreba psihoaktivnih supstanci, depresija, poremećaji u ishrani i rizična seksualna ponašanja (Coker et al., 2000; Sells & Blum, 1996, prema: Glass et al., 2003; Silverman, Raj, Mucci, & Hathaway, 2001). Najveći broj istraživanja se bavio fizičkim i psihološkim posledicama nasilja na ženama. Na uzorku srednjoškolačaca, pronađeno je da su osobe koje su bile žrtve fizičkog nasilja u vezi bile sklonije razvoju depresije, besa, posttraumatskog stresnog poremećaja, anksioznosti, neuspeha u školi i suicidalnih misli (Singer et al., 1995, prema: Glass et al., 2003). Devojke koje su iskusile nasilje u vezi, sklonije su rizičnim seksualnim ponašanjima, kao što su nezaštićeni seksualni odnosi, neželjena trudnoća i višestruki partneri (Wingood et al., 2001).

Kao što je napomenuto, partnerski odnosi utiču na sliku o sebi. Kada je u pitanju nasilje u partnerskim vezama, ta slika je narušena. Devojke koje su iskusile ozbiljno fizičko nasilje u vezi, imaju izrazito negativniju sliku o sebi, poteškoće u ispoljavanju i verbalizovanju emocija, više psihopatoloških simptoma i niže profesionalne i obrazovne ciljeve (Colline-Vezina et al., 2006).

Kao i u nasilnim partnerskim vezama odraslih i kod adolescenata osoba koja trpi nasilje često gubi osećaj nezavisnosti, vrednosti, gubi veru u sebe i svoje ciljeve. Za adolescenta u nasilnoj vezi, svet postaje zastrašujuće i neisigurno mesto, gde adolescent nema osećaj da može da se zaštiti. Veoma često, žrtva nasilja kako u odraslim vezama tako i u adolescentskim, ima osećaj krivice, da je ona sama podstakla i zaslužila nasilje (Soua, 1999). Upotreba relacije agresije u adolescentskim vezama, dovodi do osećaja viktimizacije i nezadovoljstva partnera (Schad et al., 2008).

Ono što se zanemaruje, a što je značajno kada je u pitanju nasilje u partnerskim vezama u adolescenciji, jeste stabilnost nasilja u vezama (O'Leary & Slep, 2003, prema: Cui et al., 2013; Orpinas et al., 2013) koja predstavlja faktor rizika za razvijanje nasilnih odraslih veza (Cui et al., 2013). Naime, devojke koje su bile žrtve nasilja u vezi u adolescentnom dobu, imaju veću verovatnoću da stupe u nasilnu vezu u odraslom dobu (Smith et al., 2003, prema: Cui et al., 2013). Da nasilje u adolescentnim vezama nije samo prolazna i uzrasno povezana problematika, pokazuje i činjenica da se viktimizacija koja je započeta u adolescentnom periodu, nastavlja sve do odraslog doba (Cui et al., 2013; Graves et al., 2005; Halpern et al., 2009). Razlog za ovakvu stabilnost, može biti taj da adolescent u toku svoje nasilne veze uči da je nasilje adekvatno ponašanje i ispoljavanje ljubavi, i da se zbog toga ne protive niti suprotstavljaju nasilju u odraslom dobu (Roscoe & Benaske, 1985, prema: Cui et al., 2013).

Nasilje u partnerskim odnosima u adolescenciji ima posledice na socijalni i emocionalni svet adolescenta u vidu socijalne izolacije i procene žrtava da imaju slabiju socijalnu podršku (Thompson et al., 2000, prema: Gallaty & Zimmer-

Gembeck, 2008). Ponašanje partnera u vezi u velikoj meri utiče na ponašanje osobe van veze, naime pored razvoja delikventnih oblika ponašanja (Lonardo et al., 2009), dolazi i do preliivanja problema u ostalim interpersonalnim odnosima, sa prijateljima i porodicom (Gallaty & Zimmer-Gembeck, 2008).

Afektivna reaktivnost, koja se definiše kao odnos između svakodnevnih događaja i dnevnih emocionalnih ishoda čini važan deo života adolescenta. Pokazalo se da adolescenti koji su žrtve partnerskog nasilja procenjuju veći broj negativnih afekata dnevno, nego adolescenti koji nisu u nasilnim vezama (Gallaty & Zimmer-Gembeck, 2008) čime se dokazuje da nasilje unutar veze ima izrazite posledice po mentalno zdravlje i psihološko blagostanje osobe.

Završna razmatranja

Mladi koji su doživeli nasilje u partnerskim vezama u velikom procentu ne prijavljuju nasilje. Isto tako, veoma retko traže pomoć, a ukoliko je traže, traže je od bliskih prijatelja (Ajduković, 2011). Preko 50% mladih je izjavilo da bi se za pomoć obratili prijatelju, preko 30% bi se obratilo siblingu, oko 25% bi se obratilo roditeljima, a oko 24% bi prijavilo nadležnim organima (Ajduković, 2011). Mladi su spremniji da pomognu nekome ko doživljava nasilje u vezi, nego da isto, ukoliko sami iskuse, prijave. Razlog za neprijavljivanje jeste strah, strah od nerazumevanja, okrivljavanja od strane okoline i strah od osвете partnera. Iako se sve više priča o nasilju u vezama, to je i dalje tabu tema, jer je i dalje ustaljeno mišljenje da sve što se dešava u vezi treba tamo i da ostane. Naravno, tu je i mit da se partnersko nasilje i ne dešava tako često ili da nije ozbiljno, što dodatno otežava osobama koje su doživljavale ili još uvek doživljavaju nasilje da istupe i prijave ga. Nasilje u adolescentskim partnerskim odnosima je sve učestalije i zahteva pažnju naučne i šire javnosti u cilju suzbijanja nasilja. S obzirom da su modeli koji objašnjavaju proces razvoja i stabilnosti nasilja u adolescentskim partnerskim odnosima pokazali da značajnu ulogu imaju individualni i sicioijalni faktori, programi prevencije nasilja moraju biti usmereni na više izbora: porodičnim sistem, vršnjački sistem, orkuženje i kulturu nasilja, kao i na individualne dispozicije poput nivoa agresivnosti.

Partnersko nasilje kod mladih veoma često prerasta u partnersko nasilje u odraslom dobu, što je i veliki broj istraživanja pokazao, upravo zbog toga i posledica nasilja na razvoj i život individue, neophodni su programi prevencije, informisanje javnosti i pružanje podrške osobama koje su žrtve partnerskog nasilja kako bi se začarani krug nasilja prekinuo.

LITERATURA

- Ajduković, D., Low, A., i Sušac, N. (2011). Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladalničkim vezama. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (3), 527-553.
- Ajduković, M. i Ručević, S. (2009). Nasilje u vezama mladih. *MEDICUS*, 18 (2), 217 – 225.
- Autonomni ženski centar (2005). Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje. „WHO Multi-Country Study on Women’s Health and Domestic Violence Against Women“, Beograd.
- Batić, S. (2015). Izveštaj o rezultatima istraživanja prisustnosti nasilja u adolescentskim vezama. Udruženje Crvena linija Novi Sad, Projekat podržan od strane Gradske Uprave za sport i omladinu Grada Novog Sada - Kancelarija za mlade: *Prevenција nasilja u vršnjačkim vezama*. preuzeto sa: <http://www.crvenalinija.org/istrazivanje-a-v.html> 20.1.2015.
- Brooks-Russell, A., Foshee, V. A., & Ennett, S. T. (2013). Predictors of latent trajectory classes of physical dating violence victimization. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 566-580. <http://dx.doi.org/10.1007/s10964-012-9876-2>.
- Burke-Draucker, C., Martsof, D., & Shockey-Stephenson, P. (2012). Ambiguity and Violence in Adolescent Dating Relationships. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 25, 149-157.
- Cleveland, H. H., Herrera, V. M., & Stuewig, J. (2003). Abusive males and abused females in adolescent relationships: Risk factor similarity and dissimilarity and the role of relationship seriousness. *Journal of Family Violence*, 18, 325–339.
- Cleveland, H.H., Herrera, V.M., & Stuewig, J. (2003). Abusive Males and Abused Females in Adolescent Relationships: Risk Factor Similarity and Dissimilarity and the Role of Relationship Seriousness. *Journal of Family Violence*, 18, (6), 325-339.
- Collin-Vezina, D., Hebert, M., Manseau, H., Blais, M., Fernet, M. (2006). Self-concept and Dating Violence in 220 Adolescent Girls in the Child Protective System. *Child Youth Care Forum*, 35, 319-326.
- Cuevas, C. A., Sabina, C., & Bell, K. (2014). Dating violence and interpersonal victimization among a national sample of Latino youth. *Journal of Adolescent Health*, 55, 564-570. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.04.007>.
- Cui, M., Cui, M., Ueno, K., & Fincham, F.D. (2013). The Continuation of Intimate Partner Violence From Adolescence to Young Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 75, 300-313.
- Eaton, D. K., Davis, K. S., Barrios, L., Brener, N. D., & Noonan, R.K. (2007). Associations of dating violence victimization with lifetime participation, co-occurrence, and early initiation of risk behaviors among U.S. high school students. *Journal of Interpersonal Violence*, 22, 585–602.
- Ellis, E.E., Chung-Hall, J., & Dumas, T.M. (2013). The Role of Peer Group Aggression in Predicting Adolescent Dating Violence and Relationship Quality. *J Youth Adolescence*, 42, 487–499.

- Feingold, A., Kerr, D. C. R., & Capaldi, D. M. (2008). Associations of substance use problems with intimate partner violence for at-risk men in long-term relationships. *Journal of Family Psychology*, 22, 429–438.
- Fine, G. (1981). Friends, impression management, and preadolescent behavior. In S. R. Asher & J. Gottman (Eds.), *The development of children's friendships* (pp.29-52). New York: Cambridge University Press.
- Foshee, V.A., Benefield, T., McNaughton Reyes, H.L., Ennett, S.T., Faris, R., Chang, L.Y., Hussong, A., Suchindran, C.M. (2013). The Peer Context and the Development of the Perpetration of Adolescent Dating Violence. *J Youth Adolescence*, 42, 471–486.
- Foshee, V.A., Benefield, T., Suchindran, C., Ennett, S.T., Bauman, K.E., Karriker-Jaffe, K.J., McNaughton Reyes, H.L., & Mathias, J. (2009). The Development of Four Types of Adolescent Dating Abuse and Selected Demographic Correlates. *Journal of Research on Adolescence*, 19 (3), 380-400.
- Foshee, V.A., Benefield, T.S., McNaughton Reyes, H.L., Ennett, S.T., Faris, R., Chang, L.Y., Hussong, A., & Suchindran, C.M. (2013). The peer context and the development of the perpetration of adolescent dating violence. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 471–486.
- Gallaty, K. & Zimmer-Gembeck, M.J. (2008). The Daily Social and Emotional Worlds of Adolescents Who Are Psychologically Maltreated by Their Romantic Partners. *J Youth Adolescence*, 37, 310-323.
- Glass, N., Frendland, N., Campbell, J., Yonas, M., Sharps, P., & Kub, J. (2003). Adolescent Dating Violence: Prevalence, Risk Factors, Health Outcomes, and Implications for Clinical Practices. *JOGNN*, 32, 227-238.
- Graves, K. N., Sechrist, S. M., White, J. W., & Paradise, M. J. (2005). Intimate partner violence perpetrated by college women within the context of a history of victimization. *Psychology of Women Quarterly*, 29, 278 – 289. doi:10.1111/j.1471-6402.2005.00222.x
- Halpern, C. T., Spriggs, A. L., Martin, S. L., & Kupper, L. L. (2009). Patterns of intimate partner violence victimization from adolescence to young adulthood in a nationally representative sample. *Journal of Adolescent Health*, 45, 508-516. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.03.011>.
- Halpern, C., Oslak, S. G., Young, M. L., Martin, S. L., & Kupper, L. L. (2001). Partner violence among adolescents in oppositesex romantic relationships: Findings from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *American Journal of Public Health*, 91, 1679 – 1685. doi:10.2105/AJPH.91.10.1679
- Huesmann, L. R., Dubow, E. F., & Boxer, P. (2009). Continuity of aggression from childhood to early adulthood as a predictor of life outcomes: Implications for the adolescent-limited and life-course-persistent models. *Aggressive Behavior*, 35, 136–149.
- Kim, H. K., & Capaldi, D. M. (2004). The association of antisocial behavior and depressive symptoms between partners and risk for aggression in romantic relationships. *Journal of Family Psychology*, 18, 82–96.
- Lacković-Grgin, K. (2005). *Psihologija adolescencije*. Jasterbarsko: Naklada Slap.
- Landis, P.H. (1952). *Adolescence and Youth*. USA: McGraw-Hill Book Company, Inc.

- Latzman, N.E., Vivolo-Kantor, A.M., Holditch Niolon, P., Ghazarian, S.R. (2015). Predicting adolescent dating violence perpetration- role of exposure to intimate partner violence and parenting practices. *American Journal Prev Med*, 49(3), 476–482.
- Lichter, E.L. & McCloskey, L.A. (2004). The Effects of Childhood Exposure to Marital Violence on Adolescent Gender-Role Beliefs and Dating Violence. *Psychology of Women Quarterly*, 28, 344–357.
- Lohman, B.J., Neppl, T.K., Senia, J.M., & Schofield, T.J. (2013). Understanding Adolescent and Family Influences on Intimate Partner Psychological Violence During Emerging Adulthood and Adulthood. *J Youth Adolescence*, 42, 500–517.
- Lonardo, R.A., Giordano, P.C., Longmore, M.A., & Manning, W.D. (2009). Parents, Friends, and Romantic Partners: Enmeshment in Deviant Networks and Adolescent Delinquency Involvement. *J Youth Adolescence*, 38, 367–383.
- Lussier, P., Farrington, D. P., & Moffitt, T. E. (2009). Is the antisocial child father of the abusive man? A 40-year prospective longitudinal study on the developmental antecedents of intimate partner violence. *Criminology*, 47, 741–780.
- Makin-Byrd, K. & Bierman, K.L. (2013). Individual and Family Predictors of the Perpetration of Dating Violence and Victimization in Late Adolescence. *J Youth Adolescence*, 42, 536–550.
- Malik, S., Sorenson, S.B., and Aneshensel, C.S. (1997). Community and dating violence among adolescents: Perpetration and victimization. *Journal of Adolescent Health*, 21, 291–302.
- Maxwell, C. D., Robinson, A. L., & Post, L. A. (2003). The nature and predictors of sexual victimization and offending among adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 32, 465–477.
- McNaughton Reyes, H.L., Foshee, V.A., Tharp, A.T., Ennett, S.T., & Bauer, D.J. (2015). Substance use and physical dating violence-the role of contextual moderators. *American Journal of Prev Med*, 49(3), 467–475.
- Miller, S., Williams, J., Cutbush, S., Gibbs, D., Clinton-Sherrod, M., & Jones, S., (2013). Dating Violence, Bullying, and Sexual Harassment: Longitudinal Profiles and Transitions Over Time. *J Youth Adolescence*, 42, 607–616.
- O'Donnell, L., Stueve, A., Myint-U, A., Duran, R., Agronick, G., & Wilson-Simmons, R. (2006). Middle School Aggression and Subsequent Intimate Partner Physical Violence. *J Youth Adolescence*, 35, 693–703.
- Orpinas, P., Hsieh, H.L., Song, X., Holland, K., & Nahapetyan, L. (2013). Trajectories of Physical Dating Violence from Middle to High School: Association with Relationship Quality and Acceptability of Aggression. *J Youth Adolescence*, 42, 551–565.
- Orpinas, P., Hsieh, H.-L., Song, X., Holland, K., & Nahapetyan, L. (2013). Trajectories of physical dating violence from middle to high school: association with relationship quality and acceptability of aggression. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 551–565. <http://dx.doi.org/10.1007/s10964-012-9881-5>.
- Rapoza, K.A. & Baker, A.T. (2008). Attachment styles, alcohol, and childhood experiences of abuse: An analysis of physical violence in dating couples. *Violence and Victims*, 23, 52–65.

- Roberts, T. A., & Klein, J. D. (2003). Intimate partner abuse and high-risk behavior in adolescents. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 157, 375–380.
- Sabina, C., Cuevas, C.A., & Cotignola-Pickens, H.M. (2016). Longitudinal dating violence victimization among Latino teens: Rates, risk factors, and cultural influences. *Journal of Adolescence*, 47, 5-15.
- Schad, M.M., Szewedo, D.E., Antonisihak, J., Hare, A., & Allen, J.P. (2008). The Broader Context of Relational Aggression in Adolescent Romantic Relationships: Predictions from Peer Pressure and Links to Psychosocial Functioning. *J Youth Adolesc*, 37(3), 346–358. doi: 10.1007/s10964-007-9226-y
- Schluter, P.J., Abbott, M.W., & Bellringer, M.E. (2008). **Problem gambling related to intimate partner violence: findings from the Pacific Islands families study.** *International Gambling Studies*, 8(1), 49–61. 10.1080/14459790701870134
- Schnurr, M. P., & Lohman, B. J. (2008). How much does school matter? An examination of adolescent dating violence perpetration. *Journal of Youth and Adolescence*, 37, 266–283.
- Silverman J, Raj A, Mucci L, et al. (2001). Dating violence against adolescent girls and associated substance use, unhealthy weight control, sexual risk behavior, pregnancy and suicidality. *JAMA*, 286, 572-9.
- Sousa, C. (1999). Teen dating violence: The hidden epidemic. *Family and Conciliation Court Review*, 37, 356-374.
- Stefanović-Stanojević, T. i Tošić, M. (2011). Seksualno ponašanje u odnosu na obrasce afektivnog vezivanja. U T. Stefanović-Stanojević (Ur.), *Ljubav, seks, mladi: Socio-kulturni i emocionalni činioci rizičnog seksualnog ponašanja omladine* (str.123-141). Niš: Centar za naučna istraživanja SANU I Univerziteta u Nišu.
- Sternberg, R.J. (1988). *The psychology of love*. New Haven: Yale University Press
- Stocker, C. M., & Richmond, M. K. (2007). Longitudinal associations between hostility in adolescents' family relationships and friendships and hostility in their romantic relationships. *Journal of Family Psychology*, 21(3), 490–497. doi:10.1037/0893-3200.21.3.490.
- Temple, J. R., & Freeman, D. H. (2011). Dating violence and substance use among ethnically diverse adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 26, 701–718.
- Tschann, J. M., Pasch, L. A., Flores, E., Marin, B. V. O., Baisch, E. M., & Wibbelsman, C. J. (2009). Nonviolent aspects of interparental conflict and dating violence among adolescents. *Journal of Family Issues*, 30(3), 295–319. doi:10.1177/0192513X08325010.
- Udruženja građana „Novosadska asocijacija za razvoj i unapređenje društva“ (2012). Kratak pregled aktivnosti, ciljeva i postignutih rezultata projekta „Prevenција nasilja u vršnjačkim vezama“ podržanog od strane Pokrajinskog sekretarijata za sport i omladinu. Preuzeto sa: http://www.omladina.info/newsdocs/admin/upload/prevencija_nasilje_vrsnjaci.pdf 15.5.2014.
- Vagi, K.J., Rothman, E.F., Latzman, N.E., Teten Tharp, A., Hall, D.M., & Breiding, M.J. (2013). Beyond Correlates: A Review of Risk and Protective Factors for Adolescent Dating Violence Perpetration. *J Youth Adolescence*, 42, 633–649.

- Wingood, G. M., DiClemente, R. J., McGree, D. H., Harrington, K., & Davies, S. L. (2001). Dating violence and the sexual health of black adolescent females. *Pediatrics*, 107, 72.
- Wolf, K. A. & Foshee, V.A. (2003). Family Violence, Anger Expression Styles, and Adolescent Dating Violence. *Journal of Family Violence*, 18(6), 309-316.

SEKSUALNA OBJEKTIVIZACIJA I SAMOOBJEKTIVIZACIJA

Aleksandar Kozić, Marija Zotović
Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Određenje pojmova seksualne objektivizacije i samoobjektivizacije

Seksualna objektivizacija je proces predstavljanja ili odnošenja prema pre-ma osobi kao prema seksualnom objektu, koji je u službi drugome za postizanje seksualnog zadovoljstva. Ovako definisana, seksualna objektivizacija je prisutna svaki put kada se vrednost neke osobe izjednači sa njenom fizičkom i seksualnom privlačnošću, odnosno, konkretnije, njenom upotrebnom vrednošću u seksualne svrhe.

Upravo samo semantičko određenje razlike između subjekta, onog koji čini radnju, i objekta, onoga nad čime se radnja čini, odslikava depersonifikaciju koja se podrazumeva kada govorimo o objektivizaciji. Druga osoba se ne posmatra kao živo biće sa svojim osobinama, vrlinama i manama, sa njom se ne ostvaruje emotivni odnos. U kontekstu seksualne objektivizacije, druga osoba se ne posmatra kao seksualni partner već kao seksualni objekat, *nešto*, a ne *neko*, čime se postiže seksualna gratifikacija.

Teorija seksualne objektivizacije se bavi pojavom odvajanja dela ili delova tela od osobe i njihovom procenom samo u odnosu na njihovu upotrebljivost u seksualne svrhe. Možemo reći da se žensko telo posmatra kao seksualni objekat muške seksualne želje (Bartky, 1990, prema Szymanski i sar., 2011). Kada se prvi put pojavila teorija seksualne objektivizacije 1997 godine (Frederickson & Roberts 1997), ona je trebala da objedini saznanja koja su se prethodne 3 decenije provlačila kroz debate u feminističkim krugovima. 70-tih godina prošlog veka, kada se i pojavila ideja o objektivizaciji (koja nije naišla na odobravanje i bila predmet osude jer je predstavljala „svojevršno preterivanje”).

Danas ne moramo mnogo da se osvrćemo da bismo primetili da su ta upozorenja postala našom stvarnošću. Adolescentkinje i odrasle žene gotovo rutinski susreću seksualnu objektivizaciju kao nešto što se čak i hvali od strane drugih,

pa i uzdiže kao ideal lepote kome se teži. Nailazimo na modele koji su retuširani u fotošopu, koža im je „ispeglana”, struk stanjen, noge izdužene, doteran ten (čak se koristi termin „uklanjanje nesavršenosti”). Tako se stvara nerealna slika lepote, ponekad do tih nebuloznosti da se uzima po deo lica i tela različitih osoba koje se uklapaju kao mozaik ne bi li se konstruisala „savršena žena”. Tako su žene počele da žele usne Andeline Žoli, nos Šarliz Teron, oči Karmen Elektre (zapravo postoji digitalno obrađena fotografija kombinacije ove tri glumice i dat joj je duhovit naziv *Carlizina Jolectron*).

Na neki način, seksualnu objektivizaciju možemo da shvatimo kao krajnji oblik seksualizacije. Seksualizacija, ako je shvatimo kao pridavanje vrednosti osobi na osnovu seksualne privlačnosti i seksualnog ponašanja, do krajnosti u kojoj se potpuno isključuju ostale karakteristike (APA, 2010). Kompletним oduzimanjem ličnih karakteristika osobe ili njihovim svodenjem na generički simplifikovani prototip „ribe ili frajera” ostavlja se „ljuštura” tela koje se tretira kao objekat za seksualno iskorištavanje.

Objektivizacija se ostvaruje i podržava na tri načina: uticajima društva, uticajem koji se dobija iz interpersonalnih relacija i samoobjektivizacijom. Društvo kroz kulturalne norme, očekivanja i vrednosti, medije, šalje određenu poruku mladima. Kulturni sadržaji mogu biti preplavljeni seksualizovanim sadržajima devojčica i žena, čime šalju poruku da je takvo ponašanje zapravo u redu. Devojčice još od malena mogu biti podsticane da se ponašaju kao seksualni objekti od strane porodice, vršnjaka, prijatelja i ostalih. Konačno treći faktor jeste samoobjektivizacija, kada je devojčica već naučila da određeno društvo odobrava seksualizaciju i kada počne da usvaja takve standarde, da ih internalizuje i sama se angažujući u istim.

Samoobjektivizacija se definiše kao *internalizacija posmatračeve perspektive o sopstvenom telu, zajedno sa internalizacijom kulturnih standarda lepote*. Kada i sama osoba, nakon što je „poverovala” u apsolutnu istinitost i vrednosnu ispravnost objektivizirajućeg pogleda na sebe i druge, počne da dovodi svoju vrednost u pitanje jer ne zadovoljava kulturni standard koji je postao i njen standard, ona upada u opasnost da se udalji od sebe. MekKinli (McKinley, 2002) govori o *samoobjektiviziranoj svesti o telu* kao posledici internalizacije perspektive posmatrača, koja uključuje *telesni nadzor, internalizaciju kulturnih standarda vezanih za telo i verovanja o kontroli izgleda*. Internalizacijom iskustava, vrednosti i stavova, *samoobjektivizacijom*, osobe sebi nanose znatno veću štetu konstantnom potrebom za vrednovanjem i procenom sopstvene ličnosti isključivo na osnovu spoljašnjeg izgleda (Frederickson & Roberts, 1997).

Telesni nadzor, ako ga definišemo kao posmatranje sebe iz perspektive posmatrača, je veoma karakterističan za osobu koja je podložna samoobjektivizaciji, i predstavlja činilac pomenutog „udaljavanja od sebe”. Osoba tada veliki deo svoje pažnje usmerava na konstantni monitoring svog tela i izgleda uopšte, ali

tako da „istupa” izvan svog tela i postavlja se u perspektivu posmatrača, odnosno zamišlja kako izgleda iz pravca odakle dolaze pogledi. Tada ona konstantno razmišlja o tome kako joj kosa pada, da li je sela tako da joj se vidi celulit, da li je zaboravila da uvuče stomak na trenutak, kakvo joj je držanje, koji joj je „najlepši” profil za fotografisanje i gledanje od strane relevantnih ljudi, da li će primetiti neku od njenih tolikih neprimetnih mana.... Sve ovo zauzima mnogo radne memorije i do te mere može odvući pažnju, da se osoba može osećati kao da je posmatrač, a ne subjekt vlastitih doživljaja. Njen self, ako ga shvatimo kao socijalnu konstrukciju, se meri u terminima načina na koji je drugi ljudi posmatraju i ako ne zadovolji kriterijume, tada joj se sroza samopoštovanje i javlja stid (Frederickson & Roberts, 1997). Ova veza je potvrđena u studiji Tiggermana i Lyncha (prema: Mitchel & Mazzeo, 2009), koji su takođe utvrdili postojanje korelacije između telesne sramote i telesnog nadzora.

Istraživanja (McKinley, 2002; Tiggeman, 2011) su pokazala da kada ljudi obraćaju pažnju na to kako ih drugi vide i pokušavaju da se uklape u relevantne standarde, počinju da se osećaju loše ukoliko ne ispune te standarde i podložni su uticaju drugih. Devojke koje imaju visoke skorove na dimenziji telesni nadzor veruju da je to kako izgledaju bitnije od toga kako se osećaju. Kod mlađih devojaka telesni nadzor je prediktor negativnih iskustva u vezi tela.

Internalizacija kulturnih standarda dovodi do toga da ih doživljavamo kao lične želje. Ovakva internalizacija stvara kod žena predispozicije da povežu dostizanje ovih standarda sa osećanjem lične vrednosti. Ovi standardi su strogi i teško dostižni, što, kada im se približimo, izaziva osećanje moći i uspeha, ali češće osećanje stida kada su nam još uvek daleko. Stid zbog sopstvenog tela je u istraživanjima bio najjači prediktor negativnih iskustava u vezi tela i psihičkih problema (Frederickson & Roberts, 1997; McKinley, 2002).

Uverenje o kontroli izgleda je uverenje da ako uložimo dovoljno truda kulturni standard o telesnom izgledu može biti dostignut. Ova uverenja mogu biti od koristi za žene stvarajući osećanje kompetentnosti u vezi kontrole svog izgleda. U istraživanjima su ova verovanja bila povezana sa povećanom učestalošću ograničavanja u jelu i problemima ishrane kod mlađih devojaka, ali istovremeno su povezana i sa većim zadovoljstvom telom i psihičkom dobrobiti, što može značiti da uverenja o mogućnosti kontrole izgleda čine da su ove devojke zadovoljnije sobom, dok istovremeno ohrabruju problematične navike u ishrani. Ili, sa druge strane, može značiti da devojke čija tela se uklapaju u kulturološke standarde, veruju da mogu da kontrolišu svoj fizički izgled (Frederickson & Roberts, 1997).

Činioci objektivizacije

Kako smo ranije u tekstu istakli, postoje 3 glavna kanala objektivizacije: uticaj društva (kulture), interpersonalni uticaj i samoobjektivizacija. Naravno, i samoobjektivizacija i interpersonalni uticaji su mogući tek nakon što se usvoji kulturno ustanovljen standard i vrednosti za određeno društvo.

Neki od načina kojima se postiže samoobjektivizacija su i: nošenje provokativne i otkrivajuće odeće, naglašavanje delova tela ili seksualne otvorenosti, predstavljanje žene kao dekorativnog objekta, korišćenje omalovažavajućih reči pri opisivanju, seksualni komentari prema delovima tela, razna ponašanja - odmeravanje, dobacivanje, uznemiravanje (Szymanski i sar., 2011).

Svakodnevno smo sve više izloženi sve većem broju i u sve većoj meri seksualizovanim sadržajima u medijima, i ne čini se da taj trend jenjava. Marketing stručnjaci su davno našli recept za privlačenje pažnje na inače nezanimljive sadržaje i zajednički imenitelj tom receptu je seks. Bilo da je u pitanju slika golotinje, glas kao sa hot line-ova, ili samo tekst sa seksualnom konotacijom i insinuacijom, nema teme koja ima veću moć da nas zaintrigira.

Masovni mediji putem reklama, tv emisija, filmova, muzike, časopisa, video igara i sajtova, u znatno većoj meri nego muškarce, predstavljaju žene na način koji je objektivizirajući i seksualizirajući. Moglo bi se čak i reći da su određeni tipovi medija „moćniji” u stvaranju opšte atmosfere objektivizacije. Ako uzmemo u obzir činjenicu da adolescenti provedu 3-4 sata dnevno gledajući televiziju (Levine 1997, prema Dickerson, R.), kao i da su sadržaji u sve većoj meri seksualizirajući, ovaj medij isplivava na ubedljivo prvo mesto po svom uticaju u prenošenju objektivizirajuće slike.

Pojedini istraživači povezuju samoobjektivizaciju i sa čitanjem časopisa o lepoti (Morry & Staska, 2001) ali i pohađanjem sportova koji naglašavaju žensko telo, kao što je balet, gimnastika, plivanje (Prichard & Tiggemann, 2005).

Prikazivanje žena kao seksualnih objekata posebno je izraženo u medijima namenjenim muškarcima, npr. u časopisima (u časopisima *Maxim* i *Stuff* 80.5% žena je tako prikazano (Krassas et al, 2003), reklamama za pivo (75% reklama za pivo ispitanih u jednom istraživanju označene su kao seksističke (Rouner, Slater & Domenech-Rodriguez, 2003:). Međutim, takvo predstavljanje žena ne izostaje ni u medijima specijalno dizajniranim za žensku publiku; npr. istraživanje reklama u *Time* i *Vogue* magazinima pokazalo je da u 40% reklama u kojima su prikazane žene one imaju ulogu dekorativnih objekata (Lindner, 2004), na osnovu čega se zaključuje da reklamne agencije veruju da žene prihvataju predstave sebe kao pasivnih objekata (Baker, 2005).

Takođe, otkriveno je da televizijske reklame namenjene ženama sadrže polne stereotipe (Contrane i Messineo, 2000; prema Baker, 2005). U muzičkim spotovima žene su često prikazane kako provokativno igraju pokušavajući da osvoje

pažnju muškaraca (Andsager i sar, 2003) i služe kao dekorativni objekti, obično ne svirajući nijedan instrument (Arnett, 2002; Gow, 1996).

Možda možemo na ovom mestu sugerisati različitu motivacionu osnovu objektivizovanog prikazivanja žena u medijima u zavisnosti da li je slika namenjena ženskoj ili muškoj publici. Najverovatnije se u medijskim sadržajim namenjenim muškarcima igra na kartu doživljaja muške uloge kao seksualnog subjekta. Opet u sadržajima namenjenim ženama se žene predstavljaju kao ideali lepote i seksipila, kao one koje će na najbolji način privući pažnju muškarca.

2010. godine APA (APA, 2010) je uradila opširnu studiju koja je oslikavala kako je žena predstavljena u medijima, uključujući reklame, televizijske programe, muzičke spotove i tekstove pesama, magazine, video igrice i internet sajtove i ukazala da su žene češće nego muškarci seksualizovane (npr. noseći provokativnu i otkrivajuću odeću, zatim prikazivane tako da se naglase delovi tela, kao dekorativni objekti i sl.). Takođe, žena je u medijima prikazivana češće kao meta seksističkih komentara, kroz korišćenje negativnih i neodobravajućih izjava, a zatim kroz seksualne komentare, koji se odnose na delove njenog tela. Isto istraživanje takođe ukazuje da mediji vrlo često utiču na stvaranje šire slike o seksualnosti, seksu i standardima ženske fizičke lepote, a samim tim i ženske vrednosti. S te strane, seksualno objektivizirano predstavljanje žena u medijima ostvaruje uticaj na njihovo viđenje seksa i seksualnog ponašanja. Seks postaje komercijalizovan, rekreativan i eksploatatorski (Kuczynski, 2002, prema Zimmerman & Dahlberg, 2008), a žene seksualno agresivne i ranije počinju sa seksualnom eksperimentacijom (English, 2003, prema Zimmerman & Dahlberg, 2008). Dakle, objektivizacija onemogućava ženi da razvije zdrav oblik seksualnosti (Ellison, 2000; Weekes, 2002). Viderman (Wiederman, 2000) naglašava da žena koja je toliko usmerena na sopstveno telo i izgled teško može da uživa u seksu, da ostvari svoje i partnerove želje, već je konstantno nesigurna i usmerena isključivo na svoju telesnu pojavu. Sve navedeno utiče ne samo na seksualno ponašanje žena, već pre svega na sliku o sopstvenom telu.

Uvođenjem pronografskih elemenata u svakodnevnu medijsku stvarnost vrši se i seksualizacija devojčica. Devojčice još od malena mogu biti podsticane da se ponašaju kao seksualni objekti od strane porodice, vršnjaka, prijatelja i ostalih. Njih šminkaju i oblače neprikladno, ali verovatno najpogubniji uticaj ima prenošenje pogrešnih vrednosti i slike koja je zavodljivo samoporažavajuća. Tako one usvajaju jedno gledište u kom se seks *koristi kao sredstvo* dominacije i postizanja ciljeva. Shodno tome prihvataju objektivizaciju kao nešto što ih čak i osnažuje. Ali kao što je ranije napomenuto, biti posmatran seksualnim objektom vas stavlja u podređen položaj – objekat je nešto nad čime se vrši radnja subjekta.

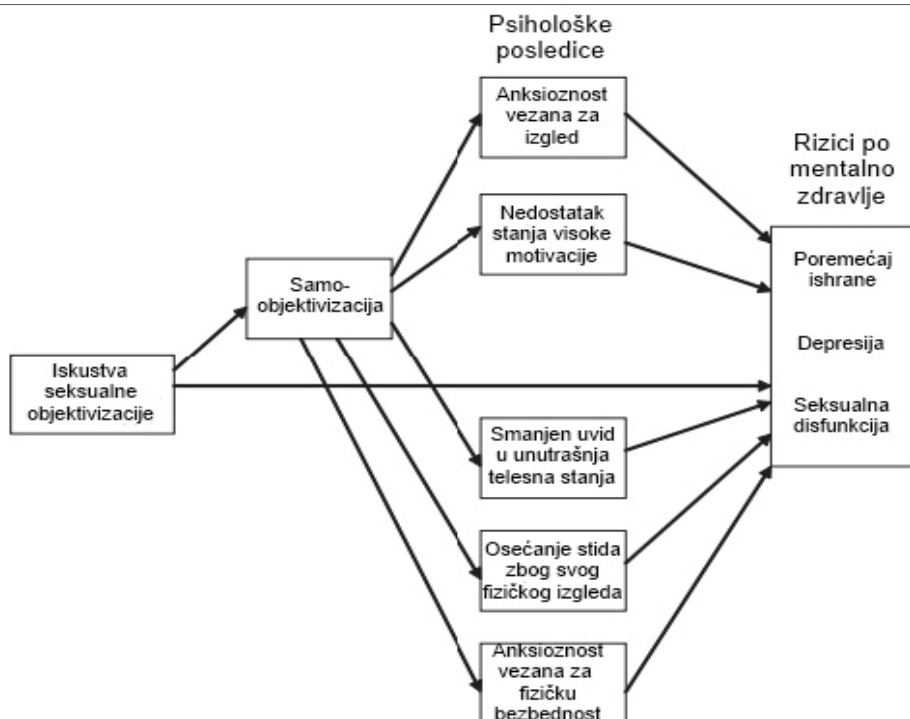
Posledice objektivizacije i samoobjektivizacije

Iskustva objektivizacije sama po sebi mogu biti veoma neprijatna te primarno izazivaju anksioznost, a sekundarno, u zavisnosti od strukture ličnosti, stid, krivicu, bes, pa čak i depresivnost. Nadalje, iskustva objektivizacije mogu da dovedu do internalizacije posmatračeve slike o telu, odnosno pojave samoobjektivizacije, što ujedno predstavlja i najopasniji put delovanja objektivizacije po osobu. Može se reći i da postoje individualne razlike u pogledu mere internalizacije posmatračevog viđenja njihovih tela (nekada su to procene stvarnih posmatrača, a nekada inferencije na bazi kulturnih standarda). Ovo dalje implicira da samoobjektivizacija ima određenu stabilnost kroz vreme. To potvrđuju brojna istraživanja o vezi samoobjektivizacije i pretpostavljenih negativnih posledica (Szymanski & Henning, 2007; Tiggeman, 2011; Wiederman & Hurst, 1997).

Neke od posledica samoobjektivizacije koje su potvrđene istraživanjima su sledeće:

- Poremećaji ishrane
- Seksualne disfunkcije
- Depresija
- Nisko samopoštovanje
- Negativan uticaj na kognitivne i motorne funkcije (kao posledica opsesivnog monitoringa)

Frederikson i Roberts (Frederickson & Roberts, 1997) ukazuju kroz svoja istraživanja da samoobjektivizacija može da utiče na povećanje anksioznosti u vezi sa fizičkim izgledom kod žena (npr. strah kada i kako će telo žene biti pogledano i samim tim i procenjeno), kao i da poveća strah i anksioznost u vezi sa fizičkom sigurnošću (npr. strahovi da će biti silovana), a i povećava šanse za javljanja stida kada se sopstveno telo gleda i upoređuje sa ostalim ženama, što sveobuhvatno gledano može predstavljati uvod u poremećaje ishrane, depresiju i seksualnu disfunkciju. Trenutno, u literaturi se može pronaći mnogo više istraživanja koja ukazuju na povezanost samoobjektivizacije sa poremećajima ishrane, iako i ostale navedene veze imaju empirijsku potvrdu, ali u manjem broju istraživanja. Samoobjektivizacija se pokazala povezanom sa nekim širim psihosocijalnim konstruktima, uključujući smanjeno samopouzdanje, smanjen subjektivni osećaj životnog zadovoljstva, smanjeno zadovoljstvo vezama, smanjeni subjektivni osećaj blagostanja, sklonost ka preuzimanju rizika, težnju ka samopovređivanju i negativne stavove prema dojenju (Breines, Crocker & Garcia, 2008; Harper & Tiggemann, 2008; Mercurio & Landry, 2008; Moradi & Huang, 2008). Uticaj objektivizacije žena na psihološko zdravlje Szimanski (Szymanski, 2011) je predstavio šematski na slici.

Slika - Uticaj objektivizacije na psihološko zdravlje (Szymanski, 2011, prema Branković, 2013)

Jedna od posledica samobjektivizacije jeste i fragmentirana svest, koja se dešava usled konstantne pažnje koja je usmerena na fizički izgled. Konstantna usmerenost pažnje dovodi do smanjenja kognitivnih resursa za ostale mentalne i fizičke aktivnosti. Frederikson i saradnici (1998) su ovo pokazali u studiji u kojoj su muškarcima i ženama dali da nose kupaći kostim i džemper i da ih nose 10 minuta pri tom radeći matematički test. Rezultati su pokazali da je postignuće žena u džemperima bilo znatno više od žena u kupaćim kostimima, dok razlike kod muškaraca nisu potvrđene. Drugim rečima, razmišljanje o telu i upoređivanje sa seksualizovanim kulturalnim idealima je okupiralo kognitivni aparat, ostavljajući ga smanjenog kapaciteta za druge aktivnosti.

Uticaj na motoričke sposobnosti je takođe evidentan, što svedoči i podatak da žene koje se samoobjektivizuju u velikoj meri, imaju konstantno usmerevanje pažnje na fizički aspekt, te pokazuju sniženo postignuće kada su u pitanju motoričke sposobnosti, manje su aktivne i manje se bave sportom (Fredrickson & Harrison, 2005).

Objektivizacija u kontekstu adolescencije

Adolescencijom se smatra tranzitivni period života između detinjstva i odraslog doba. Obično se ovaj period vezuje za razdoblje od 13-te do 19-te godine (tinejdžerski period), ali različiti autori imaju različita mišljenja po tom pitanju i nisu sasvim usaglašeni povodom kriterijuma. Svi se slažu da adolescencija započinje pubertetom, koji u nekim slučajevima može otpočeti već sa 8 ili 9 godina. Pubertet je biološki uslovljen i donosi brojne drastične i ponekad dramatične promene. U pubertetu se kao najznačajnija promena javlja polno sazrevanje, odnosno dostizanje reproduktivne zrelosti. Ovo sazrevanje je uslovljeno ogromnim neuroendokrinim promenama koje za svoju posledicu između ostalog imaju i ubrzan telesni rast, pojavu sekundarnih polnih karakteristika i veoma temeljne i duboke psihičke promene (National Research Council, 1999).

Hormonske promene utiču ne samo na ponašanje, već i na emocije i kognicije mladih ljudi pa oni počinju da se osećaju drugačije i da drugačije doživljavaju svet, druge ljude i odnose među njima. Porast simptoma depresije, agresivnog i delinkventnog ponašanja, pa i nekih težih psihopatoloških stanja, koja se javljaju u adolescenciji se pripisuju hormonskim, morfološkim i kognitivnim promenama (Handbook of Psychology, Volume 6, 2003).

Kod devojaka sve ove promene praćene su porastom indeksa telesne mase jer dolazi do skladištenja masnih naslaga na pojedinim delovima tela. Ova promena je društveno abivalentno prihvaćena iz razloga što se s jedne strane obline smatraju privlačnim kao nešto što je odlika ženstvenosti, dok sa druge strane postoji zahtev za mršavošću gde je oblina=debljina. Ovakvi suprotni zahtevi mogu dovesti do konfuzije i ambivalentnosti prema oceni svog tela, pa i do nezadovoljstva svojim telom koje snižava nivo samopoštovanja. Istraživanje Eisenberga je pokazalo da devojke imaju niži nivo samopoštovanja od momaka najverovatnije iz razloga što momci svoje probleme eksternalizuju a devojke svoje internalizuju (Eisenberg, 1996).

Harter (Harter, 1990) takođe nalazi da tokom prelaska iz detinjstva u adolescenciju, devojke postaju sve manje zadovoljne svojim fizičkim izgledom u poređenju sa momcima. Ona to povezuje sa pojavom da društvo i mediji u velikoj meri naglašavaju fizički izgled kao osnovu za samoevaluaciju i poređenje sa drugima. Često su ti standardi nerealistični pa su posledično i naponi da se dostignu neuspešni. Takođe, u njenom empirijskom radu se kao najznačajniji prediktor samopoštovanja izdvaja zadovoljstvo fizičkim izgledom.

Ako sve ovo uzmemo u obzir lako vidimo zašto su osobe u ovom životnom periodu možda najvulnerabilnije na efekte objektivizacije tela. S obzirom da devojke pretežno koriste pasivnu, ruminativnu strategiju emocionalne regulacije, one su podložnije razvijanju depresivne i anksiozne simptomatologije (Nolen-Hoeksema, 1994).

Na uzorku adolescenata od 11 do 13 godina, Grabe, Hyde i Lindberg (2007) nalaze da devojčice tog uzrasta ispoljavaju veći stepen samoobjektivizacije, telesne sramote, ruminacije i depresije od dečaka istog uzrasta. Njihov model postavlja ruminacije i telesnu sramotu kao medijatore između samoobjektivizacije i depresije.

Slater i Tiggeman (2002) potvrđuju na uzorku devojaka od 12 do 16 godina povezanost samoobjektivizacije i poremećaja ishrane. Statistika nam govori da se blizu 40% slučajeva anoreksije kod žena javlja u periodu od 15-te do 19-te godine (Hoek, van Hoecken 2003). Ozbiljnost ove situacije je lako dočarati ako znamo da je stopa smrtnosti izazvana anoreksijom 12 puta više od prosečne stope smrtnosti u tom uzrastu (Sullivan, 1995).

U kasnijoj adolescenciji kao najvažniji razvojni zadatak javlja se stvaranje koherentnog osećaja identiteta (Erikson 1968, prema Feldman, 1996). Ovako definisan, ovaj zadatak nije potpuno jasan ali se može sagledati kroz neke svoje komponente. On se može smatrati uspešnim ako se usklade želje, mogućnosti, ciljevi, ali i neke druge odrednice od kojih je jedna i seksualnost. Seksualnost i polni identitet kao njena saznavna komponenta su veoma važne odrednice ličnosti. Polni identitet se razvija od ranog detinjstva i prethodi i određuje polne ali i šire socijalne uloge koje osoba ima u društvu. Adolescencija je burna tačka previranja raznih tendencija u osobi kada ona istražuje svoje želje, otkriva svoju ličnost i ispituje granice i mogućnosti. Upravo je ovo period učestalijeg seksualnog opštenja pa i seksualnog eksperimentisanja i kao takav veoma bitan u stvaranju seksualnog identiteta.

La Rocque (2011) u svom istraživanju nalazi vezu negativne slike o telu i povišenog seksualnog izbegavanja. Osobe koje gaje negativnu sliku o svom telu osećaju i smanjenu seksualnu želju i, kada se već upuste u seks, osećaju smanjenu seksualnu satisfakciju.

Završna razmatranja

Na osnovu svega navedenog, možemo primetiti da je u današnjem društvu izražena (samo)objektivizacija žena i da ona značajno može uticati na zadovoljstvo telom kao i na seksualnost žene. Telo je prvo sa čime se susrećemo prilikom komuniciranja sa drugima, a ponekad i jedino, podložno je stalnoj proceni i verovatno iz toga sledi tolika težnja da mu se pripiše vrednost, da se dostignu određeni standardi i da se verovatno nadomeste određene psihološke karakteristike. Osoba počinje da se sagledava isključivo iz telesne perspektive i da svu svoju pažnju investira u jednu tačku u svom životu. Posmatra sebe i svoje telo kao "objekat" na kome se stalno mogu izvršavati određene "popravke" kako bi se dostiglo idealno telo, ne sagledavajući sebe kao ličnost u određenom telu, koja ima određene mogućnosti i sposobnosti.

Žene kroz sistematsku objektivizaciju i samoobjektivizaciju samo postaju nezadovoljnije svojim telom, nastoje da ga „poprave i dovedu do savršenstva”. Ovakvo nezadovoljstvo inhibira seksualnost koja je veoma važan aspekt mentalnog zdravlja.

Samoobjektivizacija ne počinje u odraslom dobu, ona se „gradi” od početka puberteta kada nastupaju telesne i psihičke promene. Na klinikama i u praksama terapeuta sve je veći broj anoreksičnih devojčica koje ugrožavaju svoj život a da toga nisu ni svesne. Deo odgovornosti sigurno pripada nastojanjima da se konformira društveno i medijski ustanovljenim idealima lepote koji propagiraju mršavost i koji su često preterani a nekada i nerealni. Samopoštovanje devojaka i devojčica je u najećoj meri povezano sa fizičkim izgledom, odnosno sopstvenom procenom istog i nesklad idealnog i stvarnog selfa u tim terminima nužno vodi brojnim negativnim posledicama po psihičko, a posledično i fizičko zdravlje.

Navedene veze nas navode na razmišljanje o kreiranju programa osveščivanja i edukacije mladih u pogledu prihvatanja sopstvene telesnosti čime bi se preventivno uticalo na manji broj i slabiji intenzitet nepovoljnih posledica samoobjektivizacije. Takođe, bilo bi korisno proveriti koji je to kanal socijalizacije najmoćniji i najuticajniji u procesu stvaranja objektivizirajućeg pogleda na žensko telo i ispitati mogućnosti ispravljanja registrovanih negativnih uticaja.

LITERATURA

- American Psychological Association, Task Force on the Sexualization of Girls. (2010). *Report of the APA Task Force on the Sexualization of Girls*. www.apa.org/pi/women/programs/girls/report-full.pdf, pristupljeno novembra 2013.
- Andsager, J., & Roe, K. (2003). What's your definition of dirty, baby?: Sex in music videos. *Sexuality & Culture: An Interdisciplinary Quarterly*, 7, 3, 79-97.
- Arnett, J. J. (2002). The sounds of sex: Sex in teens' music and music videos. In J. Brown, K. Walsh-Childers, & J. Steele (Eds.), *Sexual teens, sexual media*, 253-264. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Breines, J.G., Crocker, J., & Garcia, J.A. (2008). Self objectification and well-being in women's daily lives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 583-598.
- Dickerson, R., America Objectified: An Analysis of the Self-Objectification of Women in America and Some Detrimental Effects of Media Images, na adresi <http://www.csustan.edu/honors/documents/journals/elements/Dickerson.pdf>, pristupljeno 3.3.2014 u 00.35h
- Eisenberg, N., Marin, C. L., & Fabes, R. A. (1996). Gender development and gender effects. U D. C. Berliner & R. C. Calfee (Eds.), *Handbook of educational psychology* (pp 358-396). New York: Macmillan

- Ellison, C.R. (2000). *Women's Sexualities*. Oakland, CA: New Harbinger Publications, Inc
- Wiederman, M. (2000). Women's body image self-consciousness during physical intimacy with a partner. *Journal of Sex Research*, 37, 60-68
- Feldman, B. (1996). Identity, Sexuality and the Self in Late Adolescence, *Journal of Analytical Psychology*, 41, 491-507
- Fredrickson, B. L., Roberts, T., Noll, S. M., Quinn, D. M., & Twenge, J. M. (1998). That swimsuit becomes you: Sex differences in self-objectification, restrained eating, and math performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 269-284
- Fredrickson, B.L., Roberts, T.A. (1997). Toward Understanding Women's Lived Experiences and Mental Health Risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 173-206
- Fredrickson, B. L., & Harrison, K. (2005). Throwing like a girl: Self-objectification predicts adolescent girls' motor performance. *Journal of Sport and Social Issues*, 29, 79-101
- Gow, J. (1996). Reconsidering gender roles on MTV: Depictions in the most popular music videos of the early 1990s. *Communication Reports*, 9, 151-161
- Harper, B., & Tiggemann, M. (2008). The effect of thin ideal media images on women's self-objectification, mood, and body image. *Sex Roles*, 649-657.
- Harter, S. (1998). The development of self-representations. In W.Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology* (5th ed., Vol. 3, pp. 553-618). New York: Wiley.
- Hoek H. W. and van Hoecken D. (2003) Review of the prevalence and incidence of eating disorders, *International Journal of Eating Disorders* 34 (2003): 383-96
- Krassas, N., Blauwkamp, J. M., & Wesselink, P. (2001). Boxing Helena and corseting Eunice: Sexual rhetoric in *Cosmopolitan* and *Playboy* magazines. *Sex Roles*, 44, 751-771
- La Rocque, C., Cioe, J. (2011) An Evaluation of the Relationship between **Body Image** and **Sexual** Avoidance *Journal of Sex Research*. Jul/Aug2011, Vol. 48 Issue 4, p397-408
- Lindner, K. (2004). Images of women in general interest and fashion advertisements from 1955 to 2002. *Sex Roles*, 51, 409-421
- McKinley, N.M. (2002). Feminist Perspectives and Objectified Body Consciousness. U: Cash, T.F., Pruzinsky, T. (Ur.). *Body Image: A Handbook of Theory, Research, and Clinical Practice*. New York: The Guilford Press.
- Mercurio, A. E., & Landry, L. J. (2008). Self-objectification and well-being: The impact of self-objectification on women's overall sense of self-worth and life satisfaction. *Sex Roles*, 58, 458-466.
- Mitchell, K., Mazzeo, E.S. (2009). Evaluation of a Structural Model of Objectification Theory and Eating Disorder Symptomatology Among European American and African American Undergraduate Women. *Psychology of Women Quarterly*, 33, 4, 384-395
- Moradi, B., & Huang, Y. (2008). Objectification theory and psychology of women: A decade of advances and future directions. *Psychology of Women Quarterly*, 32, 277-398.

- Morry, M. M., & Staska, S. L. (2001). Magazine exposure: Internalization, self-objectification, eating attitudes, and body satisfaction in male and female university students. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 33, 269–279.
- National Research Council, Board on Children, Youth, and Families (1999). Adolescent development and the biology of puberty. *Washington: National Academy Press*
- Nolen-Hoeksema, S., & Girigus, J. S. (1994). The emergence of gender differences in depression during adolescence. *Psychological Bulletin*, 115, 424–443.
- Prichard, I. J., & Tiggemann, M. (2005). Self-objectification, body dissatisfaction, and reasons for exercise. *U: Proceedings of the 40th annual APS annual conference (pp.253-257).*
- Rouner, D., Slater, M., & Domenech-Rodriquez, M. (2003). Adolescent evaluation of gender role and sexual imagery in television advertisements. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 47, 435-454.
- Slater, A., & Tiggemann, M. (2002). A test of Objectification Theory in adolescent girls. *Sex Roles*, 46, 343–349.
- Sullivan, P. F. (1995) Mortality in anorexia nervosa, *American Journal of Psychiatry* 152 (1995): 1073–74.
- Szymanski, D. M., Carr, E. R., & Moffitt, L. B. (2011). Sexual objectification of women: Clinical implications and training considerations. *The Counseling Psychologist*, 39, 107-126
- Szymanski, D. M. & Henning, S. L. (2007). The role of self objectification in women's depression: A test of objectification theory. *Sex Roles*, 56, 45-53
- Weeks, David, J.(2002). Sex for the mature adult: helath, self esteem and countering against stereotype. *Sexual and Relationship Therapy*, 17, 3,231-240
- Weiner et al, (2003) handbook of Psychology, Volume 6, Developmental Psychology, *John Wiley & Sons, Inc*
- Wiederman, M. W., & Hurst, S. R. (1998). Body size, physical attractiveness, and body image among young adult women: Relationships to sexual experience and sexual esteem. *Journal of Sex Research*, 35, 272–281
- Zimmerman, A., Dahlberg, J. (2008). The Sexual Objectification of Women in Advertising: A Contemporary Cultural Perspective, *Journal of Advertising Research*, Cambridge University Press 71-79

SEKSUALNOST I REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE ADOLESCENATA

Marija Zotović

Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Određenje seksualnosti i reproduktivnog zdravlja

Seksualnost je važan aspekt ljudskog života. Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije, seksualnost obuhvata pol, polni identitet i uloge, seksualnu orijentaciju, eroticizam, zadovoljstvo, intimnost i reprodukciju (WHO, 2002). Mnogobrojne komponente seksualnosti, radi boljeg razumevanja ovog složenog fenomena, možemo raščlaniti na biološke, saznavne, emocionalne i ponašajne.

Biološka osnova seksualnosti je *pol*, koji se definiše kao razlika u biološkim karakteristikama muškaraca i žena, determinisan genima osobe. Pod uticajem genetskih i hormonalnih faktora tokom života razvijaju se reproduktivni organi i pripremaju organizam za začeće i rađanje.

Uz pojam pol, koji se vezuje za biološke razlike, pojam *rod* podrazumeva psiho-socijalni status – kako se osoba oseća i kako je prihvataju u društvu. Na osnovu roda osoba može biti muškarac, žena ili transseksualac. Transseksualna ili transrodna osoba se ne oseća adekvatno kao pripadnik sopstvenog pola; može se osećati više kao pripadnik suprotnog pola ili kao da ne pripada ni jednom polu, ili imati izražene karakteristike oba pola istovremeno. Osobe koje su jednog pola, a osećaju se kao da pripadaju suprotnom polu ponekad uzimaju hormone i odlučuju se za operaciju promene pola.

Saznavna komponenta seksualnosti je znanje o pripadnosti svom polu, tzv. *polni identitet*. U toku razvoja dete formira stabilan doživljaj pripadnosti svom polu. Razvoj polnog identiteta počinje samim rođenjem i olakšan je nekim procesima. Jedan od tih procesa je poistovećivanje sa ličnim imenom, uz stalno oslovljavanje od strane okoline u ženskom ili muškom rodu. Tome takođe doprinosi i karakteristično odevanje, frizura, igre i igračke. Oko treće godine dete sebe jasno svrstava u odgovarajući pol, a kao osnovni kriterijum klasifikacije uzima

nestabilne pojavne odlike kao što su odeća ili frizura. Dete shvata da je svako nekog pola, muško ili žensko, a tek kasnije shvata da su to nepromenljive kategorije. Do ovog stadijuma mogu se čuti izjave dečaka da će kad odrastu biti mame, a od devojčice da planira da jednom postane deda. Kada dete usvoji naziv pola, kada ga generalizuje i kada shvati da je rod nepromenljiv ono je razvilo identitet roda, zna kojeg je pola i da će to uvek biti. Razvoj polnog identiteta prethodi prihvatanju određene socijalne uloge, koju takođe možemo smatrati saznajnom komponentom seksualnosti.

Socijalna uloga pola se odnosi na očekivanja okoline u pogledu dužnosti i obaveza pripadnika određenog pola, kao i na odgovarajuća prava. U stvari, ne samo prema kriterijumu polne pripadnosti, već i prema pripadnosti određenim drugim grupama razvija se društveno očekivanje nekog tipičnog ponašanja. Prihvatanjem tih uloga vrši se socijalizacija mladih članova društva, obezbeđuje se kontinuitet društvene zajednice i njena stabilnost. S druge strane, prihvatanjem ponašanja karakterističnog za neku ulogu olakšava se snalaženje svakog pojedinca i čini nepotrebnim traganje za ispravnim rešenjem pošto je ono propisano i poznato. Problemi mogu da nastanu kada se očekivanja vezana za neku ulogu brzo menjaju (pa majka podučava dete normama koje više ne važe) ili osoba prelazi iz jedne sredine u drugu, sa drugačijim shvatanjima (kod preseljenja u udaljene kulture).

Pomenuti proces kojim se kod pojedinca razvija karakteristično ponašanje, emocionalne reakcije, stavovi, vrednosti i verovanja karakteristična za određeni pol u nekoj kulturi naziva se **polno tipiziranje**. Ono započinje veoma rano u životu dece tako da se u našoj kulturi već kod dece od tri godine mogu zapaziti karakteristične preferencije vezane za pol deteta. Predstavljeno preko stereotipa mogli bi reći da se “pravi” dečak penje po drveću, prlja odeću, obožava ratnike i igre u vezi sa njima, prezire devojčice i plavu bira za svoju omiljenu boju. “Prava” devojčica uživa u lutkama, preskače konopac, igra se kuvarice, uvek je čista i voli roze boju. Dečak se interesuje za tehničke i manuelne veštine, fizičke aktivnosti i matematiku, a devojčica za poeziju i muziku. “Pravi” mladić postane muškarac koji se karta, pije pivo, voli kola i umire u ratu, a “prava” devojka postaje žena koja voli decu, radi ručne radove i umire prirodnom smrću.

Ostali aspekti seksualnosti mogu se svrtati u domen ponašanja. U domenu ponašanja posebno važan aspekt je **seksualna orijentacija**. Osoba može biti hetero- ili homoseksualne orijentacije, što je određeno anatomskim, endokrinološkim, psihološkim i kulturnim faktorima. Obično se seksualna orijentacija otkriva do uzrasta od 16-18 godina (WHO, 2010). Seksualna orijentacija nije stvar ličnog izbora, dok seksualno ponašanje može biti promenljivo, u skladu sa seksualnom orijentacijom ili suprotno od nje.

Praktično do nedavno (sve do sredine osamdesetih godina XX veka) homoseksualnost se nalazila na spisku poremećaja među ostalim psihijatrijskim dija-

gnozama, a danas je stvar slobodnog opredeljenja i ljudskih prava na različitost. Seksualno interesovanje za isti pol nije vezano samo za seksualnost čoveka, već je primećena i kod životinja, što je omogućilo da se ovoj pojavi oduzme oznaka neprirodnosti. Kao posledica toga u mnogim zemljama seksualni kontakti između istih polova su dozvoljeni, a ponegde se čak mogu verifikovati i kao bračna zajednica. Vrlo često homoseksualnost nije isključiva seksualna orijentacija već postoje intimni odnosi i sa osobama drugog pola i tada se takve osobe nazivaju biseksualnim. Homoseksualnost je poznata u svim društvima i daleko u prošlost i nije povezana sa seksualnim zasićenjem u redovnom seksualnom životu niti sa kulturnom degeneracijom društva kako je ranije objašnjavana.

Seksualna aktivnost predstavlja ispoljavanje seksualnosti u ponašanju, ali ona predstavlja samo jedan aspekt seksualnosti i pogrešno je izjednačavati ove dve pojave. Seksualnost se doživljava i ispoljava putem misli, fantazija, želja, verovanja, stavova, vrednosti, ponašanja, navika, uloga i odnosa. U tom smislu, seksualnost je znatno širi koncept od seksualne aktivnosti. Seksualnost je sastavni deo identiteta ličnosti koji se razvoja i menja tokom celog života, dok seksualne aktivnosti mogu biti povremene i vezane samo za određeni period života.

Kako je seksualnost kompleksna pojava sa mnogobrojnim komponentama, dešava se da često nisu sve komponente doživljene i ispoljene, ili da nisu sve komponente usklađene. Za ispoljavanje seksualnosti od velikog značaja su društveni uticaji koji postavljaju standarde normalnog ponašanja i kada je u pitanju seksualna aktivnost.

Kada je normalno početi sa seksualnom aktivnošću? I šta je normalno u seksualnom ponašanju? Ovo su neka od važnih pitanja koja se razmatraju u sklopu seksualnog obrazovanja mladih. U stručnoj literaturi i radovima koji se bave adolescentnom seksualnošću, prvo seksualno iskustvo na uzrastu ispod 15 godina se klasifikuje kao veoma rano. U našem zakonu se kažnjava seksualni odnos sa devojkom mlađom od 14 godina, jer se smatra da ona još nema dovoljno svesti o svojim postupcima da bi se moglo reći da stupa svojevolljno i dobrovoljno u seksualne odnose. Ovaj uzrast dobrovoljnog stupanja u prve seksualne odnose („age of consent”) se veoma razlikuje od društva do društva – raspon godina za ovo je uglavnom između 14 i 18 godina, ali negde se spušta do 12 godina ili podiže do 21 godine. U seksu bi trebalo smatrati da je prihvatljivo sve ono što se radi dobrovoljno među učesnicima i što ne ugrožava nikog. Holandani još dodaju i pojam „zaštićeno“. Naime, u ovoj zemlji je seksualno obrazovanje obavezni deo školskog programa i oni imaju najmanji broj trudnoća i abortusa među mladima, najmanji broj abortusa u Evropi i najveću upotrebu savremene, efikasne kontracepcije. Oni su dokazali da seksualno obrazovanje mladih ne povećava njihovu seksualnu aktivnost, nego samo povećava korišćenje adekvatne zaštite.

Seksualna različitost postoji svuda. Neki ljudi trpe zbog svojih drugačijih seksualnih ponašanja – napr. homoseksualci, neudata žena koja ima više partne-

ra ili osoba koja živi sa HIV infekcijom, jer ih društvo odbacuje i često se agresivno ponaša prema njima, mada oni svojim ponašanjem nikog ne ugrožavaju.

Društveni uticaji su višestruki i prevazilaze samo pitanje šta je normalno u seksualnom ponašanju. Društveni uticaji su doveli do toga da seksualno ponašanje može da se potpuno odvoji od ostalih aspekata seksualnosti i da se razmenjuje kao roba ili da se koristi kao cilj za sebe, u čisto hedonističke svrhe, bez pozitivnih osećanja, nežnosti, posvećenosti seksualnom partneru.

Jedan ovakav negativan društveni uticaj, sve očigledniji i jači u savremenom društvu jeste seksualizacija. **Seksualizacija** podrazumeva da se osobi vrednost pridaje na osnovu seksualne privlačnosti i seksualnog ponašanja, do krajnosti u kojoj se potpuno isključuju ostale karakteristike. U ovom kontekstu fizička atraktivnost se izjednačava sa seksualnom privlačnošću, tj. ovo drugo se postavlja kao standard za procenu fizičkog ("seksi") izgleda. U krajnjoj liniji seksualizacija dovodi do toga da se osoba seksualno objektivizuje – pretvara u stvar za seksualno iskorištavanje, uz zapostavljanje njene ličnosti i sposobnosti za nezavisno mišljenje i delanje (APA, 2010).

Gledajući sa ovog stanovišta, svaka osoba, bez obzira na pol, može biti seksualizovana. Ipak, ova pojava je izraženija kada je u pitanju ženski pol. Seksualizacija se odvija zahvaljujući sadejstvu tri faktora. To su (1) uticaji društva, (2) uticaji iz interpresonalnih relacija i (3) samoseksualizacija. Društvo krzo kulturne norme, očekivanja i vrednosti, medije, šalje određenu poruku mladima. Kulturni sadržaji često su preplavljeni seksualizovanim sadržajima, naročito vezanim za ženski pol, čime šalju poruku da seksualizacija spada u domen prihvatljivog ponašanja. Devojčice još od malena mogu biti podsticane da se ponašaju kao seksualni objekti od strane porodice, vršnjaka, prijatelja i ostalih. I konačno treći faktor jeste samoseksualizacija, kada je devojčica već naučila da određeno društvo odobrava seksualizaciju i kada počne da usvaja takve standarde, da ih internalizuje i sama se angažujući u istim (APA, 2010).

Zdrava seksualnost je bitna komponenta, kako fizičkog, tako i mentalnog zdravlja jer podstrekuje intimnost, povezivanje, zadovoljstvo i uključuje međusobno poštovanje kod partnera, pa je stoga Svetska zdravstvena organizacija ukazala na seksualnost kao na komponentu seksualnog zdravlja. Prema SZO, **seksualno zdravlje** predstavlja „stanje fizičkog, emocionalnog, mentalnog i socijalnog blagostanja u vezi sa seksualnošću, to nije samo odsustvo bolesti, slabosti ili disfunkcije. Ono zahteva pozitivan i pun poštovanja pristup seksualnosti i seksualnim odnosima, kao i mogućnost za prijatno i bezbedno seksualno iskustvo, bez diskriminacije i nasilja“. Ono predstavlja zajedništvo telesnih, emocionalnih, intelektualnih i socijalnih aspekata seksualnog bića (WHO, 2002).

Reproduktivno zdravlje je širi koncept od seksualnog zdravlja, i podrazumeva stanje fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja u odnosu na reproduktivni sistem kod ljudi svih uzrasnih grupa. Reproduktivno zdravlje uključuje zadovo-

ljavajući i siguran seksualni život, sposobnost za reprodukciju i slobodu odlučivanja o reprodukciji (da li će se rađati deca ili ne, kada i koliki broj dece).

Seksualno obrazovanje kao način unapređenja reproduktivnog zdravlja

Sve do druge polovine XX veka seksualno ponašanje je u velikoj meri predstavljalo tabu temu. U otkrivanju sopstvene seksualnosti deca i mladi su u velikoj meri prepušteni sami sebi. Porodice se nose sa razvojem seksualnosti svoje dece služeći se iskustvima koja se generacijski prenose i sećanjima roditelja na sopstveno detinjstvo. Izvanporodične konsultacije sa stručnjakom za ovu oblast su prilično retke, u svakom slučaju ređe nego kod nekih drugih pitanja, čime je često isključena spoljna stručna podrška u delikatnim situacijama tokom razvoja. Tako dolazimo do situacije da je nedostatak adekvatne stručne pomoći u velikoj ne-srazmeri sa potrebom za njom. Društva i kulture koja nemaju tako ubrzan tok promena kao što su savremena, imaju, uglavnom tradicijom uobličene, spremne odgovore na ova pitanja i roditelji ih samo primenjuju, kao već poznat i poštovan obrazac intervencija. Pitanja se kod ovih roditelja praktično ne postavljaju, a nedoumice gotovo da ne postoje (Mid, 1968). U našim uslovima vrednosti jedne generacije već ne važe za drugu, pa je i oslonac na društvenu tradiciju vrlo teško naći. Ostaje, u najboljem slučaju, porodična tradicija, ali i ona sama može biti opterećena raznim rizicima.

Uporedo sa emancipacijom žena, otkrićem kontraceptivne pilule (1960) i drugih sredstava za zaštitu od neželjene trudnoće, kao i legalizacijom abortusa, tokom sedamdesetih godina XX veka došlo je do „seksualne revolucije“, jer se sada seks prvi put mogao odvojiti od reprodukcije. Seks je od zabranjene teme postao tema o kojoj se otvoreno i javno moglo razgovarati i polemisati. Mladi su stupali u brak kasnije, a do tada su imali i više seksualnih partnera, te su prekidi trudnoće i polno prenosive infekcije postale učestalije pojave. Sve ovo je dovelo do potrebe za pružanjem informacija, pa je počelo uvođenje seksualne edukacije u škole. Prvi su bili Šveđani, gde seksualno obrazovanje postaje obavezan školski predmet 1955. godine. Seksualno obrazovanje je u školama obavezno (po podacima iz 2006) u: Austriji, Belgiji, Češkoj, Danskoj, Estoniji, Finskoj, Francuskoj, Nemačkoj (još od 1968.), Grčkoj, Mađarskoj, Islandu, Irskoj, Latviji, Luksemburgu, Holandiji, Norveškoj, Portugaliji, Sloveniji, Švedskoj, a od skoro i u Hrvatskoj. Seksualno obrazovanje u školama ovih zemalja najranije počinje na uzrastu od 11,5 godina. Po SZO, trebalo bi da se počne mnogo ranije, još u toku predškolskog perioda.

U poslednjih nekoliko dekada globalna epidemija HIV-a dodatno aktualizuje potrebu za edukacijom u oblasti seksualnog ponašanja. U cilju sprečavanja zaraze HIV virusom, koji se prenosi u velikom broju slučajeva seksualnim putem, potrebno je da se polje razumeju pitanja seksualnog i reproduktivnog zdravlja.

Postoje razne vrste seksualnog obrazovanja. U SAD su u velikoj meri zastupljeni pravci koji propovedaju apstinenciju od seksualnih odnosa pre braka, ali ovo očigledno nije uspešno, jer Amerikanci imaju veći broj adolescentnih trudnoća od severno i zapadnoevropskih zemalja.

Postoje i pravci koji zagovaraju odlaganje seksualnih odnosa uz savete o zaštiti; neki se bave samo negativnim stranama seksualnosti ili samo kontracepcijom i seksualno prenosivim infekcijama, a najbolji je sistem koji je sveobuhvatan i pristupa svim aspektuima seksualnosti i partnerskih odnosa, kao i reprodukcije.

Mnogi veruju da seksualno obrazovanje treba da bude integrisano u sve školske predmete. Međutim, najčešće se seksualno obrazovanje svodi na biologiju i eventualno još neki predmet. Na primer, u Belgiji se na biologiji uči o biološkim aspektima seksualnosti, a moralni i etički aspekti se razmatraju na časovima religije i filozofije. Seksualno obrazovanje naziva se najrazličitijim imenima: u Holandiji je u sklopu predmeta koji se zove „Društvo“, u Danskoj „Danski časovi“, u Estoniji „Društvene nauke“, u Francuskoj „Zdravstveno obrazovanje“ i povremeno se o ovim temama priča na „Građanskom vaspitanju“. Ukoliko se seksualno obrazovanje uključuje u nastavu biologije, izostaje deo koji se bavi psihološkim aspektima seksualnosti, dok se na ovaj aspekt obraća pažnja u Belgiji i na Kipru gde se predmet zove „Međuljudski odnosi i seksualno obrazovanje“. U Slovačkoj se predmet zove „Obrazovanje o porodičnom životu“, a u Poljskoj, Mađarskoj i Portugaliji „Program zdravstvenog vaspitanja“.

Bez obzira u kojoj formi, informacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, iz proverenih izvora, trebalo bi da budu dostupne deci i mladima svih uzrasta, u skladu sa njihovim razvojnim kapacitetima. Bez obzira da li su seksualno aktivni ili ne, i bez obzira na seksualnu orijentaciju, mladima su potrebne informacije koje će im omogućiti da se osećaju opušteno i sigurno u vezi sopstvene seksualnosti.

Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju u Srbiji

U današnje vreme i u Srbiji mladi stupaju rano u seksualne odnose van braka i do rađanja prvog deteta često promene više partnera, pa tako imaju više šanse da imaju neželjenu trudnoću, abortus, seksualno prenosive infekcije, i eventualno, posledično, i sterilitet. U sklopu istraživanja zdravlja stanovništva R. Srbije iz 2006, dobijeni su podaci koji mogu da predstavljaju razlog za zabrinutost. Npr, utvrđeno je da devojke starosti 15 do 19 godina koriste kontracepciju samo u 54% slučajeva. Seksualne odnose sa neregularnim partnerom na uzrastu od 15 do 24 godine je imalo 42 % mladića i 11% devojaka.

U Vojvodini su rađena istraživanja znanja, stavova i ponašanja srednjoškolaца u oblasti reproduktivnog zdravlja u više navrata i ustanovljeno je da je 2008. godine 44% mladih uzrasta 15 do 19 godina seksualno aktivno, u odnosu na 37%

u 2000 godini. Na kraju srednje škole, 60% je već stupilo u seksualne odnose. Prosečne godine prvog seksualnog odnosa su 16, a na tom uzrastu su mladi već prosečno imali oko 2 seksualna partnera. Abortus je imalo 1,2% devojaka. Svi znaju za kondom i u velikoj meri ga i koriste, ali ne uvek, ali imaju predrasude prema hormonskoj kontracepciji. Ne znaju za najčešće seksualno prenosive infekcije – HPV i hlamidiju, a znanja o seksualnosti dobijaju najviše iz medija. Vrlo malo dece priča o ovome sa roditeljima – samo 5% mladića i 11% devojaka su osnovna znanja dobili od roditelja. Mladići i devojke se razlikuju po mnogim pitanjima stavova, znanja i ponašanja. Nešto više od 50% žele dodatna znanja iz ove oblasti, od strane stručnjaka, u školama.

Sekretarijat za sport i omladinu AP Vojvodine pokrenuo je 2013. godine inicijativu da se u vojvođanske škole uvede, kao izborni, predmet “Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju”. U ovom predmetu prihata se sveobuhvatan pristup seksualnom obrazovanju, što znači da se obrađuju svi relevantni aspekti seksualnosti, međuljudskih i partnerskih odnosa, kao i reprodukcije. Predmet je osmišljen kao vršnjačka edukacija, koju sprovode obučeni student završnih godina medicine i psihologije. Obuku je sprovodila ekspertska grupa, sastavljena od stručnjaka različitih profila i formirana za porebe ovog projekta pri sekretarijatu. Ekspertsku grupu je koordinirala prof. dr Aleksandra Kapamadžija. Cilj ove inicijative je da se mladima pruže informacije od edukovanih, stručnih, pouzdanih i poverljivih osoba. Informacije su potrebne da bi mladi u seksualne odnose stupali dobrovoljno i uz korišćenje odgovarajuće zaštite od neželjene trudnoće i polno prenosivih infekcija.

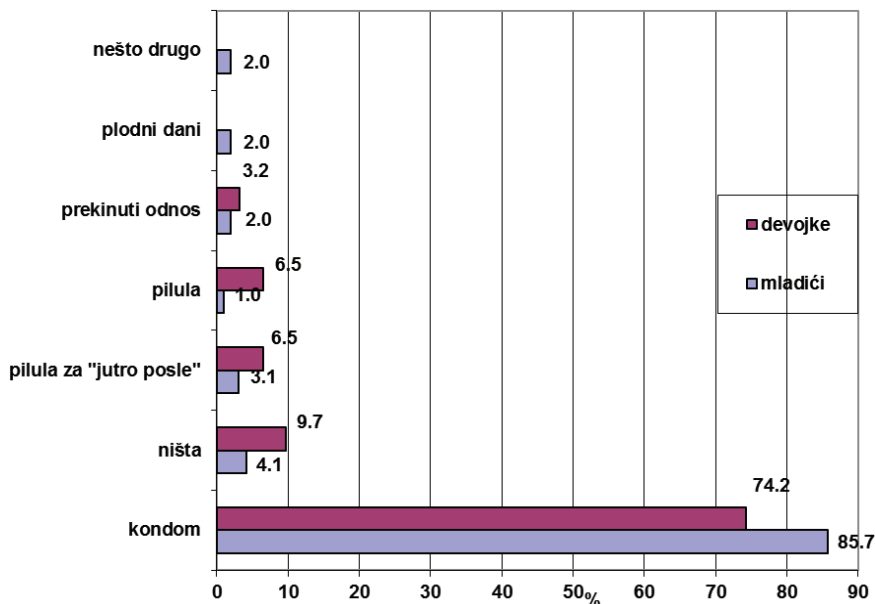
U sklopu ove inicijative sprovedeno je pre-interventno anketno istraživanje o stavovima, ponašanju i znanju o reproduktivnom zdravlju mladih. Cilj istraživanja bilo je objašnjenje i dokumentovanje potrebe za edukacijom o reproduktivnom i seksualnom zdravlju srednjoškolske omladine. Nakon ovog inicijalnog istraživanja planiran je i sprovodi se program zdravstveno-vaspitne vršnjačke edukacije u toku školske 2013/14. godine. Na kraju školske godine biće upriličeno post-interventno testiranje mladih koji učestvuju u programu (kao i odgovarajuće kontrolne grupe), kojim će biti otpraćene promene stavova, ponašanja i znanja pod uticajem sprovedenog programa.

Pre-interventno ispitivanje obavljeno je pomoću upitnika za prikupljanje socio-demografskih podataka, kao i pomoću testa znanja koji je obuhvatao 27 pitanja. Upitnik i test konstruisani su za potrebe istraživanja, a na osnovu prethodnih istraživanja i pregleda stručne literature. Sprovođenje istraživanja koordinirale su članice ekspertske grupe u okviru sekretarijata u sastavu prof. dr Aleksandra Kapamadžija, prof. dr Marija Zotović i doc. dr. Snežana Ukropina. Istraživanjem je obuhvaćen 991 učenik prvih razreda 10 srednjih škola i gimnazija u Vojvodini.

U okviru ovog istraživanja dobijen je podatak da se učenici, o pitanjima koja se tiču seksualnog života, najčešće informišu putem sredstava javnog informisa-

nja, kao što su TV, internet, časopisi (71%). Sledeći po učestalosti izvor informisanja su vršnjaci (46%). Od roditelja informacije je tražilo svega 16% učenika, a od nastavnika još manje – njih 9%. Najmanje korišćeni, kao izvori informacija, su zdravstveni radnici. Njima se obratilo svega 4% učenika.

Dobijen je podatak o broju seksualno aktivnih učenika. Taj broj iznosi 13%, što znači da je približno svaki osmi učenik prvih razreda srednje škole naveo da je imao seksualni odnos. Ovaj procenat uključuje tri puta više mladića nego devojaka i četiri puta više učenika sa dobrim ili lošijim uspehom, u odnosu na one sa odličnim ili vrlo dobrim uspehom. Više od 10% onih koji su imali seksualno iskustvo, naveli su da su jednom ili više puta imali seksualno odnos i kada to nisu želeli i to veći broj mladića nego devojaka. Glavni razlozi sa stupanje u neželjeni seksualni odnos su želja da se ugoditi partneru i uticaj alkohola (češće mladići), kao i pritisak partnera (češće devojke). Na grafikonu 1 prikazani su podaci o najčešće korišćenim kontraceptivnim sredstvima.

Kada je u pitanju znanje mladih o reproduktivnom zdravlju, ni jedan učenik nije postigao maksimalan broj bodova na testu znanja čiji je raspon bio od 0 do 27 bodova. Prosečan skor na testu znanja iznosio je 9. Više od polovine učenika (njih 55%) imali su skor na testu manji od 10.

U okviru različitih tema koje obuhvata problematika reproduktivnog zdravlja, učenici su pokazali najmanje poznavanje oblasti seksualno prenosivih infekcija (SPI). Svega oko 5% učenika zna koje su najučestalije SPI (hlamidija i humani papiloma virus - HPV), poznaje njihove simptome i zastupljenost ovih infek-

cija kod seksualno aktivnih osoba. Svaki 10-i učenik zna način kako se može zaraziti hlamidijom, a samo 15% njih zna kako se može ispitati prisustvo HPV u organizmu. Takođe je iznenađujuć i zabrinjavajući podatak da samo 3,5% učenika zna da je silovatelj najčešće neka poznata osoba, član porodice, bivši partner, prijatelj ili poznanik.

Učenici dobro poznaju karakteristike upotrebe kondoma kao metode kontracepcije i zaštite od SPI (75%) i skoro 50% njih poznaje načine prenošenja infekcije HIV-om.

Skor znanja učenika o reproduktivnom zdravlju bio je statistički značajno veći kod devojaka nego kod mladića ($F=59,98$; $df=1$; $p<0,001$), kod učenika sa prosečnim i lošijim sosio-ekonomskim statusom (SES) nego kod onih sa dobrim SES ($F=12,11$; $df=1$; $p=0,001$), učenika sa vrlo dobrim i odličnim uspehom na kraju prethodne školske godine u odnosu na one sa lošijim uspehom ($F=46,09$; $df=1$; $p<0,001$), kao i kod učenika čiji otac ($F=22,54$; $df=2$; $p<0,001$) ili majka ($F=13,44$; $df=2$; $p<0,001$) imaju viši nivo obrazovanja.

Završna razmatranja

Problem seksualnog ponašanja mladih, brze i korenite promene morala u ovom domenu i sve ranije fizičko, time i seksualno sazrevanje novih generacija, postavilo je ovu temu u središte interesovanja pojedinaca, savremene porodice, škole, pa i celog društva. Od kada je Frojd zadao udarac narcizmu čovečanstva, otkrivajući nagonske sile koje nas pokreću, čijeg delovanja nismo uvek i sasvim jasno svesni (a koje su bile dostojne prezira ondašnje puritanski nastrojene populacije), ne prestaje rasprava o karakteru njihovog uticaja na čoveka, na razvoj dece, kao i o poželjnim i efikasnim vaspitnim postupcima i o ciljevima vaspitanja u domenu seksualnosti (Frojd, 1990). Dok su ciljevi vaspitanja u drugim oblastima relativno jasno postavljeni, neki od njih i društveno verifikovani i protežirani kroz institucije kakva je škola, seksualnost nije tema oko koje postoji čak ni minimalan društveni konsenzus. To ne znači da društvo negira značaj ove oblasti čovekovog života, već samo da nema jedinstven odgovor na pitanja koja samo sebi postavlja.

LITERATURA

- American Psychological Association, Task Force on the Sexualization of Girls. (2010). *Report of the APA Task Force on the Sexualization of Girls*. Washington: APA. Dostupno na: www.apa.org/pi/women/programs/girls/report-full.pdf
- Frojd, S. (1990). Seksualnost u etiologiji neuroza. U: S. Frojd: *Spisi o psihoanalitičkoj tehnici*. Beograd: Društvo za proučavanje psihoanalitičkog metoda, str. 51 – 66.

- IPPF (2006). *IPPF framework for comprehensive sexuality education*. London: IPPF Adolescents Team. Dostupno na: http://ippf.org/system/files/ippf_framework_for_comprehensive_sexuality_education.pdf
- Jerković, I., Zotović, M. (2010). *Razvojna psihologija*. Novi Sad: Futura publikacije
- Kapamadžija, A., Vejnović, T., Novakov-Mikić, A., Vukelić, J., Kopitović, V. i Bjelica A. (2010). Sexual knowledge, attitudes and practice of adolescents in Northern Serbia – are we making any progress? Follow up study 2000-2008. *Journal of Reproductive Medicine and Endocrinology*, Vol. 7, pp. 106-111.
- Kapamadžija, A., Zotović, M., Ukropina, S., Dobanovački, D. i Turo, L. (2013). *Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu APV.
- Dostupno na: <http://www.sio.vojvodina.gov.rs/>
- Mid, M. (1968). *Spol i temperament u tri primitivna društva*. Zagreb: Naprijed.
- Ministarstvo zdravlja Republike Srbije (2007). Istraživanje zdravlja stanovnika Republike Srbije 2006 godine. Finalni izveštaj. Beograd: MZRS. Dostupno na: <https://sites.google.com/site/downloadmoh1/FinalniIzvestaj-IstrazivanjeZdravlja.pdf?attredirects=0>
- Ukropina, S., Kapamadžija, A., i Zotović Kostić, M. (2013). *Istraživanje znanja, stavova i ponašanja u vezi sa seksualnim zdravljem*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu APV.
- Dostupno na: <http://www.sio.vojvodina.gov.rs/>
- UNESCO (2009). *International Technical Guidance on Sexuality Education: An evidence-informed approach for schools, teachers and health educators*. Paris: UNESCO. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>
- UNESCO (2011). *School-Based Sexuality Education Programmes: A Cost and Cost Effectiveness Analysis in Six Countries*. Paris: UNESCO. Dostupno na: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/pdf/CostingStudy.pdf>
- World Health Organization (2002). *Defining sexual health. Report of a technical consultation on sexual health*. Geneva: WHO. Dostupno na: http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/sexual_health/en/
- WHO Regional Office for Europe/BZgA (2010). *Standards for sexuality education in Europe*. Cologne: WHO. Dostupno na: <http://www.bzga-whocc.de/?uid=f8aff690ae03ac6383808212d5163f21&id=home>
- Zotović, M., Petrović, J. i Majstorović, N. (2012). Izvori stresa i načini prevladavanja stresa kod adolescenata: jesu li bure i oluje mit ili realnost? *Psihologija*, vol. 45(2), str. 171–188.

HOMOSEKSUALNOST I ADOLESCENCIJA

Nina Brkić

Medicinski fakultet u Novom Sadu

Homoseksualnost je trajna seksualna i emocionalna privlačnost prema osobama istog pola. Predstavlja jedan deo na kontinuumu seksualne ekspresivnosti. Mnogi mladi muškarci i devojke postaju svesni sopstvene seksualne orijentacije u adolescenciji. 1973. godine APA je reklasifikovala homoseksualnost kao seksualnu orijentaciju i izbacila je iz kategorije mentalnih poremećaja. Ovo je značajno uticalo na socijalne stavove prema homoseksualnosti kao i na smanjenje učestalosti skrivanja svoje seksualne orijentacije kod mladih. Tačna etiologija homoseksualnosti je i danas nepoznata (APA, 1987).

Postoje činjenice koje su utvrđene:

1. Dosadašnja istraživanja pokazuju da homoseksualnost nije stvar izbora (Savin-Williams, 1988). Ipak ekspresivnost seksualnog ponašanja i stil života jesu stvar izbora za mlade bez obzira na seksualnu orijentaciju. Tokom adolescencije mnogi mladi seksualno eksperimentišu i to ponašanje ne predviđa seksualnu orijentaciju osobe u budućnosti.

2. Homoseksualnost nastaje pre adolescencije. Bez obzira što većina mladih tek kasnije stupa u homoseksualne odnose, samosvesnost o privlačnosti istog pola postoji i pre ulaska u period adolescencije (Rowelett, Patel & Greydanus, 1992).

Teorije razvoja homoseksualne orijentacije obično se koncentrišu na period adolescencije kao kritični period u kojem nastaju fizičke, psihološke i socijalne promene. Troiden (1988) opisuje adolescenciju kao period kada osobe homoseksualne orijentacije prvi put postaju svesne privlačnosti osoba istog pola i prvi put počinju da se ponašaju u skladu sa ovim osećanjem. Muškarci u uzrastu od 19. do 21. godine počinju da prihvataju svoju seksualnu orijentaciju.

Psihosocijalni problemi mladih iz homoseksualne populacije primarno su socijalna stigma, hostilnost mržnja i izolacija od strane drugih (Martin, 1982).

Istraživanja pokazuju da 30% mladih homoseksualne populacije u periodu adolescencije pokušaja suicid (Remafedi, farrow & Deisher, 1991).

Dalje ovi mladi imaju problema sa porodicom porekla, školom i društvom uopšte. Oni se u periodu adolescencije kriju iza socijalne stigmatizacije i predrasuda, imaju ograničeno poznavanje ljudske seksualnosti, imaju manjak mogućnosti za otvorenu socijalizaciju i ograničenu komunikaciju u odnosu na zdrave modele partnerskih uloga. Često su predmet zlostavljanja u porodici, zlostavljanja od strane vršnjaka i u društvenoj zajednici. Kada čuju da im je dete homoseksualne orijentacije roditelji često reaguju besom, ljutnjom ali i osećajem krivice. Dijapazon vršnjačkog nasilja prema adolescentima homoseksualne orijentacije kreće se od nazivanja pogrdnim imenima pa čak i do fizičkih napada (Greydanus & Dewdney, 1985).

Jedan od prvih modela razvoja homoseksualnog identiteta je model Troidena. On smatra da postoji nekoliko faza u razvoju homoseksualnog identiteta (Troiden, 1988):

1. Senzitivizacija ili rana svesnost – počinje oko 10. godine i karakteriše je osećanje različitosti u odnosu na drugu decu ili adolescente. Doživljaj privlačnosti istog pola doživljava se ili pre ili tokom adolescencije.

2. Konfuzija seksualnog identiteta – Ova konfuzija najčešće počinje u adolescenciji. Svest o sopstvenoj homoseksualnosti ne može se poricati. Pitanje koje pravi problem najčešće nije pitanje ličnih osećanja već borba sa eksternim i internalizovanim socijalnim stereotipima. Nedostatak informacija o homoseksualnosti, nedostatak pozitivnih homoseksualnih modela i nemogućnost otvorene diskusije na ovu temu, povećavaju konfuziju identiteta u adolescenciji. U ovoj fazi adolescenti doživljavaju sramotu, stid, krivicu, a poricanje je veoma čest mehanizam suočavanja sa stresom.

3. Prihvatanje seksualnog identiteta – Ovu fazu karakteriše proces saznavanja i socijalnog i seksualnog isprobavanja homoseksualnog identiteta i razmatranje života kao homoseksualne osobe.

4. Integracija i obavezivanje – Ovo je faza u kojoj mladi inkorporiraju svoj seksualni identitet u pozitivno samoprihvatanje. U ovoj fazi informacija o seksualnom identitetu se deli sa odabranim drugima.

Modeli razvoja homoseksualnog identiteta

Poslednje tri decenije postoji nekoliko modela kojima se pokušalo objasniti stvaranje identiteta u adolescenciji. U tekstu je već prikazan jedan od prvih modela. Svi modeli se međusobno suptilno razlikuju i smatraju da je to proces u kojem osoba mora pronaći lični način očuvanja poštovanja u procesu stvaranja homoseksualnog identiteta (Cox & Gallois, 1996). Svi modeli pretpostavljaju da

osušujuća i nepodržavajuća spoljašnja sredina ima značajan negativni uticaj na normativni razvoj i psihološke procese adolescenata (Gonsiorek & Rudolph, 1991).

Svi teorijski modeli pretpostavljaju postojanje određenih faza ili stadijuma u razvoju homoseksualnog identiteta. Stadijumi se razlikuju u odnosu na različite nivoe samosvesnosti i javne izloženosti. Odvajanje internog prihvatanja i socijalne izloženosti pokazalo se kao najbolje u definisanju modela razvoja homoseksualnog identiteta (Cass, 1996).

McCarn i Fassinger (1996) razvili su model razvoja seksualnog identiteta koji konceptualizuje formiranje ovog segmenta identiteta kroz dve odvojene ali međusobno povezane dimenzije odnosno dva povezana procesa, a to su individualni razvoj seksualnog identiteta i razvoj identiteta grupnog pripadanja. Razvoj na obe dimenzije se sastoji iz četiri faze: svesnost, eksploracija, proučavanje/posvećivanje i internalizacija/sinteza.

U fazi svesnosti na prvoj individualnoj dimenziji javlja se svesnost osećanja različitosti u odnosu na vršnjake, a na dimenziji grupnog pripadanja u ovoj fazi dolazi do svesnosti o postojanju različitih seksualnih orijentacija kod ljudi. U fazi eksploracije na individualnoj dimenziji se nalazi potreba za eksploracijom sopstvenih osećanja prema osobama ili konkretnoj osobi istog pola, dok na društvenoj dimenziji dolazi do eksploracije pozicije osobe koja je homoseksualno orijentisana.

Specifični problemi adolescencenata homoseksualne orijentacije

Poslednjih dvadeset godina izučavana je stigmatizacija adolescenata homoseksualne orijentacije. Strah od stigmatizacije učvršćuje tajnost seksualnog identiteta i podstiče izolaciju koja produkuje višestruke probleme. Krijući svoj identitet adolescenti homoseksualne orijentacije lišavaju sebe pozitivnih modela partnerskih uloga (Faulkner & Cranston, 1998). Veoma često su lišeni pozitivne procene od strane porodice. Saopštavanje seksualne orijentacije porodici može dovesti do prihvatanja ali i do fenomena bežanja od kuće tj. odbacivanja i odricanja porodice u odnosu na homoseksualnog adolescenta. Veoma je čest prestanak materijalne podrške od strane porodice što za posledicu može da ima prestanak školovanja i bavljenje nelegalnim poslovima kako bi se pribavio novac za preživljavanje (Coenen, 1998).

Iz ovih razloga najčešći mehanizam borbe je skrivanje. Pokušaj življenja heteroseksualnog života dovodi do izolacije, nezadovoljstva i stalnog straha od otkrivanja. Kako bi osigurali svoj heteroseksualni status homoseksualne osobe u ovoj fazi često ulaze u učestale površne seksualne kontakte. Ovakvi kontakti ne dovode do fuzije seksualnosti i emocionalnosti, što podstiče dalju izolaciju i osećaj inferiornosti (Lock & Kleis, 1998).

Najčešće ne pre dvadeset i prve godine homoseksualni mladi počinju da razvijaju sigurnu i prikladnu socijalnu mrežu. Jedan deo homoseksualnih mladih do tada već stupa u seksualne odnose koji nisu praćeni emocionalnim stanjem i počinju da preziru i sebe i homoseksualnu populaciju. Internalizovana mržnja i nisko samopoštovanje povećavaju rizik od zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci, depresije, suicida i prenosa polno prenosivih infekcija. Takođe u adolescenciji ovi mladi imaju veći rizik od problema sa ishranom i nezadovoljstva telesnom shemom (Lock & Kleis, 1998).

Kriza otkrivanja

Nakon prihvatanja homoseksualnog identiteta mladi odlučuju kome će saopštiti svoj seksualni identitet. Uzrast na kojem odlučuju da saopšte bliskim osobama poslednjih godina se pomerio sa 20 na 16 godina (Henderson, 1998). Nivo samopoštovanja je prediktor donošenja odluke da se porodici saopšti homoseksualni identitet (Garofalo & Katy, 2001), a pozitivan odgovor porodice je veoma važan kako bi se dalji proces otvaranja nastavio. Pozitivni porodični odnosi i porodična kohezivnost povezani su sa pozitivnom reakcijom porodice na saopštavanje homoseksualnog identiteta (Merighi & Grimes, 2000).

Adolescenti izbegavaju otkrivanje seksualnog identiteta iz pravnih i ekonomskih razloga, zbog određenih porodičnih pravila i nedostatka socijalne podrške. Strah od zlostavljanja i odbacivanja je dominantan razlog skrivanja seksualnog identiteta od porodice (Savin-Williams & Dube, 1998). Da bi se testiralo prihvatanje porodice adolescent najčešće informaciju prvo saopštava „sigurnom“ sibliu. Najčešće je to sestra (D'Augelli, Hershberger & Pickington, 1998). Majkama se uglavnom saopštava informacija pre nego što se saopšti ocu (Merighi & Grimes, 2000). Istraživanja pokazuju da je polovina reakcija majki prihvatanje, dok se ostale reakcije kreću od tolerisanja do odbacivanja. Reakcije očeva su negativnije (Savin-Williams & Dube, 1998).

Reakcije porodice na otkrivanje seksualnog identiteta

Suočavanje porodice nakon saznanja da im je dete homoseksualne orijentacije prema Kubler-Ross-ovoj teoriji odvija se kroz nekoliko faza (Kubler-Ross, 1997):

Faza poricanja – roditelji neposredno nakon saznanja osećaju strah i krivicu i aktivno poriču saznatu informaciju. Mogu pokušavati da pritiskaju dete da nastavi na krije seksualni identitet. U ovoj fazi roditelji homoseksualnost deteta objašnjavaju kao fazu eksperimentisanja.

Faza besa – ova faza obojena je emocijom besa u odnosu na sebe i druge. U ovoj fazi roditelji traže krivca i najčešće krive neku osobu homoseksualne orijentacije koji poznaju, na primer nekog nastavnika homoseksualne orijentacije ili

smatraju da je neki čin seksualnog zlostavljanja proizveo homoseksualnost kod njihovog deteta. Često su otvoreno ljuti na adolescenta jer ih je doveo u poziciju da budu roditelji homoseksualnog deteta. Često su ljuti i na društvo u celini.

Pregovaranje sa bogom i adolescentom – roditelji u ovoj fazi pregovaraju sa bogom da promeni njihovo dete. Da bi ih prihvatili u porodici roditelji u ovoj fazi traže od adolescenta da nastavi da krije svoj seksualni identitet ili da se odreknu homoseksualnosti. Takođe od adolescenta se traži da ne otkrivaju seksualnu orijentaciju ostaloj rodbini i prijateljima.

Faza depresivnosti – ovu fazu karakterišu osećanja stida i krivice kod roditelja. Javlja se i osećanje straha u odnosu na diskriminaciju od socijalne sredine. Otvaraju se pitanja gubitka heteroseksualnog deteta i heteroseksualne porodice i gubitka uloge babe i dede.

Faza prihvatanja – ovo je poslednja faza gde roditelji potpuno prihvataju homoseksualnost i identitet svog deteta.

I drugi članovi porodice mogu proći kroz ove faze. Većina članova porodice nikada u potpunosti ne prihvate seksualnu orijentaciju adolescenta. Neke porodice ostaju u fazi poricanja i ignorišu novu situaciju. Većina porodica nauči da toleriše, ali nikada ne prihvati potpuno homoseksualnost člana porodice (Coenen, 1998).

Homoseksualne relacije u adolescenciji

Seksualni odnosi

Adolescenti ulaze u seksualne odnose sve ranije (Hofferth, 1990). Do osamnaeste godine većina adolescenata bez obzira na pol, etničku pripadnost, seksualnu orijentaciju stupaju u seksualne odnose (Binghan & Crockett, 1996). U ovom delu teksta opisani su seksualni odnosi homoseksualnih adolescenata koji se dešavaju bez ulaska u romantične partnerske relacije i ne uključuju bliskost već se povezanost partnera formira samo seksualnim odnosom. Ovaj odnos se definiše kao vršnjački odnos koji traje određeni vremenski period, a primarni fokus te relacije je seksualna aktivnost. Telesna privlačnost je najčešća komponenta ovog odnosa ali to ne mora uvek biti slučaj. Najčešće predstavlja kontinuum ponašanja motivisanih seksualnom požudom sa ciljem seksualnog užitka (Binghan & Crockett, 1996).

Kada posmatramo seksualne relacije homoseksualnih adolescenata važno je naglasiti da oni najčešće imaju iskustvo i heteroseksualnog i homoseksualnog seksualnog odnosa (Savin-Williams, 1998). Polovina homoseksualnih muškaraca i tri četvrtine homoseksualnih žena u adolescenciji stupa u heteroseksualne seksualne odnose (Lever, 1995). Razlozi za stupanje u heteroseksualne seksualne odnose mogu biti različiti, a najčešći su: autentično interesovanje za heteroseksu-

alne odnose, pokušaj poricanja ili prikrivanja homoseksualne privlačnosti ili potvrđivanje i proveravanje zainteresovanosti za isti pol (Savin-Williams, 1998).

Postoje i različiti uzroci stupanja u seksualne odnose sa osobom istog pola. Najčešći razlog je testiranje privlačnosti prema osobama istog pola i validiranje homoseksualnog identiteta. Prvi istopolni seksualni odnosi se najčešće javljaju unutar prijateljske relacije ili isključivo seksualne relacije, a retko unutar romantične partnerske relacije (Herdt & Boxer, 1993). Za neke mlade, a posebno za muškarce, je seksualna aktivnost sa pripadnicima istog pola jedini način da ostvare homoseksualnu intimnost. Najčešći razlog je strah da bi uspostavljanje drugih dubljih i ozbiljnijih relacija moglo da probudi sumnju prijatelja i porodice, što nosi rizik od odbacivanja pa čak i nasilja. Ako se uzme u obzir da je homofobija najizraženija u periodu adolescencije, seksualni odnosi bez dubljeg povezivanja predstavljaju lakše i sigurnije rešenje u odnosu na zabavljanje ili romantične istopolne relacije.

Žene homoseksualne orijentacije u adolescenciji ređe stupaju u homoseksualne seksualne odnose. Najčešći razlog je to što žene seksualnu komponentu odnosa manje vrednuju tokom i nakon preispitivanja seksualnog identiteta (Esterberg, 1994). Umesto seksualne vezanosti najčešće se javlja emocionalna vezanost koja se ostvaruje unutar prijateljske relacije u kojoj osoba ne otkriva svoj seksualni identitet. Ovo se posebno često dešava u određenim društvima gde je prihvatljivo fizičko pokazivanje emocija među prijateljicama, kao što je držanje za ruke, deljenje kreveta i slično.

Zabavljanje

Zabavljanje dva adolescenta uključuje najviše elemenata javnog ispoljavanja ljubavi, kulturno je uslovljeno i socijalno skriptovano. Iz ovih razloga stupanje u relaciju sa osobom istog ili suprotnog pola koja podrazumeva zabavljanje nosi za adolescente posebno značenje i posledice. Adolescenti koji počinju sa nekim da se zabavljaju ulaze na taj način u svet odraslih i od strane vršnjaka se smatraju privlačnijim, popularnijim i zrelijim (Samet & Kelly, 1987).

Zabavljanje je uobičajeni put koji vodi do stvaranja ozbiljnih partnerskih relacija, zbog otežanog procesa zabavljanja ponekad se dešava da homoseksualni parovi preskoče ovu fazu i počnu da se ponašaju kao da su u ozbiljnoj partnerskoj relaciji. Ipak mnogo češće adolescenti se suočavaju sa druge dve opcije: mogu da se zabavljaju sa osobom suprotnog pola ili da se ne zabavljaju ni sa kim (Sears, 1991). Oni koji biraju da se ipak zabavljaju sa osobom suprotnog pola time zadovoljavaju potrebu da se osećaju „normalnim“ i da im to što su homoseksualno orijentisani ne mora uskratiti mogućnost da uživaju u aktivnostima i zadovoljstvima koje nosi tipična adolescencija. Ove veze omogućavaju adolescentima da utvrde koje su socijalne norme zabavljanja u heteroseksualnim relacijama, ali i da

otvore pitanja kako se partnerske uloge u homoseksualnim relacijama razlikuju u odnosu na uloge u muškarca i žene u heteroseksualnoj relaciji: Ko prvi prilazi? Ko plaća piće?

Zabavljanje u heteroseksualnim relacijama homoseksualnom adolescentu omogućava jedino praktično sticanje iskustva o tome kako izgledaju partnerske relacije uopšte. Takođe heteroseksualno zabavljanje istopolno orijentisanom adolescentu može predstavljati „paravan“ za skrivanje prave seksualne orijentacije, posebno jer samo zabavljanje ne uključuje nužno romatnitčni i seksualni odnos. Na kraju, zabavljanje u heteroseksualnoj relaciji omogućava adolescentu da oproba identitet, dozvoljava mu da proceni da li su benefiti javnog homoseksualnog zabavljanja veći od rizika vršnjačkog i porodičnog odbacivanja. Većina adolescenata koje privlači isti pol se odlučuju da ne ulaze u homoseksualne relacije dok ne završe srednju školu, ne odu na fakultet ili ne nađu posao (Hazan & Yeifman, 1994).

Najčešći problem homoseksualnih adolescenata a u odnosu na početak zabavljanja jeste pronalaženje potencijalnih partnera. Da bi mogli da priđu određenoj osobi prvo moraju da saznaju seksualnu orijentaciju osobe za koju su zainteresovani. Greške u ovoj proceni mogu biti kobne. Iz ovog razloga partnere za zabavljanje adolescenti homoseksualne orijentacije nalaze među prijateljima u školi ili češće unutar organizacija koje povezuju mlade homoseksualne orijentacije. Često se partneri pronalaze u grupama samopodrške ili preko nekog iz tih grupa. Lokalni kafići u koje dolaze istopolno orijentisane osobe predstavljaju mesta za pronalaženje partnera. I na kraju internet predstavlja najčešći način za uopoznavanje partnera homoseksualnim adolescentima (Diamond, Savin-Wiliams & Dube, 1999).

Pojava koja je veoma česta pri zabavljanju istopolno orijentisanih osoba je zabavljanje sa osobom više godina starijom od adolescenta. Postoji nekoliko razloga, a prvi je to što je veća šansa da krećući se po mestima u lokalnoj zajednici koja su namenjena homoseksualnoj orijentaciji adolescent upozna stariju osobu, a ne svog vršnjaka. Takođe starije osobe su spremnije otvoreno da počnu zabavljanje. Takođe postoje i oni adolescenti koje telesno privlače starije osobe. Starije osobe mogu pomoći adolescentu da uđe u homoseksualnu partnersku relaciju, da lakše oformi svoj identitet, oni mogu odgovoriti na pitanje kako treba da izgleda istopolna relacija i pružiti model za ponašanje. Takođe adolescent koji je uspešno prošao kroz proces formiranja homoseksualnog identiteta često ne želi da stupa u relaciju sa adolescentom koji još nije završio taj proces (Diamond, Savin-Wiliams & Dube, 1999).

Bliska/strastvena prijateljstva

Istraživanja pokazuju da su mlade devojke sklonije da izgrađuju izuzetno bliska istopolna prijateljstva u odnosu na muškarce (Buhrmester & Furman, 1987). Postoji određeni broj tih dijadnih odnosa koji postaju bliski do mere i intenziteta koji imaju romantične partnerske relacije, ali ne uključuju seksualnu komponentu. Ove relacije nazivaju se ekstremno bliska ili strastvena prijateljstva (Faderman, 1991). Konflikt u ovim istopolnim strastvenim prijateljstvima praćeni su istim reakcijama kao i konflikti u partnerskim odnosima (Crumpacker & Vander Haegen, 1993).

Diamond (1998) izveštava o tome da u periodu adolescencije većina heteroseksualnih žena kao najintenzivniju relaciju navodi odnos sa prijateljicom. Razlog sklapanja ovakvih prijateljstava jeste potreba za izgradnjom relacije poverenja, pronalaženje pouzdane osobe, osobe na koju mogu da se oslone, budu bliske i osećaju se prihvaćeno (Buhrmester & Furman, 1986). Bliska prijateljstva su izvor intimnosti i bliskosti i podrške koji nije povezan sa seksualnim i romantičnim potrebama. Učesnici u ovakvim relacijama su preokupirani ovim odnosom i veoma su mu posvećeni, uz veoma zastupljeno zajedničko planiranje budućnosti. Osećanja ljubomore, posesivnost i separaciona anksioznost se veoma često javljaju.

Postojanje istopolnih strastvenih prijateljstava ne znači da su jedna ili obe osobe unutar te relacije homoseksualne orijentacije. Ipak, kod osoba homoseksualne orijentacije strastvena prijateljstva sa osobom istog pola imaju posebnu ulogu. Za adolescente koji preispituju svoju seksualnost ove relacije daju mogućnost za spoznavanje seksualnog identiteta. Moge homoseksualne žene prvi put počnu da preispituju svoju seksualnost baš u odnosu na neuobičajeno intenzivnu vezanost za prijateljicu, čak i u odsustvu seksualnih osećanja u odnosu na nju (Diamond, Savin-Williams & Dube, 1999).

Za mlade osobe homoseksualne orijentacije koji u periodu adolescencije ne mogu da dođu do mladih iste seksualne orijentacije ili ne žele da rizikuju otkrivajući svoj seksualni identitet, strastvena prijateljstva mogu da zadovolje potrebe koje uobičajeno mladi zadovoljavaju u romantičnim relacijama bez ulaska u heteroseksualne odnose. Zbog toga su ove prijateljske relacije od ključne važnosti za adolescente homoseksualne orijentacije. Ovo naravno ne znači da strastvena prijateljstva predstavljaju prostu supstituciju romantičnih relacija za adolescente već da adolescenti homoseksualne orijentacije u ovim relacijama pronalaze prihvatljiviji način za zadovoljavanje potrebe za bliskošću sa osobom istog pola, a bez rizika od društvene osude (Weinstock & Rothblum, 1996).

Romantične partnerske relacije

Romantične partnerske relacije se uobičajeno od zabavljanja razlikuju po zajedničkoj odluci partnera da ostanu u toj relaciji i po tome što zajednički rade na izgradnji karakteristika para i društvenog statusta para. Ove relacije se predstavljaju porodici, prijateljima i širem društvu. Adolescent u ovoj fazi od bliskih važnih osoba traži validaciju i podršku za dalje posvećivanje toj romantičnoj relaciji. Za mnoge adolescente ove relacije znače prelazak u svet odraslih i pokazivanje zrelosti u odnosu na svoje vršnjake. Roditelji veoma često pridaju više važnosti ovakvoj relaciji i pružaju privilegije detetu u odnosu na tog partnera ili partnerku češće nego kada se zabavlja (Hazan & Zeifman, 1994).

Adolescenti često ulaze u ove relacije kako bi ostvarili potrebu za intimnošću i sigurnošću. Stepem emocionalne intimnosti u ovim relacijama je viši u odnosu na stepen intimnosti u prijateljskim relacijama. Najčešće ove relacije budu prve relacije gde mladi osećaju potpunu afektivnu vezanost nakon vezanosti za roditelje (Hazan & Zeifman, 1994).

Kao i mladi heteroseksualne orijentacije i mladi homoseksualne orijentacije žele da se ostvare u tradicionalnim partnerskim relacijama (D'Augelli, 1991). Postoji veliki broj prepreka za adolescenta da formira istopolnu partnersku relaciju. Neke od tih prepreka su i nedostatak pozitivnog modela uloga u istopolnim relacijama i stalni strah od nasilja i odbacivanja istopolno orijentisanih mladih. Dakle isto kao što mladi izbegavaju da se zabavljaju sa osobama istog pola jer to uključuje javno prikazivanje, izbegavaju i da uđu u istopolne partnerske relacije.

Sa druge strane mnogi mladi homoseksualne orijentacije su internalizovali homofobične stavove što rezultuje averzijom prema istopolnim romantičnim relacijama. Neki mladi vide ulazak u homoseksualne romantične relacije kao definitivnu potvrdu neheteroseksualne orijentacije, a zabavljanje ili povremene seksualne kontakte objašnjavaju eksperimentisanjem. Drugi mladi internalizuju shvatanja da biti homoseksualne orijentacije znači biti promiskuitetan, akcentovati samo upoznavanje novih ljudi i seksualno uživanje. Ovi mladi imaju stavove da biti homoseksualne orijentacije podrazumeva ne opredeljivati se za dugoročne partnerske relacije, i mogu ih zbog toga izbegavati ili ne očekivati da ostvare takvu relaciju (Mayer, 1989). Percepcija nedostatka podrške udružena sa nedostatkom modela ponašanja u istopolnim relacijama dovodi do niskog stepena involviranosti adolescenata u romantične istopolne relacije.

Zbog rizika od odbacivanja od strane porodice i vršnjaka adolescenti najčešće kriju svoje partnerske relacije. Oni adolescenti koji se odluče da prvi put uđu u istopolnu partnersku relaciju vrlo često su ograničeni na partnerovu užu mrežu socijalne podrške. Ako se odluče da kažu nekom od svojih bliskih osoba to uglavnom budu sestre ili prijatelji suprotnog pola. Takođe postoje i relacije koje ne podrazumevaju seksualnu ekskluzivnost partnera, odnosno ovo su otvorene veze

u smislu da partneri imaju mogućnost da ukoliko to žele imaju seksualne odnose sa osobama van partnerske relacije. Ovakve relacije postoje i među heteroseksualnim parovima i lezbejskim parovima, ali su učestalije kod muškaraca homoseksualne orijentacije (Lever, 1994).

Na kraju treba izdvojiti da u odnosu na relacije koje ostvaruju adolescenti homoseksualne populacije postoje još mnogobrojna pitanja na koja treba odgovoriti. Istraživanja partnerskih relacija su sve brojnija. Ono što se do sada izdvaja je da adolescenti homoseksualne populacije imaju jednake emotivne i socijalne potrebe koje teže da zadovolje stvaranjem socijalnih relacija. Ono što pravi razliku ispoljavanju i načinu zadovoljavanja potreba je socijalna marginalizacija i limitirani načini pokazivanja ljubavi, kao i internalizovana homofobija kod adolescenta ali i njihovih porodica i vršnjaka.

LITERATURA

- American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 3rd ed, revised. Washington, DC: American Psychiatric Association; 1987.
- Savin-Williams RC. Theoretical perspectives accounting for adolescent homosexuality. *J Adolesc Health Care*. 1988;9:2
- Rowlett J, Patel DR, Greydanus DE. Homosexuality. In: Greydanus DE, Wolraich M, eds. *Behavioral Pediatrics*. New York, NY: Springer-Verlag; 1992:37-54
- Martin AD. Learning to hide: the socialization of gay adolescent. In: Feinstein SC, Looney JG, Schwarzenberg AZ, Sorosky AD, eds. *Adolescent Psychiatry*. Chicago, IL: University of Chicago Press; 1982: 52-65
- Remafedi G, Farrow JA, Deisher RW. Risk factors for attempted suicide in gay and bisexual youth. *Pediatric*. 1991; 87: 867-875
- Greydanus DE, Dewdney D. Homosexuality in adolescence. *Semin Adolesc Med*. 1985; 117-129.
- Troiden RR. Homosexual identity development. *J Adolesc Health Care*. 1988; 9: 105-113.
- Grafalo R, Katz E. Health care issues of gay and lesbian youth. *Curr Opin Pediatr*. 200; 13(4):298-302.
- Lock J, Kleis BN. A primer on homophobia for the child and adolescent psychiatrist. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*. 1998;37(6):671-673.
- Coenen ME. Helping families with homosexual children: a model for counseling. *J Homosex*. 1998;36(2):73-85.
- Faulkner AH, Cranston K. Correlates of same-sex sexual behavior in a random sample of Massachusetts high school student. *Am J Public Health*. 1998;88(2):262-266.
- D'Augelli AR, Hersherberger SL, Pickington NW. Lesbian, gay and bisexual youth and their families: disclosure of sexual orientation and its consequences. *Am J Orthopsychiatry*. 1998;68(3):361-370.
- Kubler-Ross E. *On Death and Dying*. New York. NY: MacMillan; 1969.

- Henderson MG. Disclosure of sexual orientation: comments from a parental perspective. *Am J Orthopsychiatry*. 1998;68(3):372-275.
- Savin-Williams RC, Dube EM. Parental reactions to their child's disclosure of a gay/lesbian identity. *Fam Relations*. 1998;47(1):7-13.
- Merighi JR, Grimes MD. Coming out of families in a multicultural context. *Families in Society: J Contemp Hum Serv*. 2000;81(1):32-41.
- Cox, S., & Gallois, C. (1996). Gay and lesbian identity development: A social identity perspective. *Journal of Homosexuality*, 30(4), 1-30.
- Gonsiorek, J. C., & Rudolph, J. R. (1991). Homosexual identity: Coming out and other developmental events. In J. C. Gonsiorek & J. D. Weinrich (Eds.), *Homosexuality: Research implications for public policy* (pp. 161-176). Newbury Park, CA: Sage.
- Cass, V. C. (1996). Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4, 219-235.
- McCarn, S. R., & Fassinger, R. E. (1996). Revisioning sexual minority identity formation: A new model of lesbian identity and its implications for counseling and research. *The Counseling Psychologist*, 24(3), 508-534.
- Diamond, L., Savin-Williams, R.C. & Dube, E.M. (1999). Sex, dating, passionate friendships, and romance: intimate peer relations among lesbian, gay, and bisexual adolescents, in Furman, W., Brown, B.B., & Feiring, C., eds. *Development of romantic relationships in adolescence*. 175-210.
- Bingham, C.R., & Crockett, L.J. (1996). Longitudinal adjustment patterns of boys and girls experiencing early, middle, and late sexual intercourse. *Developmental Psychology*. 32, 647-658.
- Buhrmester, D. & Furman. W. (1987). The development of companion ship and intimacy. *Child development*. 58, 1101-1113.
- Buhrmester, D. & Furman. W. (1986). The changing functions of friends in child-hood. In V.J. Derlega & B.A. Winstead (Eds.). *Friendship and social interaction* (pp.41-62). New York: Springer-Verlag.
- Weinstock, J. S., & Rothblum, E.D. (Eds.). (1996). *Lesbian friendships: For ourselves and each other*. New York: New York University Press.
- Sears, J.T. (1989). *The impact of gender and race on growing up lesbian and gay in South*. National Womens's Studies Association Journal. 1, 422-457.
- Savin-Williams, R.C. (1998).... *And then I become gay: Young men's stories*. New York: Routledge.
- Samet, N., & Kelly, E.W. (1987). The relationships of steady deating to self-esteem and sex role identity among adolescents. *Adolescence*. 22, 231-245.
- Myer, J. (1989). Guess who's coming to dinner this time? A study of gay intimate relationships and support for those relationships. *Marriage and Family Review*. 14, 59-82.
- Crumpacker, L. & Vander Haegen, E.M. (1993). Pedagogy and Prejudice> Strategies for confronting homophobia in the classroom. *Women's Studies Quarterly*. 21. 94-106.
- D'Augelli, A.R. (1991). Gay men in college: Identity processes and adaptations, *Journal of College Student Development*, 32. 140-146.
- Diamond. I.M. (1998). Development of sexual orientation among adolescent and young adult women. *Developmental Psychology*. 34, 1085-1095.

- Esterberg, K.G. (1991). Being a lesbian and being in love: Constructing identities through relationships. *Journal of Gay and Lesbian Social Services*. 1. 57-82.
- Faderman, L. (1991). *Odd girls and twilight lovers*. New York: Penguin Books.
- Hazan, C., & Zeifman, D. (1994). Sex and psychological tether. In D. Perlman & K. Bartholemew (Eds.). *Advances in personal relationships: A research annual* (Vol. 5. pp. 151-177). London: Jessica Kingsley.
- Herd, G. & Boxer, A.M. (1993). *Children of Horizons: How gay and lesbian teens are leading a new way out of closet*. Boston: Beacon Press.
- Hofferth, S.L. (1990). Trends in adolescent sexual activity, contraception, and pregnancy in the United States. In J Bancroft & J.M. Reinisch (Eds.). *Adolescence and puberty* (pp. 217-233). New York: Oxford University Press.
- Lever, J. (1994). Sexual revelations. *The Advocate*. pp. 17-24.
- Lever, J. (1995). Lesbian sex survey. *The Advocate*. pp. 22-30.

SAVETOVANJE MLADIH ZA FUNKCIONALNE PARTNERSKE ODNOSE: ZNAČAJ I PRIMERI PROGRAMA

Jelena Branković

Centar za podršku ranom razvoju i porodičnim odnosima
„Harmonija“, Novi Sad

Kvalitet bliskih veza adolescenata značajan je činilac mentalnog zdravlja i u ovom razvojnem periodu, o čemu je u ovoj publikaciji već bilo reči. Imati bliske vršnjačke, partnerske, veze postaje u jednom periodu razvojni zadatak za sebe, što sa sobom nosi i izazove i rastuće veštine brige, intimnosti, samootkrivanja, posvećenosti vezi i slično. Razrešeni zadaci adolescencije vezani za ovaj aspekt razvoja otvaraju mogućnost da se odrasla osoba manje ili više dobro „snalazi“ u intimnim vezama i procesima od izbora partnera, privlačnosti, ulaska u vezu, strategija održavanja veze i, po potrebi, izlaska iz njih. U tom smislu, kvalitet bliskih veza adolescenata nije relevantan za mentalno zdravlje samo u tom periodu, već postavlja temelje za bitne aspekte mentalnog zdravlja i kasnije u odraslom dobu.

Rešavanje mnogobrojnih razvojnih zadataka vezanih za bliske veze se događa postepeno i vidljivo je kroz očekivane promene u funkciji i karakteristikama partnerskih veza mladih tokom rane, srednje i kasne adolescencije. Više je različitih pristupa koji stadijumima pokušavaju da opišu ta razvojno očekivana pomećanja. Prve bliske veze su tako povezane sa potrebom da se stupi u bilo kakvu vrstu interakcije sa osobom koja je privlačna, nakon čega se, kroz kratke i intimnošću i seksualnošću zasićene veze, dolazi do veštine održavanja veza u kojima smo sposobni da brinemo o partneru i njegovim emotivnim potrebama. Posmatrano iz ugla razvoja veština značajnih za održavanje partnerske veze, adolescenti prolaze kroz veze koje ih uče istraživanju seksualnosti i seksualnog identiteta (sa naglaskom na maštanje i preokupaciju „imati partnera“ ili „biti sa određenim partnerom“), pripadanju nekoj intimnoj dijadi, formiranju ekskluzivne intimne veze i na kraju veštini da se balansira bliskošću i zajedništvom sa jedne, i individual-

nošću i identitetom oba partnera sa druge strane (Connolly i sar, 2004; Connolly i Johnson, 1996; Connolly i McIsaac, 2009). Tako u kasnoj adolescenciji, mladi imaju rastući doživljaj „sazrevanja“ i „odraslosti“, koji se u partnerskom ponašanju vidi kroz održavanje ekskluzivnih, stabilnih i trajnih veza, posvećivanju intimnim relacijama i tendenciji razvoja veština održavanja veza.

Razvojna pravilnost da tokom adolescentnih bliskih veza osoba istražuje i definiše sebe u kontekstu partnerskog ponašanja i bliskosti, teorijski se razradivala i kroz ideje da adolescentna veza ne samo što je deo razvoja adolescenta, već neretko, pogotovu u kasnoj adolescenciji, predstavlja deo razvoja partnerske relacije koja se završava brakom. Tokom razvoja veze, predbračna veza (najčešće se događa u periodu kasne adolescencije i na prelazu u mlađe odraslo doba) predstavlja onaj deo zajedničkog života mladih u toku kog se odvijaju procesi poput zaljubljenosti, razvoja osećanja ljubavi, testiraju mogućnosti veze među partnerima da izdrže konflikte i tenziju, i u kom se, potencijalno, partneri odlučuju na zajednički život.

Vezano za ovakvo razmišljanje, javljaju se bar dva pitanja:

- Da li posvećenost i rast posvećenosti vezi tokom zabavljanja ima veze sa kvalitetom braka? Longitudinalna istraživanja pokazuju da određene pravilnosti u toku zabavljanja vezane za doživljeni rast intimnosti i ponašanja kojima taj rast postaje očit (i kojima se dodatno jača) mogu zaista biti značajna za kasniji brak tih partnera. To se, na primer, odnosi na vreme od početka zabavljanja kada su partneri prepoznali da su zaljubljeni, kada su stupili u seksualne odnose, kada su prepoznali da se vole, kada su upoznali roditelje i prijatelje svog partnera, kada su pomislili da bi ta osoba moga biti njihov bračni partner i slično. Neke prepoznate pravilnosti su na primer- parovi koji ranije stupe u seksualne odnose imaju kraće i „ubrzanije“ zabavljanje što može ranije da vodi odluci na brak (zbog neplanirane trudnoće ili osećanja da su nivo intimnosti u vezi digli na očekivani nivo koji prethodi braku). Ovaj tok može da uspori muškarčeva ambivalentnost, ali tada ona dovodi i do pada u posvećenosti partnera vezi.

- Da li određeni obrasci ponašanja i interakcije među partnerima tokom zabavljanja mogu i kako da predvide stabilnost i kvalitet braka? Longitudinalnim studijama opažene pravilnosti govore na primer da parovi koji se više svađaju tokom zabavljanja, kasnije u braku imaju doživljaj manje ljubavi i manje su zadovoljni brakom. Partnerkina ambivalencija prema vezi i stupanju u brak značajan je činilac i njenog i muževljenog kasnijeg zadovoljstva brakom (za pregled rezultata longitudinalnih studija Huston, 1994; Huston & Vangelisti, 1991; Houts, Huston, Robins, 1996; Huston & Houts, 1998; Huston, Niehuis, Smith, 2001). Neko-liko teorijskih modela opisuje opažene pravilnosti kojima se procesi u partnerskoj vezi pre braka mogu povezati sa karakteristikama braka. Naročiti fokus bio je usmeren na pitanje zašto nakon stupanja u brak dolazi do pojave, razvojno očekivanog, smanjenja u doživljaju bliskosti i ljubavi među partnerima u odnosu na

onaj koji su imali tokom zabavljanja. *Model idealizacije i iluzija* (disillusionment model) kao ključni proces tokom veze prepoznaje izraženi osećaj bliskosti i zaljubljenosti među partnerima koji se zabavljaju. Ovaj osećaj čini da su partneri preterani optimisti po pitanju i svog partnera i karakteristika i stabilnosti veze. Po ovom modelu, stupanjem u brak, imaju prilike da upoznaju realnu sliku svog partnera i veze sa njim, te opciju da ga takvog ponovo izaberu i nastoje da vezu sa njim načine što kvalitetnijim. *Model distresa* (emergent distress model) takođe pretpostavlja da je ključni proces u vezama mladih pre braka zaljubljenost i snažna emotivna razmena. Za razliku od prethodnog modela, on ne pretpostavlja da se nakon braka gubi slika „idealne veze i partnera“, već da razvojni zadaci braka izazivaju prethodno razvijene kapacitete partnera da se nose sa problemima i očekivanim razvojnim teškoćama i prevaziđu ih. Ukoliko veza pre braka nije bila funkcionalna, među partnerima se tada javlja veći nivo antagonizma (negativna emotivna razmena, konflikti, povlačenje, osuđivanje, odbacivanje) što vodi propadanju odnosa i osećanju sve manje bliskosti. *Model kontinuiteta* (enduring dynamics model) pretpostavlja da iskustva i obrasci bliske relacije tokom zabavljanja predstavljaju uvod u te iste obrasce nakon stupanja u brak (Caughlin & Huston, 2006). Kao ključnu karakteristiku veze pre braka, ovaj pristup ne vidi zaljubljenost i idealizaciju, nego međusobno prilagođavanje partnera, tokom kog se definišu načini komunikacije, emotivna klima i slični procesi koji će kasnije karakteristati i brak tih partnera (za pregled modela (Huston, 2009).

Generalno gledano, kvalitet interakcije u partnerskim vezama mladih značajan je činilac kapaciteta koje će osoba imati vezano za bliske odnose u budućnosti, bez obzira da li se pod budućnošću smatra brak sa istim partnerom iz perioda zabavljanja, ili generalne veštine i uverenja koja će činiti temelj za razrešavanje zadataka intimnosti i generativnosti u odraslom dobu. Stoga se veliki broj praktičara posvećuje radu na jačanju kvaliteta partnerskih veza mladih. Neki od tih nastojanja organizovani su u programe partnerskog savetovanja mladih. U tekstu koji sledi, biće prikazano nekoliko takvih različitih programa. Svi se oni, bez obzira da li su im primarni korisnici partneri koji se spremaju za brak ili generalno mladi, oslanjaju na ideju da se radom na kvalitetu veze pre braka postavljaju temelji za funkcionalnije odnose u braku, i stoga parovima daju bolje šanse da se na kvalitetnije načine nose sa prvim razvojnim zadacima braka kao trajnog, bi-ranog partnerskog odnosa. Odabrani programi biće prikazani kroz ciljeve, sadržaj, način realizacije i podatke o evaluaciji svakog od njih.

PREPARE/ENRICH PROGRAM (2000). PREPARE/ENRICH program nastao je 1978. godine iz proučavanja pretpostavke da je moguće predvideti kvalitet braka na osnovu kvaliteta predbračnog odnosa. Baveći se ovom idejom Olson i saradnici prvo su konstruisali instrument koji je procenjivao kvalitet predbračnog odnosa, a tek kasnije iz istraživanja i prakse razvio se program aktivnosti koji

omogućava razvoj veština koje čine kvalitetan predbračni odnos i predviđaju visok kvalitet braka (program *Building strong marriages*).

Cilj programa. Cilj celokupnog programa je pre svega da idnetifikuje polja snaga konkretnog para koje čine one oblasti partnerskog odnosa koje predstavljaju izvor partnerskog zadovoljstva, a oko kojih postoji visok stepen međusobne usaglašenosti partnera, kao i polja mogućeg razvoja para koja čine kritične i potencijalno kritične oblasti za par. Kroz identifikaciju polja snaga i polja mogućeg razvoja ovaj program omogućuje partnerima da započnu razgovor o potencijalima, ali i izazovima koji njihovom odnosu predstoje, a koji se odnose na prve, razvojno očekivane promene u braku. Programom takođe par dobija priliku da istraži svoje porodice porekla i uticaje svojih iskustava u tim porodicama na aktuelni partnerski odnos. Cilj programa predstavlja i dobijanje uvida u važne oblasti partnerskog odnosa kao što su očekivanja, seksualnost, religioznost, uloge ili razlike u ličnostima između partnera. Iznad svega cilj je pomoći paru da usvoji veštine iz oblasti koje predstavljaju temelje kvalitetnog partnerskog odnosa – komunikacijske veštine, veštine razrešavanja konflikta, upravljanje finansijama i upravljanje stresom na ličnom nivou i unutar partnerske dijade. (Olson & Larson, 2008)

Kome je program namenjen. Program je namenjen svim parovima koji bi želeli da ojačaju ona polja koja predstavljaju njihove snage, a unaprede ona koja su im polja izazova. Uz program su kreirani upitnici i vežbe za par koji su prilagođeni za predbračno savetovanje i parove koji su u vereničkom statusu ili planiraju venčanje.

Sadržaj programa. Program podrazumeva detaljnu procenu partnerske relacije putem upitnika koji nezavisno popunjavaju i partner i partnerka. Upitnik (PREPARE, Oloson & Larson, 2008) obuhvata 14 različitih skala za procenjivanje različitih aspekata partnerskog odnosa. Upitnik zapravo ima za cilj da identifikuje ona polja/oblasti oko kojih postoji saglasnost oba partnera da su upravo ona izvor snage njihovog partnerskog odnosa i partnerskog zadovoljstva. Te oblasti predstavljene su kao „pozitivna usaglašenost“ partnera i tretiraju se kao polja snaga partnerskog odnosa, tj. kapacitete ima njihov partnerski odnos.

Skale koje obuhvata procena para ovim instrumentom su:

- Idealizacija - predstavlja tenenciju davanja odgovora i prikazivanja partnerskog odnosa u socijalno poželjnom svetlu
- Posvećenost – obuhvata odnos predanosti partnerskom odnosu i investiciju kako bi odnos ostao stabilan

Te prve dve skale predstavljaju korektivne skale, a ostalim skala obuhvaćene su:

- Komunikacija – predstavlja uverenja, osećanja i stavove partnera o kvalitetu međusobne komunikacije u partnerskom odnosu
- Konflikt rezolucija - ukazuje na stavove, osećanja i uverenja vezana za postojanje i načine razrešavanja konflikata u vezi

- Ličnost partnera - procenjuje individualne percepcije i zadovoljstvo ličnim navikama ili ponašanjima partnera
- Upravljanje finansijama - fokusira se na stavove i brige u vezi sa tim kako se ekonomskim pitanjima upravlja u paru
- Slobodno vreme - procenjuje preferencije u korišćenju slobodnog vremena
- Seksualnost i intimnost – odnosi se na osećanja i brige u vezi sa međusobnom naklonošću i seksualnim odnosom sa partnerom.
- Odnos sa porodicama porekla i prijateljima - procenjuje osećanja i brige u vezi sa odnosom prema rođacima, partnerovom porodicom porekla i prijateljima
- Uloge u porodici/partnerskom odnosu - ispituje stavove, verovanja i osećanja u odnosu na bračne i porodične uloge
- Religioznost - procenjuje stavove, osećanja i brige u vezi sa značajem religioznosti u partnerskom odnosu
- Očekivanja od braka - odnosi se na očekivanja u vezi sa ljubavlju, posvećenosti i budućim konfliktima u odnosu
- Očekivanja od roditeljstva – odnosi se na očekivanja vezana za planiranje trudnoće i vaspitne stilove i vaspitanje dece u budućnosti
- Procena rizičnih iskustava u porodicama porekla - govori o problemima nasilja, zloupotrebe alkohola, droge i pornografije, kako u porodici porekla, tako i u aktuelnom partnerskom odnosu.

Nakon procene par se poziva na zajednički razgovor sa savetnikom. Cilj ovog razgovora je davanje povratne informacije paru o njihovim poljima snaga i poljima izazova, kako bi parovi stekli uvid u mogućnosti razvoja svojih kapaciteta, ali i kako bi se motivisali za uključivanje u dalje aktivnosti ovog predbračnog programa (što najčešće podrazumeva dalji rad u grupi parova).

Sam program predbračnog savetovanja nudi više tema za sve parove, tako da svaki predbračni savetnik može da napravi kombinaciju onih tema koje specifično odgovaraju pojedinom paru sa obzirom na to koje oblasti izazova su im najizraženije. Pokriveno je devet oblasti sa stalnim unapređenjem sadržaja programa kako bi on u što većoj meri bio prilagodljiv različitim specifičnostima parova.

Uobičajene Partnerske vežbe PREPARE/ENRICH programa odnose se na sledeće teme:

Podela i razumevanje polja snaga i polja izazova nas kao para - čiji je cilj sticanje uvida u kapacitete i moguće rizične oblasti partnerskog odnosa

Efikasna komunikacija i aktivno slušanje – za koju su vežbe obično kreirane s ciljem unapređenja komunikacije u smislu direktinije, jasnije i otvorenije komunikacije, unapređenja međusobnog aktivnog slušanja i povećanja pozitivne razmene među partnerima

Strategije rešavanja partnerskih konflikata - za koju su vežbe dizajnirane sa ciljem onemogućavanja destruktivnih konflikata i podsticanja konstruktivnih načina za rezešenje međusobnih nesuglasica

Intimnost i seksualnost – za koju vežbe najčešće imaju za cilj da omoguće paru kreiranje konteksta za emocionalnu razmenu i da pomognu razumevanje partnerovog koncepta ljubavi, naklonosti i fizičke bliskosti

Upravljanje finansijama - u kojoj vežbe uobičajeno imaju za cilj usaglašavanje finansijskih ciljeva, razumevanje značenja novca za partnera, kao i kreiranje konkretnog kućnog budžeta

Uloge u porodici – za koju su vežbe napravljene s ciljem usaglašavanja stavova o odgovornostima i obavezama vezanim za bračne i porodične uloge

Slobodno vreme – za koju vežbe imaju cilj uspostavljanja kvalitetnijeg provođenja slobodnog vremena

Mapiranje porodice – u kojoj se vežbe odnose na procenu bliskosti (emocionalne povezanosti) i fleksibilnosti (spremnosti na promenu), kao i razradu iskustava o ovim aspektima porodičnog funkcionisanja u porodicama porekla i uviđanje veze tih iskustava sa aktuelnim partnerskim odnosom i njegovom dinamikom

Prihvatanje partnera – u kojoj su vežbe kreirane u svrhu prihvatanja individualnih sličnosti ali i razlika među partnerima

Kako se program realizuje. Program je zamišljen kao ciklus savetodavnih susreta koji se realizuju jedan put nedeljno, a po sadržaju su prilagođeni konkretnom paru ili parovima. Moguće je susrete realizovati u formi združene seanse za jedan par ili u grupi parova.

Uobičajena seansa sastoji se od kratkog uvoda u temu koja se realizuje na tom sastanku i aktivnosti specifično dizajnirane za par kako bi navedenu veštinu mogli da praktikuju „sada i ovde“. Paru je ostavljeno vreme da kroz aktivnost izgađuje tu veštinu, iznoseći nakon toga procese koji su se u paru pokrenuli – kako su se osećali dok su razgovarali o temi, koliko su njihova mišljenja slična, koliko različita, kako su se nosili sa različitostima, šta im je pomoglo da se usaglase... Razgovor i diskusija o pokrenutim procesima obogaćuje druge parove u grupi, ukoliko je reč o formi grupe parova, pa je tako u tom formatu rada parovima pružena mogućnost da „uče jedni od drugih“ i tako intenzivnije obogaćuju svoja polja izazova.

Ukoliko je reč o združenom savetovanju za jedan par, savetnik usmerava razgovor o procesima u paru obogaćujući na taj način partnersko iskustvo vezano za konkretnu veštinu.

Evaluacija i podaci o efektima programa. Studije i istraživanja koja su se bavila evaluacijom i efektima PREPARE/ENRICH programa idu u dva smera –

prvi je u smeru validacije tipologije parova koja se dobija procenom PREPARE instrumentom, a drugi je u smeru procene efekata realizovanih predbračnih programa na zadovoljstvo i stabilnost brakova.

Tako su istraživanja koja su se bavila validacijom tipologije potvrdila postojanje četiri tipa parova na osnovu kojih se sa izvesnom dozom verovatnoće može predvideti ishod kasnijeg odnosa u braku (Blaine, Kelly & Olson, 1996). Utvrđeno je postojanje:

Vitalnih parova (oni parovi koji imaju najviši nivo zadovoljstva partnerskim odnosom i identifikovana polja snage u većini oblasti partnerskog odnosa)

Harmoničnih parova (oni parovi sa umerenim nivoom zadovoljstva partnerskim odnosom i tendencijom da donekle idealizuju svoj odnos, kao i da imaju manjak usaglašenosti oko roditeljskih uloga u budućnosti)

Tradicionalnih parova (oni parovi sa umerenim nivoom nezadovoljstva partnerskim odnosom i tendencijom da prijavljuju nezadovoljstvo partnerovim navikama i načinom komunikacije, ali sa veoma realističnom slikom odnosa i često značajnom ulogom religioznosti u partnerskom odnosu)

Konfliktnih parova (oni parovi koji pokazuju relativno visok nivo nezadovoljstva odnosom, ali i nezadovoljstvo pojedinačnim aspektima – najčešće ličnošću i navikama partnera, načinom komunikacije i razmene intimnosti, odnosima sa prijateljima i primarnim porodicama).

I istraživanja koja su se odnosila na ispitivanje veze predbračnog programa i kasnijeg bračnog odnosa govore u prilog tome da ovaj program značajno poboljšava kasniji partnerski odnos i preventivno deluje na mogućnost razvoda. Poredeći mere funkcionisanja unutar para pre i posle programa istraživači su zaključili da je došlo do poboljšanja u partnerskoj komunikaciji, rešavanju konflikata i generalnom zadovoljstvu odnosom (Olson & Miller, 2007), kao i da je većina parova (90%) pokazala poboljšanje i prelazak u „viši“ tip parova nakon realizovanog predbračnog programa (Knutson & Olson, 2003).

Iskustva primene programa u Srbiji. PREPARE se kao instrument procene partnerskog odnosa primenjuje i kod nas. Istraživanje koje je imalo za cilj njegovu psihometrijsku proveru ukazuje na to se i kod nas mogu prepoznati *vitalni bračni parovi*, *harmonični bračni parovi* i *konfliktni bračni parovi* sa istim karakteristikama kakvim ih opisuju autori instrumenta. Kao četvrta grupa parova izdvojili su se „Parovi sa problemima u porodičnim ulogama“ koje karakteriše loša usklađenost očekivanja vezanih za roditeljske, porodične uloge, finansije, kao i niski skorovi na zajedničkom vremenu i intimnosti (Jaramaz, Mihić i Zotović, 2011).

PREPARE je kao instrument korišćen i u savetodavne svrhe, kao uvod u predbračno savetovanje po principima PREPARE programa. Pokazao se kao izuzetno koristan alat na početku savetovanja jer savetniku daje jednostavan uvid u funkcionisanje para, a parovima pruža jezgrovite informacije o njihovoj dinami-

ci što omogućava otvoreniju komunikaciju kako na teme snaga partnerskog odnosa, tako i na teme izazova za par. U Centru za podršku ranom razvoju i porodičnim odnosima „Harmonija“ u Novom Sadu, kontinuirano je mladim parovima dostupno partnersko savetovanje na temu pripreme za brak koje je temeljeno na principima PREPARE. Za kreiranje cilja i usmeravanje savetodavnog procesa korišćeni su upitnički podaci sa PREPARE upitnika, a u više navrata organizovano je i predbračno savetovanje po PREPARE principima u grupi parova.

Iskustva saradnika u radu sa ovim upitnikom i primena savetodavnih principa u radu sa parom i grupom parova pretočena su i u edukativni seminar PROCENA PARA I PREVENTIVNI RAD NA PARTNERSKOM ODNOSU koji je namenjen stručnjacima čiji su fokus bavljenja partnerski odnosi ili bliski odnosi mladih. Kroz edukaciju je prošlo nekoliko desetina stručnjaka koji su stekli veštine predbračnih savetnika i koji šire primenu različitih tehnika preventivnog savetodavnog rada u savetovalištima u sve većem broju zajednica u Srbiji.

Praktična primena veština intimnosti u partnerskom odnosu – PAIRS (Practical Application of Intimate Relationship Skills). PAIRS (Practical Application of Intimate Relationship Skills) je program namenjen treningu i razvoju veština (emocionalne pismenosti i združenog delovanja), kao i usvajanju znanja o održivom bračnom i porodičnom životu koji su preduslov za ostvarivanje bliskosti među partnerima. Ovaj pristup bliskost tretira kao ključni proces u razvijanju i održavanju trajne i stabilne intimne partnerske veze i stoga je ona centralni pojam čitavog programa. Program je nastao pre gotovo 30 godina, a kreirala ga je, i tokom niza godina razvijala, Lori Gordon, bračni i porodični psihoterapeut.

Kome je program namenjen. Program je namenjen svim parovima koji žele da unaprede svoju komunikaciju, ojačaju vezanost, empatiju i emocionalno razumevanje kako bi svojoj partnerskoj relaciji obezbedili intenzivniji razvoj bliskosti. Posebne grupe organizovane su za parove verenika, onih koji planiraju venčanje ili su tek venčani sa akcentom na predbračno savetovanje.

Ciljevi programa. U radu sa parovima osnovni cilj je kod partnera razvijati veštine, stavove i strategije koje su parovima potrebne kako bi obezbedili zadovoljavajuću i stabilnu vezu kao osnov za kreiranje porodice. Stoga su ciljevi programa fokusirani na razvijanje sledeće tri oblasti kompetentnosti partnera (Gordon, Temple & Adams, 2005):

Emocionalna pismenost – koja se prepoznaje kroz: prepoznavanje manifestacije osnovnih emocija, prepoznavanje emocionalne otvorenosti nasuprot emocionalnoj zatvorenosti, ispoljavanje emocija bez optuživanja ili napadanja, konstruktivno izražavanje ljutnje, postavljanje adekvatnih granica i rešavanje problema, verovanje u svoju i partnerovu vrednost i slično;

Partnerske veštine za građenje i održavanje bliskosti – koje se mogu prepoznati kroz međusobno poverenje, mogućnost međusobne kritike i zahteva za pro-

menom, razrešenje razlika i konflikata strategijom učenja - radije nego dominacijom, saglasnost oko polja autonomije, razjašnjenje skrivenih pretpostavki, izlaženje u susret potrebama za senzualnošću, odgovarajućom seksualnošću, fizičkom bliskošću, ali i intelektualnom i emocionalnom razmenom, kao i pregovaranjem oko promena u partnerskom odnosu;

Praktično znanje, strategije i stavovi za održanje pozitivnog bračnog i porodičnog života – koje se vide kroz ponašanja u partnerskom odnosu kao što su: direktno ispoljavanje kako prijatnih tako i neprijatnih emocija, odabir igre, zadovoljstva, rekreacije, kreativnosti i humora kao balans neophodnim kućnim poslovima, radu na odnosu, porodici i ekonomskoj sigurnosti, traženje oprostaja za bol nanet partneru i preuzimanje odgovornosti, međusobno poznavanje polja zadovoljstva i polja bola, razvijanje snažnog osećaja „mi“, balansiranje intenzivnom bliskošću i potrebom za autonomijom, kao i intenzivnom pozitivnom razmenom u paru.

Sadržaj programa. Program započinje predbračnom procenom para zasnovanom na dva polustrukturirana intervjua i jednom seansom za povratnu informaciju paru. Prvi polustrukturirani združeni intervju obavlja se sa parom i ima za cilj da istraži zajedničku istoriju para, identifikuje kontekst njihove veze i postavi okvire za plan programa. Za njim sledi dvočasovni polustrukturirani intervju sa svakim partnerom zasebno, koji omogućava da se prodiskutuju pitanja koja su se učinila previše osetljivim za zajedničku seansu, kao što su: lična iskustva iz porodice porekla (iskustva ljubavi, poverenja, brige, kritike, takmičenja, moći, stilova komunikacije), modeli partnerskog odnosa koji su tokom odrastanja iskusili (modeli roditelja kao bračnih partnera, ali i model odnosa sa braćom i sestrama), kao i lična uverenja, očekivanja stečena kroz prethodne partnerske odnose ili kroz određene životne događaje i odluke. Nakon procene realizuje se i dvočasovni združeni intervju namenjen povratnoj informaciji paru o samoj proceni koja je u prethodnom periodu realizovana. Par ima priliku da kroz objedinjenu povratnu informaciju čuje potencijalna objašnjenja specifičnih teškoća na koje je naišao u vezi, kao i potencijalnih partnerskih veština koje su partnerima nedostajuće kako bi reazilovali u potpunosti zadovoljavajući odnos. Istovremeno kroz intervju za povratnu informaciju postavljaju se osnovni ciljevi daljeg savetovanja za par.

Kada su identifikovane neophodne nedostajuće veštine par se uključuje u *Kurs za ovladavanje veštinama partnerskog odnosa* koji obuhvata sledećih šest oblasti:

Komunikacija i rešavanje problema - obuhvata aktivnosti koje se odnose na prepoznavanje sopstvenih emocija, a zatim i funkcionalan način izražavanja svih emocija u partnerskom odnosu kroz Ja-poruke, razvijanje empatije, vežbanje otvorenog dijaloga. Osim aktivnosti koje se odnose na komunikaciju u ovoj obla-

sti zastupljene su i aktivnosti izgrađivanja rituala razrešavanja konflikta specifičnog za par ili vežbanje fer konflikta.

Razjašnjavanje pretpostavki – obuhvata aktivnosti koje se odnose na osvešćivanje nesvesnih ili neizrečenih pretpostavki i zaključaka o partneru koje su bazirane na prethodnom iskustvu, ali i aktivnosti koje omogućavaju partnerima da izbegnu „sabotažu“ bliskosti tako što će se „odreći“ svojih skrivenih pretpostavki o partneru.

Moja istorija i jedinstveno ja – podrazumeva aktivnosti koje se odnose na izučavanje porodičnih istorija oba partnera sa svim pozitivnim i negativnim iskustvima i značenjima tih iskustava za njihov partnerski odnos. Kroz svoj genogram partneri se uče boljem razumevanju konteksta u kome je odrastao partner i svega onoga što je partner „uneo“ u aktuelni partnerski odnos iz svoje lične istorije.

Emocionalna reedukacija, emocionalna pismenost i vezivanje – sadrži aktivnosti koje se odnose na empatiju i saosećanje među partnerima, vežbe u kojima se ponovo oživljavaju stare bolne emocije a partneri uče da novi način uteše i prhvate te intenzivne emocije svog partnera. Kroz ovakve aktivnosti par otkriva nove načine da se nosi sa intenzivnim emocijama.

Zadovoljstvo – senzualnost i seksualnost – uključuje aktivnosti kojima par proširuju mogućnosti zadovoljstva koje mogu da podele zajedno. Odnose se na prethodnih ispitivanje iskustava sa seksualnošću koja sada „boje“ njihovo odnos, ali i na proširenje opsega različitih ponašanja u kontekstu romantičnog, senzualnog i seksualnog aspekta partnerskog odnosa. U ovoj oblasti ispituje se i ljubomora i uče novi načini na koje se par nosi sa ovom emocijom u svom odnosu.

Sklapanje ugovora – razjašnjavanje očekivanja – podrazumeva aktivnosti kroz koje se par obavezuje da će primenjivati novostečene veštine u njihovom partnerskom odnosu i odluku da će izbegavati stare obrasce ponašanja koji su bili disfunkcionalni na bilo koji način.

Svaka od ovih oblasti na veoma konkretan način kroz aktivnosti namenjene paru intenzivno razvija one kompetence koje paru nedostaju kako bi razvio funkcionalnu bliskost i održao stabilan partnerski odnos.

Kako se program realizuje. Prvobitno je program zamišljen kao 120-časovni iskustveni edukativni „PAIRS Kurs za ovladavanje veštinama partnerskog odnosa“. Taj edukativni program se realizuje kao 16-nedeljni ili 12-nedeljni niz dvočasovnih susreta koji su vođeni po principima grupe parova u intervalima od nedelju dana, sa povremenim dvodnevni vikend susretima na kojima se detaljnije obrađuju pojedine teme kako bi se postigao cilj programa, odnosno cilj postavljen sa svakim konkretnim parom. Vremenom se na bazi PAIRS programa, a sa ciljem približavanja programa različitim učesnicima, njihovim potrebama i organizaciji života, razvio čitav niz varijeteta i formata kroz koje se osnovni sadržaj realizuje. Tako se danas PAIRS programi predbračnog savetovanja mogu pohađati u dužim ili skraćenim verzijama u formatima od jednodnevnih ili vikend

programa, preko vikend intenziva, pa sve do višenedeljnih edukativnih formata koji najviše nalikuju početnoj ideji PAIRS programa *Kursa za ovladavanje veština partnerskog odnosa*.

Uobičajena seansa se sastoji od teorijskog uvoda koji se odnosi na tačno određeni aspekt pojedine kompetencije kojom se seansa bavi, zatim demonstraciju te veštine u partnerskom odnosu i na kraju vremena da par tu veštinu praktikuje u dijadi kako bi ona postala deo njihovog svakodnevnog repertoara.

Evaluacija i podaci o efektima programa. Nekoliko evaluacija PAIRS programa takođe govore u prilog efikasnosti ove forme predbračnog savetovanja. Istraživanja na različitim tipovima parova (Eisenberg, Peluso & Shindler, 2011) pokazuje značajne promene vezane za promenu stavova prema svom partnerskom odnosu ka pozitivnijem polu, poredeći mere pre i posle sprovedenog PAIRS programa. Unapređenje se pokazalo u dijadnom konsenzusu, zadovoljstvu, ispoljavanju emocija i koheziji (merama kvaliteta bračnog odnosa prema proceni Spanierovom *Dyadic Adjustment Scale* (DAS, Spanier, 1989). Promena ostaje stabilna kroz 6, i kroz 12 meseci od sprovedenog PAIRS programa.

Još jedna studija ispitivala je efekte PAIRS programa 6 do 8 meseci nakon realizovanog programa predbračnog savetovanja ove vrste (DeMaria, 2003). Izvedena na uzorku onih parova koji su bili pod većim stresom, učestalijim konfliktima i manjim zadovoljstvom odnosom od prosečnih parova. Rezultati studije su pokazali da postoji statistički značajna razlika u partnerskom prilagođavanju i bračnom zadovoljstvu, i to uglavnom zbog redukcije konflikata. Osim toga većina učesnika istraživanja pozitivno je ocenila grupni aspekt savetovanja i moćan uticaj grupe na trajnost efekata savetovanja.

VEZE: partnerski odnosi i brak (Connections: relationships and marriage). Program pod nazivom „*VEZE: partnerski odnosi i brak*“ osmislila je i dizajnirala Charlene Kamper i predstavlja program „razvoja veština partnerskog odnosa zasnovan na razumevanju osnovnih komponenti koje čine značajne bliske interpersonalne veze.“ (Mack, 2000). Sam program se jednim delom bavi uspostavljanjem zadovoljavajućih i ispunjavajućih bliskih interpersonalnih relacija kao što su porodične i prijateljske veze, a većim delom uspostavljanjem i održanjem bliskih partnerskih odnosa. Tako se kroz ovaj program razvijaju one veštine koje će mladima omogućiti razvoj temeljno važnih odnosa u koje će tokom života ulaziti, uključujući tu i brak – veštinu poznavanja sebe, boljeg razumevanja sebe, a samim tim i boljeg razumevanja odnosa u koje mlada osoba ulazi, veštinu prepoznavanja negativnih obrazaca koji se ponavljaju čineći odnos disfunkcionalnim, kao i veštine upravljanja emocijama u bliskim odnosima.

Kome je program namenjen. Program je namenjen adolescentima i realizuje se u školama i omladinskim organizacijama koje rade sa mladima od 17 do

19 godina. Namenjen je svima bez obzira na aktuelni partnerski status i predstavlja preventivni program koji svim učesnicima obezbeđuje razvoj veština neophodnih za uspešne bliske odnose.

Cilj programa. Program *VEZE: partnerski odnosi i brak* ima za cilj da ojača samosvest, samopouzdanje i veštine komunikacije, kako bi kroz razvoj tih veština omogućilo formiranje pozitivnih bliskih odnosa sa drugima, uključujući tu i partnerske odnose. (Mack, 2000)

Sadržaj programa. Sam program nije dijadno orijentisan i samim tim ne podrazumeva procenu para, niti partnerskih kapacitet. Sadržaj je prilagođen pojedincima koji u njemu učestvuju, kao i razvoju njihovih ličnih kapaciteta za bliske odnose, bez obzira na to da li su oni realno postojeći ili anticipirani.

Sadržaj obuhvata četiri dela kojima su obuhvaćene pojedinačne teme i detaljnije obrađene kroz određene aktivnosti (Olson Sigg, 2004).

Deo 1: *LICNOST* – Sastoji se od 5 tema i obuhvata oblasti kao što su: Kako je to biti ja, bolje razumevanje sebe ili životni planovi.

Deo 2: *VEZE* – sastoji se od 8 tema i obrađuje sledeće sadržaje: očekivanja od veza, privlačnost, idealni partner, zabavljanje i osećanja u vezi, kao i raskid veze

Deo 3: *KOMUNIKACIJA* – sastoji se od 3 teme koje se odnose na obrasce komunikacije u porodici porekla, razumevanje i suočavanje sa konfliktima

Deo 4: *BRAK* – ujedno predstavlja i najveći deo programa i sastoji se od 16 tema kojima su obuhvaćene različite komponente partnerskog odnosa, pojam ljubavi, donošenje odluke na brak, uspostavljanje pririteta, podela dužnosti i poslavlavljanje venčanja, upravljanje finansijama i porodičnim budžetom, očekivane razvojne krize.

Kako se program realizuje. Program se realizuje kroz 15 jednočasovnih „lekcija“ u formi radioničarskog rada u grupi pojedinaca. Rad na svaku od unapred definisanih tema vodi se kroz aktivnosti koje podrazumevaju tehike kao što je *brainstorming*, grupna diskusija, diskusija i rad u malim grupama ili parovima, teorijski *inputi*, igra uloga ili popunjavanje različitih upitnika ili radnih listova.

Evaluacija i podaci o efektima programa. Program *VEZE: Partnerski odnosi i brak* evaluiran je više puta i osnovni nalazi evaluacionih studija govore u prilog značajnom (ali ipak manjem nego očekivanom) porastu znanja o konceptima bliskih veza, manjem ispoljavanju nasilja u bliskim odnosima, kao i poboljšanoj komunikaciji sa roditeljima (kao bazičnim modelom bliskih odnosa) (Gardner, Giesse & Parrot, 2004). Osim toga pokazalo se da su učesnici ovih programa nakon realizacije imali pozitivnije stavove prema braku (posmatrajući brak kao dobru i poželjnu stvar), ali ne i negativnije stavove prema razvodu i da iskazuju sklonost da u budućnosti učestvuju u predbračnim savetovanjima sa svojim partnerom ili bračnom savetovanju ukoliko bi došlo do poteškoća u budućim brakovima.

Ovi primeri programa partnerskog savetovanja mladih samo su neki od mnogobrojnih koji se, za sada značajno više u inostranstvu nego kod nas, realizuju kako pri savetovalištim, tako i pri školama, crkvama, matičarskim uredima i drugim ustanovama kojima se mladi obraćaju povodom braka ili partnerske veze. Realizacija ovih programa je pod „budnim okom“ istraživača koji dosledno prate i njihove efekte i značaj koji mogu imati za razvoj kvalitetnijih i stabilnijih brakova. Deo istraživanja bavi se i time ko i zašto dolazi na partnerska savetovanja. Ovi podaci ukazuju na to da se devojke češće odazivaju programima ukoliko imaju veći nivo posvećenosti vezi i više brinu o zdravlju svoje partnerske relacije. Ista studija pokazuje da na odluku muškarca da učestvuje u nekom od ovih programa efekte ima jedino partnerkino interesovanje za ovakve programe (Blair & Cordova, 2009). Na tendenciju da se uključe u programe efekte imaju i karakteristike potencijalnih voditelja, ali i teme koje će se savetovanjem obrađivati. Pokazuje se da su komunikacija, razgovor o finansijama, obuke za funkcionalne strategije rešavanja problema i konflikata procenjene kao značajne i „privlačne“ kada je u pitanju odluka na uključivanje u partnersko savetovanje (Sullivan & Anderson, 2002). U našoj zemlji, iskustva partnerskog savetovanja za mlade, su još uvek pre svega dostupna u formi edukativnih programa (poput edukacija o reproduktivnom zdravlju, o bliskim odnosima) ili radioničarskih programa za mlade, uglavnom pri organizacijama iz nevladinog sektora. Pa ipak, s obzirom na stanje brakova kod nas, ali i kvalitet partnerskih veza mladih, pitanje je vremena kada će se stručnjaci opredeliti za ovaj oblik preventivnog rada na jačanju temelja za stabilnije i funkcionalnije partnerske odnose. Partnersko savetovanje, na primer, pokazuje se veoma značajnim za rad sa mladima iz razvedenih porodica. Ovakva primarna porodica smatra se rizičnim za ponavljanje ciklusa nisko funkcionalnih bliskih veza, distresa u partnerskim vezama i, konačno, razvoda (Stanley, 2001). Istraživanja u inostranstvu prepoznaju veliki broj mehanizama kojim do ovakvog ishoda dolazi, i kao ključne razlike u razumevanju i pristupu partnerskim vezama mladih iz razvedenih brakova u odnosu na mlade iz potpunih porodica navode: ambivalentne stavove prema braku koji prati veća učestalost kohabitacije u odnosu na brak (Christensen & Brooks, 2001), manju posvećenost partnerskom odnosu (Amato & De Boer, 2001), više ponašanja koja vode ranijem stupanju u brak (ranije napuštanje doma, škole, ranije stupanje u seksualne odnose i kohabitaciju) (Conway, Christensen & Herlihy, 2003), manje poverenja u partnera i generalno ponašanja koja reflektuju poverenje u vezi (Christensen & Brooks, 2001) što se povezuje sa generalnim strahovima vezanim za bliskost i nesigurnost u osnovi kapaciteta za bliske veze ovih osoba. Partneri iz veza u kojima bar jedan od njih dolazi iz razvedene porodice imaju različitu motivaciju za dolazak na partnersko savetovanje u odnosu na parove iz potpunih porodica porekla (Halford, O'Donnell, Lizzio & Wilson, 2006; Duncan & Wood, 2003), a njihova individualna iskustva značajno utiču na iskazane potrebe tokom savetovanja i potrebe i ciljeve ovih

parova (Murray, 2004). Upravo zbog toga se programi koji imaju suviše standardizovane ili samo na znanje usmerene ciljeve (poput radionica ili visoko strukturiranih programa sa unapred definisanim sadržajima) ne pokazuju dovoljno osetljivim na potrebe i karakteristike partnerskih relacija mladih u kojima je bar jedan od partnera dete razvedenih roditelja (Carroll & Doherty, 2003). Neki programi, poput npr. PREPARE (koji je u prethodnom tekstu opisan), zato razvod roditelja ili iskustvo nasilja i značajnih životnih događaja, emotivnog ili fizičkog zlostavljanja, psihopatoloških karakteristika roditelja i slično, smatra dodatnim rizikom i parovima u kojima bar jedan od partnera ima ovakvo iskustvo predlaže savetovanje po individualnom pristupu, organizovanom prema specifičnom kontekstu i karakteristikama para. Efekti programa su veći i dugotrajniji za parove sa rizičnom razvojnou istorijom poput iskustva razvoda roditelja (Halford, Sanders, Behrens, 2001).

Iako se ne smatraju „zvanično“ rizičnim, slične karakteristike vezane za funkcionisanje i stavove prema bliskim vezama kakve imaju deca iz razvedenih porodica, imaju i mladi koji dolaze iz potpunih porodica, ali u kom su roditelji manje zadovoljni brakom ili je brak nefunkcionalan (Specher, Cote & Levin, 1998). Na ovakve karakteristike partnerskih odnosa odraslih upućuje veliki broj istraživanja kod nas (za pregled Mihić, 2007; Šakotić Kurbalija, 2011) što otvara dodatno polje motivacije za kreiranje i realizaciju programa partnerskog savetovanja mladih kod nas.

LITERATURA

- Amato P.R., De Boer D. (2001). The transmission of marital instability across generations: relationship skills or commitment to marriage? *Journal of Marriage and Family*, 63, 1038-1052.
- Blair J.M., Cordova J.V. (2009). Commitment as a predictor of participation in premarital education. *The Family Journal*, 17 (2), 118-125.
- Carroll J., Doherty W. (2003). Evaluating the effectiveness of premarital prevention programs: a meta-analytic review of outcome research. *Family Relations*, 52, 105-118.
- Caughlin, J. P., Huston, T. L. (2006). The affective structure of marriage. In A. L. Vangelisti, & D. Perlman (Eds.), *The Cambridge handbook of personal relationships* (pp. 131-155). New York: Cambridge, University Press.
- Christensen T., Brooks M. (2001). Adult children of divorce and intimate relationships: a review of the literature. *Family journal*, 9, 289-295.
- Connolly J., Craig W., Goldberg A., Pepler D. (2004). Mixed-gender groups, dating and romantic relationships in early adolescence. *Journal of research in adolescence*, 14, 185-207.
- Connolly J., Johnson A. (1996). Adolescents romantic relationships and the structure and quality of their close interpersonal ties. *Personal relationships*, 3, 185-195.

- Connolly J., Mc Isaac C (2009). Romantic dissolutions in adolescence: problems with independence and interdependence. *Journal of Adolescence*, 32, 1209-1223.
- Conway M. B, Christensen T. M, Herlihy B. (2003). Adult children of divorce and intimate relationships: a review of literature. *Family Journal*, 11, 364-373.
- DeMaria, R. (2003). *About PAIRS (Practical Application of Intimate Relationship Skills) Skills for Successful Relationships and Emotional Literacy*, PAIRS Foundation Ltd, Retrieved March 19, 2014 from <http://www.pairs.com/research/aboutpairs2003.pdf>
- Duncan S. F., Wood M. M. (2003). Perceptions of marriage preparation among college-educated young adults with greater family-related risks for marital disruption. *Family Journal*, 11, 342-352.
- Eisenberg, S, Peluso P. & Shindler R. (2011). *Impact of Brief Marriage and Relationship Education Classes on Dyadic Adjustment*, PAIRS Foundation evaluation report, PAIRS Foundation Ltd, Retrieved March 19, 2014 from <http://evaluation.pairs.com/reports/impact2011.pdf>
- Fowers, B. J, Montel, K.H. & Olson, D.H. (1996). Predicting marital success for premarital couple types based on PREPARE, *Journal of Marital and Family Therapy*, Vol. 22, No. 1, 103-119.
- Gardner, S. P, Giese, K. & Parrot, S. M. (2004). Evaluation of the connections: Relationships and marriage curriculum, *Family Relations*, Vol. 53, No. 5, 521-527.
- Gordon H. L, Temple R.R. & Adams W. D. (2005). Premarital Counseling from the PAIRS Perspective. In Michele Harway (Ed) *Handbook of couples therapy*, Hoboken, New Jersey: John Wiley & sons Inc,
- Halford W. K, O Donnell C. , Lizzio A., Wilson K.L.(2006). Do couples at high risk of relationship problems attend premarriage education? *Journal of Family Psychology*, 20, 160-163.
- Halford, W. K., Sanders M.R., Behrens B.C. (2001). Can skills training prevent relationship problems in at-risk couples? Four-year effects of a behavioral relationship education program. *Journal of Family Psychology*, 15, 750-768.
- Houts, R., Huston, T. L., Robins, E. (1996). *Compatibility and the development of premarital relationships*. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 7-20.
- Huston T. (1994) Courtship antecedents of marital satisfaction and love. In: R. Erber, R. Gilmour (eds). *Theoretical frameworks for personal relationships*. New York, London, Psychology press, p 43-66.
- Huston T. (2009). What's love got to do with it? Why some marriages succeed and others fail. *Personal relationships*, 16, 301-327.
- Huston, T. L., Niehuis, S., Smith, S. E. (2001). *The early marital roots of conjugal distress and divorce*. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 116-119.
- Huston, T. L., Vangelisti, A. (1991). *Socioemotional behavior and satisfaction in marital relationships: A longitudinal study*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 721-733
- Huston, T. L., Houts, R. M. (1998). *The psychological infrastructure of courtship and marriage: The role of personality and compatibility in romantic relationships*. In T. N. Bradbury (Ed.), *The developmental course of marital dysfunction* (pp. 114-151). New York, NY: Cambridge University Press.

- Jaramaz O., Mihić I., Zotović M. (2011). Tipovi bračnih parova na teritoriji Vojvodine. u: M. Zotović, I. Mihić, J. Petrović (ur). *Porodice u Vojvodini: razvoj porodičnih uloga*. Novi Sad, Filozofski fakultet, 7-19.
- Knutson, L. & Olson, D.H. (2003). Effectiveness of PREPARE Program with Premarital Couples in Community Settings, *Marriage & Family: A Christian Journal*, Vol 6(4), 529-546.
- Mack D. (2000). *Hungry Hearts - Evaluating the New Curricula for Teens on Marriage and Relationships*, Institute for American values, Retrieved March 19, 2014 from http://americanvalues.org/catalog/pdfs/hungry_hearts.pdf
- Mihić, I. (2007). Karakteristike i funkcionalnost bračnih odnosa u porodicama na teritoriji Vojvodine. U: Zotović, M.(ur). *Porodice u Vojvodini: karakteristike i funkcionalnost*. Novi Sad, Filozofski fakultet.
- Murray C.E. (2004). The relative influence of client characteristics on the process and outcomes of premarital counseling: a survey of providers. *Contemporary Family Therapy*, 26, 447-463.
- Olson, D. H. & Larson, P. J. (2008). *PREPARE/ENRICH Facilitator's manual*, Minneapolis, Life innovations, inc.
- Olson, D. H. & Miller, S. (2007). *Integrating PREPARE/ENRICH & Couple Communication Programs: A Longitudinal Follow-Up Study*, Retrieved March 19, 2014 from https://www.prepareenrich.com/pe/pdf/research/pe_and_cpl_communication.pdf
- Olson, D.H & Olson-Sigg, A. K. (199). Chapter 9: PREPARE/ENRICH program: Version 2000 In Rony, B. & Hannah, M. T. (Eds.) *Handbook of Preventive Approaches in Couples Therapy*, (196-216), Philadelphia, PA: Brunner/Mazel
- Spanier, G.B. (1989). *Manual for the dyadic adjustment scale*. New York, Multihealth systems, Inc.
- Specher S., Cate R., Levin L. (1998). Parental divorce and young adults' beliefs about love. *Journal of Divorce and Remarriage*, 28, 107-120.
- Stanley S.M. (2001). Making a case for premarital education. *Family Relations*, 50, 272-280.
- Sullivan K., Anderson C. (2002). Recruitment of engaged couples for premarital counseling: An empirical examination of the importance of program characteristics and topics to potential participants. *The Family Journal*, 10 (4), 388-397.
- Šakotić- Kurbalija J. (2011). *Karakteristike bračnog odnosa i traženje psihološke pomoći*. Odbranjena doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Novi Sad